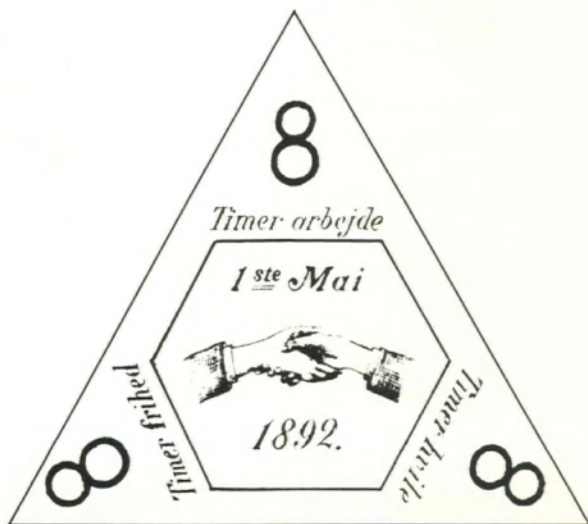

TEFAH

TIDSSKRIFT FOR
ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

Nr. 2 – 1985

KAMPEN OM ARBEIDSTIDEN KRISEFORLIKET I 1935 BRANDT OM NYGAARDSVOLD FORHOLDET LO – NAF

Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie (TFAH)

Redaksjonsadresse:

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Youngsgt. 11 C, 0181 Oslo 1,
tlf. (02) 40 17 58

TFAH gis ut av Tiden Norsk Forlag

med støtte av

Norsk Arbeidsmandsforbund

Norsk Grafisk Forbund

Norsk Transportarbeiderforbund

Norsk Tjenestemannslag

Handel og Kontor i Norge

Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF)

Redaksjonsutvalg

Jorunn Bjørgum, Edvard Bull, Svein Damslora, Odd-Bjørn Fure, Knut Kjeldstadli, Arne Kokkvoll, Einhart Lorenz (ansv.), Arnfinn Malme, Per Maurseth, Finn Olstad, Richard Trælnes.

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

kommer to ganger i året.

*Articles appearing in this journal are annotated and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS.*

Årsabonnement – kr. 120,- for 1986-årgangen bestilles i Tiden Norsk Forlag, Postboks 8324 Hammersborg, 0129 Oslo 1, tlf. 42 95 20.

Abonnement anses løpende til oppsigelse skjer, hvis ikke oppsigelsesdatoen er uttrykkelig fastsatt i bestillingen.

Forsida: Det første norske 1. mai-merke fra 1892

Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo

© Copyright by the authors 1985

Det må ikke kopieres fra dette tidsskrift utover det som er tillatt etter bestemmelsene i «Lov om opphavsrett til åndsverk», «Lov om rett til fotografi» og i «Avtale mellom staten og rettighetshavernes organisasjoner om kopiering av opphavsrettslig beskyttet verk i undervisningsvirksomhet». Brudd på disse bestemmelsene vil bli anmeldt.

Sats, montasje og trykk: Johs. Grefslie Trykkeri A.s, Mysen

ISSN 0-332-5539 ISBN 82-10-02763-8

Innhold

<i>Inger Bjørnhaug</i> : Kortere arbeidstid – hvorfor og for hvem?	9
<i>Edvard Bull</i> : Kriseforliket mellom Bondepartiet og Det norske Arbeiderparti i 1935	51
<i>Einhart Lorenz</i> : Willy Brandt, regjeringen Nygaardsvold og bruddet med Erling Falk	71
<i>Jorunn Bjørgum</i> : LO og NAF 1899–1940	85
<i>Gro Hagemann</i> : Teknologi, industrialisering og kjønnsdeling av arbeidet	115
<i>Leif Sigurd Thingsrud</i> : DNAs «Centrum» i 1923	129
<i>Terje Halvorsen</i> : Enhet med «socialfascistene»?	139
<i>Ole Johnny Olsen</i> : Makt mot klassesolidaritet	157
<i>Lars Alldén</i> : Hvem skal redde organisasjonsarkivene?	171
<i>Einar A. Terjesen</i> : Mot Dag-arkivet	179
<i>Ilse Fischer</i> : Datavern og arkivvesen	183
<i>Øyvind Martinsen</i> : Storverk om arbeiderbevegelsens historie i Norge	189
Innkommne publikasjoner	191

Til våre lesere

Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie – TFAH – ble startet i 1976, da forskningen i bevegelsens historie hadde høykonjunktur. Våre første hefter ble nesten revet bort, de kom inn i undervisningen ved universiteter og skoler, og ble brukt i studiesirkler. I dag, i vår tiende årgang, er situasjonen forandret. Rent forskningsmessig er den allmenne interessen for arbeiderbevegelsens historie avtagende, interessen for arbeiderklassens historie og mer generelt for sosialhistorie er økende. Selv om vi har «bevegelsen» i tittelen, har TFAH aldri vært ekskluderende når det gjaldt klassens historie. Den vide sammensetningen av redaksjonen skulle garantere for at vi fortsetter å være bredt orientert.

Men samtidig er TFAHs bånd til arbeiderbevegelsen, til den organiserte del av klassen, blitt styrket, – både gjennom vårt nye forlag og gjennom samarbeidet med Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek. Etter at «Fakkelen» ble nedlagt har arkivet følt et sterkt behov for å få et tidsskrift som kan spre kunnskap om arkivets virksomhet, materiale og tilbud overfor brukerne. Vi håper at det nære samarbeidet som nå er etablert mellom TFAH og arkivet, er til gagn for alle som er opptatt av arbeiderhistorie.

Båndene styrkes også gjennom interessen for historien i bevegelsen selv. Mens interessen gikk tilbake i de akademiske

miljøene (faget historie har generelt måttet tåle en tilbakegang), har grasrot-forskningen vokst. Arbeiderbevegelsens foreninger er igjen blitt mer klar over at de er bærere av en historisk tradisjon. Sansen for historien er blitt gjenoppdaget.

TFAH har fra starten av sett det som en vesentlig oppgave å formidle forskningsresultater til et publikum utenfor universitetene. En del av forskningsresultatene som er blitt publisert i vårt tidsskrift, har vært kontroversielle. Nytolkninger har enkelte ganger overrasket dem som har stått midt oppe i begivenhetene. Dette kommer antakelig også til å skje i framtida. Nye generasjoner tolker «kjente» begivenheter på en ny måte. Nytt kildemateriale kan stimulere til nye tolkninger. Dessuten er arbeiderhistorien ikke lenger utelukkende veteranenes og historikernes felt. Også andre fag har oppdaget denne historien. Dermed kommer nye synsvinkler og historien framstår i et annet lys. TFAH har tidligere trykt bidrag fra litteraturvitere, religionshistorikere, statsvitere, sosiologer, kriminologer, arkitekter og skjønnlitterære forfattere. I det foreliggende hefte er igjen en sosiolog representert. På denne måten håper vi å bidra til debatt og få til samarbeid mellom ulike forskningsretninger.

Det foreliggende hefte minnes et 50-årsjubileum, nemlig utnevnelsen av Nygaardsvold-regjeringen i 1935. Dannelsen av denne første permanente arbeiderregjeringen er blitt betegnet som like betydningsfullt som innføringen av parlamentarismen for hundre år siden.

Sammen med Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek gjennomfører Tiden Norsk Forlag/TFAH høsten 1985 et seminar om Nygaardsvold-regjeringen, hvor dens betydning og ulike sider av regjeringens politikk tas opp. Hovedinnleggene fra dette seminaret trykkes i nr. 11/1986. Det foreliggende hefte inneholder to artikler i anledning regjeringsjubileet: Edvard Bulls nesten «klassiske» artikkel fra 1959 om kriseforliket

mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet, og dessuten Einhart Lorenz' bidrag om Willy Brandts kommentarer til regjeringdannelsen, basert på nytt og hittil ubrukt kildemateriale.

Nygaardsvold-regjeringen var en regjering som skapte håp og optimisme i en tid som var preget av politisk, sosial og økonomisk krise. Selv om historikerne har modifisert en god del av de mytene som er oppstått rundt denne regjeringen, framstår den fortsatt som symbol på at det gikk oppover. For vanlige folks tillitsvalgte innebar regjeringsskiftet i 1935 at de kunne snakke med sine representanter. Grunnplanet følte at avstanden mellom dem og de styrende var redusert.

Regjeringen innebar også et systemskifte av en annen art. Den innledet det Edvard Bull kalte «toppfolkenes partnerskap». Den førte organisasjonenes ledere sterkere enn før inn i politikken. Fagbevegelsen fikk en ny rolle og nye oppgaver. Forholdet til arbeidsgiversiden forandret seg. Jorunn Bjørgums artikkel «LO og NAF 1899–1940» tar opp hvordan forholdet mellom de to organisasjonene utviklet seg. Hovedavtalen – også den har i år et 50-årsjubileum – innledet etter konfliktfylte perioder en fase med fred og fordragelighet. At dette samarbeidet mellom de to hovedorganisasjonene kunne føre til konflikter innen arbeiderbevegelsen mellom grunnplanet og ledelsen, viser Ole Johnny Olsen i en artikkel som har Torp-streiken i 1954 som sitt utgangspunkt.

Ett av de sentrale emner i de senere åra er spørsmålet om kortere arbeidstid. Inger Bjørnhaug viser hvordan kravet om kortere arbeidstid har fulgt arbeiderbevegelsen fra starten av. Men artikkelen er mer enn en historisk gjennomgang av dette kravets utvikling. Den er betydningsfull for debatten om 6-timersdagen og særlig for kvinnenes krav i diskusjonen om kortere arbeidstid. Kravet om 6-timersdagen er i første rekke blitt reist av kvinnene. Hele debatten om kortere arbeidstid har vist at kvinneperspektivet er kommet til kort innen fagbevegelsen. Og ikke bare der. Også hos historikerne er det kommet til kort. Kvinnehistorikerne har begynt å problema-

tisere forhold som tidligere har vært betraktet som uproblematisk. Gro Hagemanns bidrag «Teknologi, industrialisering og kjønnsdeling av arbeidet» tar opp kvinners arbeid innenfor sømproduksjon i Norge. Artikkelen viser bl.a. at når kjønnsforhold framstilles som «naturgitte», kan arbeidsgiverne bruke dette i sine bestrebelser for å splitte arbeiderklassen på grunnlag av kjønn og dermed oppnå kontroll.

Splittelsen i 1923 og NKP har stadig på ny tiltrukket seg historikernes oppmerksomhet. Trass i tallrike avhandlinger og artikler blir fortsatt nye sider oppdaget. Leif Sigurd Thingsrud skriver om DNAs «sentrumsfraksjon» i 1923 rundt «Sørlandet»s redaktør Ole Øisang, som prøvde å formulere et tredje alternativ mellom Tranmæl-fløyen og Scheflo-fløyen.

Om det allerede tidlig på 20-tallet viste seg at de norske Komintern-tilhengerne hadde problemer med å tolke Internasjonals utspill, så ble dette inntrykket ikke borte i 30-åra. Terje Halvorsen gir i sin artikkel om NKPs enhetsfrontutspill overfor Arbeiderpartiet et nytt eksempel som tydeliggjør slike problemer med fortolkninger av Komintern-paroler.

I fjor dukket deler av Mot Dags og NS' arkiver opp. De gjenfunne arkivene aktualiserte spørsmålet om eierforholdene. Kunne enkeltpersoner fritt selge og kjøpe arkivene til politiske organisasjoner – eller var arkivene en del av vår felles historie og tilhørte det offentlige? Lars Alldéns artikkel inneholder refleksjoner om dette emnet, mens Einar A. Terjesen redegjør for innholdet av Mot Dag-arkivet, som til slutt havnet på sin rette plass i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek. Hvilke skremmende perspektiver som åpner seg hvis politikere får fritt spill i arkivspørsmålet, viser en artikkel som en medarbeider i Friedrich-Ebert-stiftelsen, Ilse Fischer, har skrevet om den planlagte nye vesttyske arkivloven.

*

Dette heftet er ennemessig antakelig det mest varierte i TFAHs historie. Tanken er at vi skal stille oss mer åpne og lydhøre i forhold til den aktuelle forskningen. Vi er takknemlige for reaksjoner fra lesernes side på denne forandringen.

TFAH kan ikke eksistere uten lesernes hjelp. Selv om opplags- og salgstallene er gått ned, vet vi at tidsskriftet blir lest og brukt. Men tidsskrifter som bare brukes i bibliotekene, eller i verste fall ved kopimaskinene, kommer lett i fare for definitivt å bli nedlagt. Det vi trenger, er abonnenter. Bare de kan sikre at vi kan ikke bare midlertidig overleve krisen fra i fjor, men at TFAH kan bli et varig tilbud til alle som er opptatt av arbeiderklassens og arbeiderbevegelsens historie.

E.L.

Inger Bjørnhaug

Kortere arbeidstid – hvorfor og for hvem?

Kravet om kortere arbeidstid har fulgt arbeiderbevegelsen fra den startet, og er fortsatt like aktuelt. Men hva er det arbeiderne har krevet når de har krevd kortere arbeidstid, og hva har faktisk gjennomførte arbeidstidsforkortelser betydd? Det er store forskjeller mellom innføringen av 8-timersdagen i 1919 og den nye Arbeidsmiljøloven med 40-timersuka i 1976. Dette henger naturligvis sammen med endringer i arbeiderklassens levestandard, men også med samfunnsmessige vilkår i videre forstand. Arbeidstidsforkortelser har, som andre sosiale og økonomiske reformer vokst fram gjennom et samspill av økonomisk og politisk kamp og økonomiske og sosiale overlegninger. Måten det har skjedd på forteller også en del om den tidsperioden det har funnet sted i. Sett fra arbeiderbevegelsens standpunkt forteller det om hvilke muligheter arbeiderbevegelsen har hatt for å vinne fram med en bestemt type reformer til forskjellige tider.

Men arbeiderbevegelsen, eller heller arbeiderklassen, er ikke enhetlig, og i samband med arbeidstidsforkortelser har det vært nødvendig å gjøre i alle fall én viktig distinksjon: mellom kvinnelige og mannlige arbeidere. Arbeidstidsspørsmål har alltid hatt et spesielt kvinne-aspekt, og et viktig formål med denne artikkelen har vært å avdekke det. Det er vel heller ingen grunn til å skjule at jeg i høy grad mener dette er relevant i forhold til en diskusjon om 6-timers arbeidsdag.¹

Her er det altså flere tråder og et langt tidsspenn – fra den industrielle revolusjonen og fram til i dag. Det sier seg da selv at

dette ikke er noe forsøk på å gi noen fullstendig oversikt over emnet arbeidstidsforkortelser. Det er heller et forsøk på å gi ideer til forskjellige sammenhenger arbeidstidsspørsmålet kan settes i.

Utviklingen av arbeidstidsspørsmålet lar seg naturlig dele inn i faser. For det første kampen for normalarbeidsdagen og 8-timersdagen, som i Norge i stor utstrekning falt sammen tidsmessig. Dette knytter seg til arbeiderklassens kamp for et bedre, mer menneskeverdig liv. For det andre, spørsmålet om arbeidstidsforkortelse i mellomkrigstida, hvor særlig spørsmålet om kortere arbeidstid som virkemiddel mot arbeidsløshet sto i fokus. For det tredje arbeidstidsforkortelser i etterkrigstida, hvor spørsmålet må ses på bakgrunn av velstandsutvikling og institusjonalisert samarbeid. Og endelig et raskt blick mot bakgrunnen for at kravet om kortere arbeidstid, spesielt 6-timersdagen, er blitt reist på nytt.

Mer enn utredninger og lovkomiteer er det her krav og argumenter som står i sentrum. Artikkelen dreier seg derfor først og fremst om arbeiderbevegelsen, hvilket naturligvis ikke betyr at bare uttalelser fra arbeiderbevegelsen er interessante. Videre dreier artikkelen seg først og fremst om Norge, men en del mer internasjonalt stoff er allikevel trukket inn for å gi et mer fullstendig bilde. Kildegrunnlaget er først og fremst tidligere undersøkelser, utredninger og bøker som omhandler arbeidstidsspørsmål. Samtidig er en del materiale fra fagbevegelsen gjennomgått. Det gjelder særlig en del brosjyrer fra mellomkrigstida, samtlige Fagkongressprotokoller fra midten av 20-åra og fram til i dag og Fri Fagbevegelse for ganske store deler av etterkrigstida.

Arbeiderklassens kamp for et anstendig liv – kampen for 8-timersdagen

I utgangspunktet var det ingen selvfølge at arbeidsdagen skulle reguleres. Den industrielle revolusjonens begynnelse i England på slutten av 1700-tallet bød på store muligheter for raske fortjenester med beskjeden startkapital. Maskiner var lite utbredt, og eierne kunne oppnå store fortjenester i konkurransen med ikke-maskinell produksjon, et sterkt insitament til å utnytte maskinene i størst mulig grad. Tilgangen på arbeidskraft var rikelig på grunn av befolkningsøkning og omlegging i jordbruket. Arbeiderne var uer-

farne og uorganiserte. Resultatet var at det både var ønskelig og mulig for lederne for de nye fabrikkene å holde en svært lang arbeidsdag, opp til 16, til og med 18 timer om dagen, og 14 var vanlig. Hvis en da ikke hadde 12 timers skift for å utnytte maskinene kontinuerlig.² Arbeidstiden var ikke nødvendigvis lengre enn i det før-industrielle samfunnet. Men fabrikkarbeidet var på en annen måte regelmessig og ensformig. Det skiftet ikke lenger med vær og årstider, men var regulert etter klokka.³ Og, bør en vel føye til, gjennom tvangsmidler.

Vi kan snakke om en ekstensiv bruk av arbeidskraften. En viktig, og velkjent del av dette er den utstrakte bruken av underbetalt kvinne- og barnearbeid.

Karl Marx karakteriserer den første industrikapitalens syn på arbeidsdagens lengde på denne måten:

«På disse spørsmålene [hvor lang en arbeidsdag er, IB] svarer kapitalen, som vi har sett: Arbeidsdagen er på i alt 24 timer, med fradrag av de få timene med hvile som arbeidskrafta må ha for å kunne klare å utføre sine tjenester på nytt [. . .] Men i sin grenseløse og blinde drift, i sin varulvhunger etter merarbeid, overskrider kapitalen ikke bare de moralske grensene, men også de reinte fysiske grensene for arbeidsdagen.[. . .] Ikke arbeidskraftas normale vedlikehold setter skrankene for arbeidsdagen, men tvert om: Det størst mulige daglige forbruket av arbeidskraft, uansett hvor sjukelig voldsomt og pinefullt det er, bestemmer skrankene for arbeiderens hviletid. Kapitalen spør ikke etter arbeidskraftas levetid [. . .]»⁴

En alminnelig oppfatning i første fase av den industrielle revolusjonen var at produksjonen pr. dagsverk, i alle fall i fabrikkindustrien, varierte proporsjonalt med arbeidstiden.⁵

Arbeidsdagen begrenses

Ettersom maskineriet ble mer komplisert ga hverken barnearbeidet eller de lange arbeidsdagene det samme utbyttet. Robert Owen, bomullsfabrikant og sosialist, pekte allerede på begynnelsen av 1800-tallet på at utbyttet ikke sto i direkte forhold til arbeidsdagens

lengde.⁶ Han gjorde også selv forsøk med kortere arbeidstid. I løpet av en toårsperiode fram til 1816 ble arbeidstiden satt ned fra 12 1/2 til 10 1/2 time uten at dette førte til nevneverdig nedgang i total produksjon. Resultatet tilskrev han økt yteevne og større motivasjon hos arbeiderne.⁷

Regulering av arbeidstiden kom allikevel først etter en periode med langvarig folkelig press og politisk agitasjon, hvor særlig Chartist-bevegelsen spilte en viktig rolle. Arbeiderklassens elendige kår, og spesielt kvinne- og barnearbeidet, hadde spredd indignasjon også i deler av overklassen. I 1833 kom den første effektive reguleringen av arbeidstider; Fabrikkløven av 1833 som forbød fabrikkarbeid for barn, og begrenset arbeidstiden for ungdom. I 1847 kom så Titimersloven som begrenset arbeidsdagen i tekstilindustrien for kvinner og ungdom til ti timer og, ettersom tekstilindustrien var kvinneindustri, i praksis også for menn. I løpet av de neste årene ble dette utvidet til andre industrigreiner, og etter hvert også til annen virksomhet.

Marx om virkningene av normalarbeidsdagen

Karl Marx har i *Kapitalen* flere interessante utlegninger om normalarbeidsdagen, ikke minst når det gjelder virkningene av den.⁸ Her kommer det også tydelig fram at Marx ikke ser reformen normalarbeidsdagen som noen automatisk følge av den økonomiske utviklingen. Han peker nok på at gevinsten ved lange arbeidsdager blir mindre ettersom maskindrift blir mer utbredt.⁹ Men normalarbeidsdagen ble ikke gjennomført fordi fabrikkeierne endret sine vurderinger av hvor lang arbeidsdag som var tjenlig, men heller på grunn av den politiske og moralske indignasjonen som deres overdrevne rovdrift på arbeidskrafta førte til.¹⁰ Lovgivningen fra 1847 og utover møtte også sterk motstand hos fabrikkeierne, og Marx karakteriserer perioden mellom 1848 (da Titimersloven ble satt i verk) og 1850 som kapitalens «revolt» mot titimersdagen og annen fabrikklovgivning.¹¹ Titimersdagen ble undergravd: Gjennom økt bruk av nattarbeid for menn, ved færre og kortere spisepauser, ved at barn fikk arbeid om kveldene da det ikke var lovbestemte spisepauser, ved å leie arbeidskrafta for flere kortere perioder etter hverandre som til sammen ikke oversteg ti

timer.¹² Dette skulle, ifølge Marx, skape et press *mot* titimersdagen. Men fra 1850 regulerte Titimersloven virkelig arbeidstiden for dem den gjaldt, og i tiden som kom ble virkeområdet raskt utvidet. Fra 1860 kom arbeiderbevegelsens økte styrke inn som et viktig moment.

Normalarbeidsdagen utgjorde altså, ifølge Marx, et kraftig inngrep i arbeidsgivernes tilvante måte å utnytte arbeidskrafta mest mulig på – utvidelsen av arbeidsdagen. I stedet måtte de utnytte bedre den arbeidsdagen de hadde til disposisjon, de måtte øke arbeidets intensitet.¹³ Her oppnådde de også gevinst på flere måter.

For det første førte kortere arbeidsdag i seg selv til at arbeidskraftas yteevne ble bedre. Ifølge Marx viste undersøkelser at dette også – mot forventninger – gjaldt i høyt mekaniserte industribedrifter.¹⁴ For det andre økte arbeidets intensitet; større fart på maskinene og flere maskiner pr. arbeider.¹⁵ Men for det tredje var normalarbeidsdagen også en viktig spore til å øke fortjeningen ved å videreutvikle og forbedre maskineri og utstyr. I en rapport fra fabrikkinspektørene fra 1858 heter det:

«De store forbedringene som er blitt foretatt på maskiner av alle slag har kraftig økt deres produktivkraft. Uten tvil var forkortelsen av arbeidsdagen impulsen til disse forbedringene.»¹⁶

Hvis dette er riktig betyr det at normalarbeidsdagen ikke bare var en viktig *virkning* av den industrielle revolusjonen, men også en *drivkraft* i videreutviklingen av den.

Internasjonalen og 8-timersdagen

I 1866 satte 1. Internasjonale (Den Internasjonale Arbeiderassosiasjon, dannet 1864) 8-timersdagen på programmet. Etter forslag fra generalrådet, der Karl Marx var sekretær, erklærte Kongressen:

«Vi erklærer Arbeidsdagens begrensning for å være den grunnreform, uten hvilke alle andre frigjøringsbestrebelse er dømt til å mislykkes. Vi foreslår 8 timer som lovfestet maksimumsgrense for arbeidsdagen.»¹⁷

Kravet om 8-timers arbeidsdag hadde klare sosialistiske perspektiver. Det var knyttet til forestillingene om et «riktig» forhold mellom arbeid, fritid og søvn – 1/3 av hvert – som grunnlag for et utbytterikt, menneskeverdig liv. Kravet var første gang reist av engelskmannen Robert Owen. Men røttene gikk etter tradisjonen tilbake til Alfred den Store av Wessex (død i år 900) som skulle ha delt sin dag i tre like store deler: en til å lese, skrive og be, en til søvn, og en til å styre riket.¹⁸

8-timersdagen ble et helt sentralt kampkrav i den internasjonale arbeiderbevegelsen. Den 2. Internasjonales første kongress i Paris i 1889, vedtok å gjøre 1. mai til en internasjonal demonstrasjonsdag for 8-timersdagen. Carl Jeppesen fra Det norske Arbeiderparti var til stede på denne kongressen.¹⁹

Normalarbeidsdagen i Norge – en reform som trakk i langdrag

Første krav om lovfestet arbeidstid i Norge kom med Thranebevegelsen, 1848–1851. I et lovforslag om husmannsvesenet ble det foreslått at pliktarbeidet for husmenn skulle begrenses til 11 timer om sommeren og 10 om vinteren.²⁰ Formålet var imidlertid ikke økt hvile, men at husmannsfamiliene skulle få større mulighet til arbeid på egen plass. Først i 1915, nærmere 70 år etter og tilsvarende lenge etter det engelske lovvedtaket, ble en normalarbeidsdag på 10 timer vedtatt ved lov.

Fra 1870 og utover begynte den industrielle utviklingen i Norge å skyte fart. Fra da av er også arbeidstiden i industrien relativt godt kjent. 10 timers effektiv arbeidstid var mest utbredt. Med så lang arbeidstid måtte det flere pauser til, og arbeiderne var på fabrikken i 12–14 timer. Over 40% av fabrikkene hadde ennå en effektiv arbeidstid på over 11 timer.²¹ Bortsett fra mer eller mindre sporadisk skolegang, hadde barna som jobbet i industrien samme arbeidstid som de voksne.²²

Barne- og kvinnearbeidet og de elendige boforholdene, med viktige innslag av frykt for at sosiale problemer skulle føre til sosialt opprør, var en viktig del av bakgrunnen for at Arbeiderkommisjonen av 1885 ble nedsatt. Den skulle legge grunnlaget for en fabrikktilsynslov i Norge.

Komiteen kom med innstillingen sin i 1887. Den var delt i

spørsmålet om normalarbeidsdag. Mindretallet var mot en lovfestet normalarbeidsdag både av økonomiske og prinsipielle årsaker. Flertallet ønsket en normalarbeidsdag for å beskytte arbeiderklassens moralske, helsemessige og intellektuelle nivå. De mente også at den samfunnsøkonomiske virkningen ville være gunstig.

Fabrikktilsynsloven kom først i 1892. Den inneholdt bestemmelser om begrensning av arbeidstiden for barn og ungdom. Men normalarbeidsdagen var ikke lenger med. Arbeiderkommissjonens rapport hadde ført til livlig diskusjon, og Venstre var splittet i spørsmålet.²³

I 1892 var altså 10-timers normalarbeidsdag ennå ikke lovfestet i Norge. Da hadde allerede kravet om 8-timersdagen fått sitt gjennombrudd i arbeiderbevegelsen.

De første som fikk gjennomført 8-timersdagen i Norge var arbeiderne ved Gullfjellgruvene i Langvassbygda i Rana.²⁴ Det var i 1892. På 70-tallet var det en stor streikebevegelse, hvor også arbeidsdagens lengde sto sentralt. F.eks. krevde snekkersvennene 10-timers arbeidsdag, og bakersvennene, som allerede i 1857 hadde aksjonert seg fram til lovforbud mot arbeid på søn- og helligdager, krevde videre nedkorting i arbeidstiden.²⁵ 80-årene markerer gjennombruddsårene for fagforeningsbevegelsen i Norge, og også her sto kravet om kortere arbeidstid sentralt.

Spesielt etter at Arbeiderkommissjonen av 1885 var nedsatt, håpet en på en snarlig løsning lovveien. Mot slutten av 80-tallet svant håpet om det. Samtidig var fagforeningsbevegelsen selv blitt sterkere. Det ble etter hvert klart at normalarbeidsdagen måtte vinnes gjennom faglig kamp. Nå fikk kravet om 8-timers arbeidsdag sitt gjennombrudd, i 1891 også på Arbeidersamfunnenes landsomfattende samling. Fra 1889 kom 2. Internasjonales resolusjon om å bruke 1. mai som demonstrasjonsdag for 8-timersdagen, og året etter det første sosialistiske 1. maitoget med krav om 8-timers arbeidsdag.

Kampen for kortere arbeidstid fortsatte på arbeidsplassene. I 1894 fikk bakersvennene gjennomført strenge begrensninger av nattarbeid i bakeriene. Typografene vant 10-timersdagen gjennom streik i 1889. I 1898 fikk de tariffestet 9-timersdagen. Bokbinderne krevde 54-timers uke i 1898. De fikk 56 1/2-timers uke, men den ble gradvis redusert. Jern- og metallindustrien fikk 60-

57-timers uke i 1899. I 1911 krevde de 54 timer og fikk 55 1/2. I 1913 fikk bakersvennene sin første kollektivavtale med 56-timers arbeidsuke.

Men lovens kvern malte langsomt. Normalarbeidsdagen var heller ikke med i den nye fabrikktilsynsloven som ble forberedt i 1900–1901. I 1902 klaget Johan Castberg over at normalarbeidsdagen hadde stått på dagsordenen i 18 år. Han var for arbeidstidsforkortelse, selv om det ikke ville være umiddelbart økonomisk lønnsomt. Men Venstre var fortsatt splittet.²⁶

Det var fortsatt situasjonen da ny fabrikktilsynslov var til behandling i 1909. Venstre var radikalisert, med Gunnar Knutsen og Johan Castberg i ledelsen. Sosialdemokratene, med aktiv støtte nedenfra, presset på. Allikevel ble forslaget om normalarbeidsdag tatt ut av den endelige loven i 1909. Press fra arbeidsgiverne og splittelsen i Venstre gjorde utslaget.

Først i 1915 kom loven om normalarbeidsdag. Med Johan Castberg som leder for et nytt «Socialdepartement» kom det mer fart i lovgivningen om arbeidervern. Men hverken 8-timersdagen som sosialdemokratene hadde krevd eller 9-timersdagen som Castberg og flertallet i sosialkomiteen hadde gått inn for, ble vedtatt.²⁷ 10-timersdagen som nå ble vedtatt, var en reform svært mange allerede hadde tilkjempet seg ved faglige midler. Dessuten var bl.a. den viktige papirindustrien unntatt, og fikk lov til å fortsette med 12-timers skift inntil videre. Reformen møtte ingen jubel i arbeiderbevegelsen. Et masse møte på Vahls plass i Oslo samlet 1000 arbeidere i protest mot arbeidsdagens lengde og unntakene fra normalarbeidsdagen.²⁸ Arbeiderne krevde 8-timersdagen.

Særregler for kvinner?

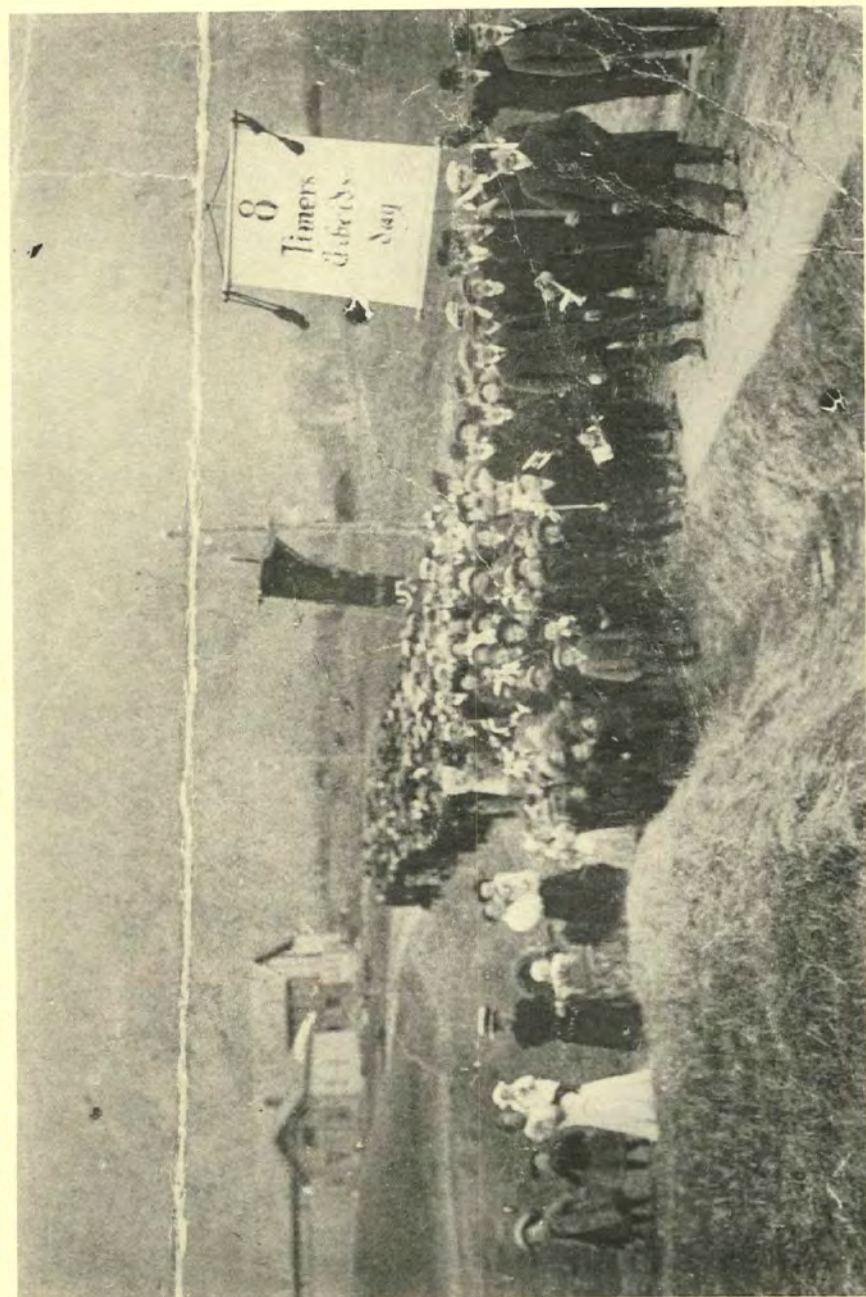
Det drøydde altså med lovfestet normalarbeidsdag for alle. I likhet med en rekke andre land hadde den første fabrikkloven i Norge vedtatt regulering av barnearbeidet.²⁹ I England hadde, som allerede nevnt, også kvinnes arbeidsdag i tekstilindustrien blitt begrenset til 10 timer, og det hadde ført til en faktisk 10-timersdag i hele industrien. Var det aktuelt med spesiell regulering av arbeidstiden også i Norge?

Fabrikktilsynsloven i 1892 hadde gitt kvinnene spesielt vern m.h.t. rett til 4 eller 6 ukers barselpause, forbud mot arbeide nede i gruvene, strengere regler for behandling av maskiner. Spørsmålet om regulering av arbeidstiden kom opp gjennom et forslag av Johan Castberg til den nye fabrikktilsynsloven som ble fremmet etter århundreskiftet. Det dreide seg om forbud mot nattarbeid for kvinner. Reaksjonene på dette forslaget viste at det ikke var uproblematisk – heller ikke blant kvinnene.

Kvinnelige fabrikkarbeidere utgjorde bare en liten del av yrkesaktive kvinner.³⁰ De fleste var ugifte.³¹ Unge jenter så fabrikkarbeidet som en midlertidig del av en livssyklus, som endte med ekteskap og barn. De gifte kvinnene som arbeidet i fabrikkene var stort sett de som lå dårligst an sosialt og derfor *måtte* arbeide: enker, kvinner med menn som var arbeidsløse, alkoholikere, sjuke eller som tjente spesielt dårlig. Med det omfanget arbeidsdagen hadde, kunne fabrikkarbeid bare under de største påkjenninger kombineres med ansvar for familie. Lønna var også dårlig – mellom 1/3 og halvparten av det mannen fikk.

Lettelser i den rovdrifta på liv og helse som fabrikkarbeidet var, måtte derfor framstå som viktigst for fabrikkarbeiderskene. De var i utgangspunktet positive til lovregler som kunne hjelpe på dette, også de som bare rettet seg mot kvinner. Men ikke alle så det på samme måten. Den borgerlige kvinnebevegelsen var mot særregler for kvinner. Middelklassens kvinner kjempet for retten til arbeid og de kjempet for å kunne konkurrere på like fot med menn om de yrkene som var aktuelle for dem. For dem viste ikke særvern, men utdanning og dyktiggjøring veien framover. I Norge var det nettopp spørsmålet om forbud mot nattarbeid for kvinner som brakte fram denne problematikken.³²

Forslaget om forbud mot nattarbeid for kvinner, ble aktivt støttet av sosialdemokratene i Stortinget. Mye tyder på at de så det som en bresje for 8-timersdagen.³³ Kravet førte til en prinsipiell strid mellom Arbeiderpartiets kvinneforbund og kvinnesaksforeningene. Striden ble skjerpet av at de begge henvendte seg direkte til arbeiderkvinnene, slik at rivalisering mellom organisasjonene kom til å forsterke striden. Når de kunne gjøre det, hang det sammen med at spørsmålet om nattarbeid heller ikke var uproblematisk for arbeiderkvinnene.

I industrier dominert av kvinner ville et forbud mot nattarbeid uten tvil ført til lettelse for kvinnene – og etter all sannsynlighet også for mennene. Men slike industrier hadde i liten utstrekning nattarbeid. I industrier der nattarbeid var utbredt, og en i tillegg konkurrerte med mannlige arbeidstakere, var forholdene mer problematiske. Forslaget om forbud mot nattarbeid for kvinner ble møtt med protester av avispakkerskene i Kristiania og skeiderskene i Sulitjelma. De arbeidet om natta, og fryktet å miste arbeidet.³⁴ Også setterskene i Kristiania protesterte. De arbeidet ikke om natta. Men de hadde tidligere aksjonert mot et forslag om kortere arbeidstid for settersker og lærlinger.

Setterskene hadde bak seg erfaringer med åpen motstand og forsøk på å trenge dem ut av faget fra de faglærte typografene, som fryktet arbeidsløshet og uthuling av faget. Forslaget om kortere arbeidstid for kvinner og lærlinger var begrunnet i noen sunnhetsforskrifter for boktrykkerier som Indredepartementet hadde kommet med. Typografenes motiver for å reise dette forslaget skal ikke tas opp her. Men i alle fall reagerte setterskene spontant, og forslaget om kortere arbeidstid for kvinner og lærlinger ble den direkte foranledningen til at de kom til å danne egen forening innen boktrykkerfaget.³⁵

Dette var ikke de typiske holdningene og erfaringene. Men for kvinner som arbeidet i mannsdominerte industrier var det reelle problemer. Det var heller ikke langs denne veien kvinnene kom til å få begrensninger i arbeidstida. Hverken forbud mot nattarbeid eller andre spesielle arbeidstidsbegrensninger for kvinner ble vedtatt. Som på så mange andre felter kom bedringene for arbeiderkvinnene også her som en følge av hele arbeiderbevegelsens framgang.

8-timersdagen var målet for en hel generasjon innen arbeiderbevegelsen, inntil det ble gjennomført i 1919. Det var særlig i 1. mai-demonstrasjonene at kravet ble reist, som f.eks. på Hvitvingfoss før første verdenskrig hvor vårt bilde er hentet fra.

Også mange 1. mai-merker understreket kravet om 8-timersdagen. 1. mai 1892 samlet nærmere 15.000 mennesker i Kristiania seg bak det merke som dette TFAH-hefte viser på omslagssiden.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

8-timersdagen blir vedtatt

Da 10-timersdagen ble vedtatt var situasjonen allerede moden for 8-timers dagen. Også nå banet den faglige kampen vei for loven. Typografene hadde oppnådd 8-timersdagen gjennom tariffkamp i 1913. Gruvearbeiderne fra 1915. 1917, året da 10-timersdagen skulle settes ut i livet, var samtidig gjennombruddsåret for 8-timersdagen i tariffpolitikken. Hele papirindustrien, som hadde vært unntatt fra 10-timersloven, oppnådde nå 8-timers skift gjennom tariffrevisjonen.

Dette var ved avslutningen av 1. verdenskrig. Arbeiderbevegelsen var i voldsom framgang, samtidig som den ble sterkt radikalisert. Den russiske revolusjonen og revolusjonsforsøk i andre land spredte redsel i borgerlige kretser. Det var en utstrakt vilje til å gå med på reformer hvis en derved kunne unngå revolusjonsframstøt.

Dette gir noe av bakgrunnen for den raske utviklingen av loven om 8-timersdagen, også i Norge. Arbeiderrådene, dannet etter mønster av rådene under den russiske revolusjon, hadde 8-timersdagen som et av sine viktigste krav. Var den ikke gjennomført innen 2. mai 1918 ville arbeiderne «ta» den – de ville rett og slett gå hjem etter 8 timer. Det er antatt at ca. 25 000 arbeidere fulgte parolen, og det kom til flere arbeidskonflikter.³⁶ Dette bidro nok til å sette fart i saken på flere måter. Ledelsen i LO, som nå virkelig var truet av opposisjon nedenfra, følte seg presset til å ta opp kravet med lovgivningsmyndighetene igjen, samtidig som det ble fremmet gjennom tariffoppgjørene. Myndighetene var presset og innstilt på å betale en «revolusjonsforsikringspremie». Det gjorde også saken lettere at en tilsvarende utvikling fant sted i en rekke andre land, bl.a. i Sverige og Danmark. Dermed kunne bekymringene for industriens konkurransevne reduseres.

Våren 1919 ble 8-timersdagen innført i alle tariffavtaler som var til revisjon. Samme år ble loven om 48 timers uke (maksimum 8 1/2 times dag) enstemmig vedtatt i Stortinget.

To spørsmål reiser seg: I hvilken grad ble 8-timersdagen kompensert av arbeidsgiverne og på hvilken måte? Og hva innebar den for arbeidernes livssituasjon – ga den et kvalitativt nytt og bedre liv? Jeg har ikke materiale til å svare endelig på de spørsmålene – det spørres om det overhodet finnes. Men 8-timersdagens virkninger ble fulgt fra flere hold, og noen synspunkter skal refereres.

8-timersdagens virkninger

8-timersdagen var blitt kjempet gjennom av en arbeiderbevegelse i oppgang. Få år etter kom krisa og arbeidsløsheten, og arbeiderbevegelsen var på defensiven igjen. Det er all grunn til å tro at arbeidsgiverne ville gjøre hva de kunne for å kompensere for 8-timersdagen.

En undersøkelse fra den svenske verkstedsindustrien viser at bedriftene langt på vei, men varierende på den enkelte bedrift, klarte å kompensere for 8-timersdagen gjennom mer effektiv utnyttelse av tida. Den svenske loven om 8-timersdagen betød en vesentlig nedgang i arbeidstida i verkstedsindustrien. Arbeidsgiverne svarte med å skjerpe kontrollen og knappe ned på formelle og uformelle pauser. Videre ble det innført stempling. Disse, og liknende tiltak førte til at den faktiske arbeidstida bare ble redusert med halvparten – noen steder enda mindre – av den nominelle.³⁷

Også en mer omfattende undersøkelse av svensk industri konkluderte med at arbeidstidsforkortelsen delvis, men ikke helt, ble kompensert gjennom økt arbeidsintensitet. En tilsvarende fransk undersøkelse konkluderte med full kompensasjon, men her var også omlegging til akkordlønn regnet med. Ingen av disse undersøkelsene blir vurdert som metodisk sett gode nok til å kunne tillegges avgjørende betydning.³⁸

Det er heller ikke den undersøkelsen Det Internasjonale Arbeidsbyrå i Genève ved professor Edgar Milhaud foretok for å oppsummere 8-timersdagens virkninger, spesielt m.h.t. arbeidsproduktiviteten.³⁹ Også han finner økt arbeidsintensitet, spesielt i form av færre mat- og småpauser, skjerpet oppsyn og strengere disiplin. Kombinasjonen av akkordlønn med 8-timersdagen, ga en sterk økning i produktiviteten. Akkordlønn fikk økt utbredelse nettopp som følge av 8-timersdagen.⁴⁰

En ikke spesielt oppsiktsvekkende konklusjonen blir at 8-timersdagen, for mange innebar en kraftig lovregulert nedsatt arbeidstid, som delvis, men ikke fullstendig, ble kompensert ved økt arbeidsintensitet.⁴¹

Ga dette også insitamert til økt teknisk rasjonalisering og nyvinning? Det foregikk jo en slik utvikling nettopp på denne tida. Den tidligere nevnte svenske og franske undersøkelsen viser til økt teknisk utvikling, uten at dette blir satt i sammenheng med

arbeidstidsforkortelsen.⁴² Milhaud på sin side peker på teknisk utvikling nettopp som en virkning av 8-timersdagen. Bl.a. var arbeidsgiverne blitt tvunget til å fornye det tekniske utstyret raskere enn de ellers ville ha gjort.⁴³ Han peker også på forbedringer i arbeidets organisering som følge av 8-timersdagen: Bedre innretting av fabrikklokalene, større punktlighet i levering av materialer og verktøy til arbeiderne, større vekt på fagutdanning, mer vekt på arbeidsdeling og utvelgelse av arbeidere.⁴⁴ Problemet ligger imidlertid i å vurdere denne faktoren i forhold til andre som samtidig fremmet industriens produktivitet.

Men 8-timersdagen ble ikke kjempet gjennom med tanke på industriens produktivitet, men for å gi arbeiderklassen et bedre og mer menneskeverdig liv. I hvilken grad fikk den, på tross av den økte arbeidsintensiteten, slike virkninger? Også her bygger jeg på Milhauds oppsummeringer som i alle fall kan gi en pekepinn.

For det første virket 8-timersdagen positivt på arbeidernes sunnhetstilstand. Det gjaldt både allmenn helsetilstand, og det faktum at omfanget av arbeidsulykker gikk ned.⁴⁵

For det andre ble det pekt på en gunstig virkning på arbeidernes familieliv. I en rapport fra England het det f.eks. om kvinnene at «det er en lettelse for dem å kunne tilbringe lange aftener i deres hjem og ikke måtte gå hjemmefra så tidlig om morgenen.» Den sveitsiske fabrikkinspektøren gjør oppmerksom på hva 8-timersdagen betyr for kvinner «som steller sitt hus»:

«Nu behøver ikke mødrene lenger å forlate sine barn tidlig på morgenen mens disse sover; de har nu tid til å ordne sitt hus og selv stelle sine barn, både morgen og aften. De mange beklagelser over arbeidstidens forkortelser burde ikke overskygge den moralske vinning den betyr for arbeidernes familieliv.»⁴⁶

For det tredje var arbeidernes deltakelse i opplysningsvirksomhet bedre. F.eks. i England hvor lederne for arbeiderklubbene gjorde oppmerksom på at «et meget større antall arbeidere nu følger kursene, både de som underviser i almindelige fag og de som underviser i tekniske fag». Arbeiderne var livligere og mer opplagte enn før, og gjorde større framskritt. Tilsvarende ble rapportert fra mange andre land.⁴⁷

Endelig ble det påpekt at 8-timersdagen hadde ført til større edruelighet blant arbeiderne. De var ikke lenger så trøtte at de måtte stimuleres med alkohol for å holde det gående.⁴⁸

Unntatt når det gjelder virkningene på familien er det hele tiden eksempler fra de mannlige arbeiderne som trekkes fram. Og det er ikke tilfeldig at det ikke er de kvinnelige arbeiderne som blir nevnt i samband med opplysning og kultur og politisk og faglig virksomhet. Kvinnene hadde vunnet retten til å ha arbeid og familie samtidig, men de var langt fra retten til et allsidig og utviklende liv. Retten til arbeid var også betinget av at næringslivet mente det trengte dem – og dit var det ennå lang vei.

Rasjonering av arbeid? Mellomkrigstidas diskusjon om arbeidstidsforkortelse

Den raske kompensasjonen for 8-timersdagen var del av et større mønster i mellomkrigstida: Økt rasjonalisering, både i kraft av tekniske nyvinninger og som effektivisering av arbeidstid. Sammen med den høye arbeidsløsheten ga dette grunnlag for å reise kravet om kortere arbeidstid på nytt.

Allerede i begynnelsen av 20-åra ble kravet om 6-timers arbeidsdag reist av Skjønstaa Arbeidsmandsforening i Sulitjelma.⁴⁹ I 1922 krevde arbeiderne ved Fredrikstad Mekaniske Verksted 6-timersdagen med full lønnskompensasjon.⁵⁰ Spørsmålet ble tatt opp sentralt i LO fra slutten av 20-tallet og utover på 30-tallet. Det ble henvist til at arbeidets produktivitet hadde økt. I USA viste undersøkelser en økning på 60%, mens arbeidstida bare hadde gått ned 10%. Tilsvarende tall fantes fra Tyskland, og en kunne gå ut fra at dette i større eller mindre grad gjenspeilte en allmenn utvikling.⁵¹ Det ble også lagt vekt på at arbeidsløsheten ikke bare var syklisk, men også strukturell; tekniske endringer som førte til «teknologisk arbeidsløshet» i et samfunn uten plan og orden.⁵² Det ble også pekt på at 8-timersdagen ennå ikke var reell. 48-timers uke var ennå ikke 8-timers dag, fordi mange jobbet kortere om lørdagene. Videre kom reisetid og en rekke andre

forhold som gjorde at det var langt igjen til den opprinnelige 8-8-8-kombinasjonen. Fortsatt var også helsemessige forhold relevante; erfaringene med rasjonalisering hadde vist at 8-timers arbeidsdag ikke garanterte mot rovdrift på arbeidskrafta. Det ble pekt på nervepress og ensidig muskelbelastning.⁵³

Et vedtak fra LOs representantskap i 1929 tok spørsmålet om arbeidstida opp i samband med en uttalelse om rasjonalisering. Et av virkemidlene fagorganisasjonen kunne ta i bruk mot rasjonaliseringens skadevirkninger var

«at den daglige arbeidstid søkes nedsatt, således at arbeidstiden kommer i et rasjonelt forhold til produksjonsteknikkens fremgang, og således at arbeidsløshetens omfang kan begrenses og ungdommens arbeidsmuligheter forbedres.»⁵⁴

Sekretariatet ble bedt om å utrede arbeidstidas lengde i forskjellige land, og i forskjellige bransjer i Norge. Forbundene ble bedt om å ta spørsmålet om arbeidstidsforkortelse til 7 timers dag (6 timers skift) opp på internasjonale konferanser for å forsøke å finne en felles plattform.⁵⁵

Diskusjonen på kongressen i 1931

Til fagkongressen i 1931 forelå en del forslag om nedsatt arbeidstid. Forslagene henviste til rasjonalisering og/eller arbeidsløshet. Spørsmålet om lønnskompensasjon ble ikke tatt eksplisitt opp. Fra sekretariatet forelå forslag om å reise kravet om 7 timers arbeidstid og 6 timers skift.⁵⁶

Det mest omstridte spørsmålet på kongressen kom imidlertid til å bli spørsmålet om arbeidstidsforkortelse *uten* lønnskompensasjon, ut fra prinsippet om å «dele på krisa», eller som det også ble kalt: «rasjonering av arbeid».

Prinsippet om å «dele på krisa» var praktisert i forskjellige sammenhenger etter at massearbeidsløsheten satte inn på begynnelsen av 20-tallet. Utskrivning av ekstrakontingent for å støtte de arbeidsløse var mye praktisert. Vanligvis godtok også fagforeningene innskrenket arbeidstid framfor at noen ble sagt opp, og de tok også ofte sjøl initiativet til slike ordninger.⁵⁷ Forslaget om arbeidstidsnedsettelse uten lønnskompensasjon følte allikevel som et

kvalitativt nytt skritt. At en slik form for kriseløsning skulle være en *linje* for fagorganisasjonen sentralt, skapte heftig diskusjon.

Spørsmålet ble reist på fagkongressen av ledende krefter i DNA. Det kan nesten virke som en form for aksjon; samtidig som spørsmålet – uten forutgående forslag – ble reist på Kongressen, skrev Arbeiderbladet, under Martin Tranmæls redaksjon, at fagkongressen diskuterte arbeidstidsforkortelse uten lønnskompensasjon. Bakgrunnen var naturligvis den høye arbeidsløsheten – 22,3% av de fagorganiserte i 1931.⁵⁸ Men det er også pekt på en annen faktor som kunne være virksom; den fascistiske trusselen, og frykten for at de arbeidsløse kunne bli trukket mot fascismen.⁵⁹

Flere talere la vekt på dette. Arbeidsløsheten skapte en splittelse i fagorganisasjonen mellom de arbeidsløse og de som hadde arbeid: «. . . Det blir på en måte et bunnløst svelg mellom oss. Og fascistene finner rørt vann å fiske i . . .»⁶⁰ En måtte ikke dele arbeiderklassen opp i to klasser; de som hadde arbeid og de som ikke hadde det: «De som vil gjøre fagorganisasjonen til en privilegert kaste for dem som har arbeide, vil komme til å oppleve at det vil skade hele arbeiderklassen. . .»⁶¹ Dette var viktig også i Martin Tranmæls som vanlig agitatoriske innlegg som høstet bifall på kongressen:

«. . . Vi må se klassepsykologisk på dette. De arbeidsløse venter på oss. Der må vises god vilje. Og det har så mye å bety nu. De arbeidsløse tror vi har glemt dem. Å få hundreder av nye inn på arbeidsplassen betyr ikke resignasjon, men at arbeiderklassen tilføres ny makt og ny offensiv ånd . . . Vi må se det også fra den politiske side. Vi må vokte oss vel for at ikke våre arbeidsløse kamerater i desperasjon blir et bytte for lappobevegelsen . . .»⁶²

Flere innlegg fant at dette var en *ny linje* når det gjaldt arbeidstidsforkortelse.⁶³ Derfor ga en del tilslutning bare under tvil. Men med kompensasjon ville det være vanskelig å få gjennomført noen arbeidstidsforkortelse i det hele tatt. Betingelsen måtte da være at nye arbeidere virkelig kom inn.⁶⁴ Det ville også være klok faglig taktikk; flere arbeidere på arbeidsplassene ville styrke fagbevegelsens slagkraft.⁶⁵

Det ble også reist innvendinger. Det var tvilsomt om nedsatt

arbeidstid ville føre til at nye arbeidere ble tatt inn. Det var et opplegg for tarifferte nødsarbeiderlønninger.⁶⁶ Det var å kaste de arbeidsløse blår i øynene, mens levestandarden til de som sto i arbeid sank.⁶⁷

En alternativ linje ble reist. Bygningsarbeiderne ønsket å aksjonere ved å «ta» 7-timersdagen, på samme måte som 8-timersdagen var blitt «tatt»: «Arbeidstidens forkortelse er vesentlig oppnådd ved ulovlige konflikter.» Bygningsarbeiderne mente de sto i en gunstig situasjon når det gjaldt å få til dette, men måtte ha sekretariatets forsikring om at de ville ha frihet til å kjempe.⁶⁸ Noen slik forsikring fikk de ikke.

Mange støttet altså tanken på å «dele arbeidet», men en god del gikk også imot. Et forslag fra Einar Gerhardsen om at «det av hensyn til de arbeidsledige [kan] bli nødvendig for enkelte forbund eller grupper å ta en forkortelse selv om man ikke oppnår full kompensasjon i lønnen»,⁶⁹ møtte kraftig motbør også blant dem som støttet prinsippet om «deling av arbeid». Ellers ble intet vedtatt.

Sekretariatet presiserer synet sitt

Det kan virke som den formen diskusjonen om kortere arbeidstid fikk på Kongressen i 1931, drevet fram av ledelsen i DNA, spesielt Martin Tranmæl og Einar Gerhardsen, kom nokså overraskende på ledelsen i AFL.⁷⁰ Sekretariatet virket defensivt og passivt i selve diskusjonen. Men de var tydelig ikke fornøyd med den formen diskusjonen på Kongressen hadde fått. Det kommer fram i brosjyra *Arbeidsløshets og Arbeidstidsspørsmålet* som var en direkte kommentar til hendelsene på Kongressen. Om diskusjonen het det her at spørsmålet om nedsatt arbeidstid «på en mindre heldig måte [ble] koblet sammen med arbeidsledighetsspørsmålet». Mange fikk inntrykk av at kravet om nedsatt arbeidstid var et krisekrav og ikke, som det var, en av fagorganisasjonens hovedoppgaver.⁷¹

Tanken om «deling av arbeid» ble også imøtegått. Forutsetningen måtte jo være at reduksjonen i arbeidstida skulle føre til at arbeidsledige fikk arbeid et tilsvarende antall timer. Men – spør en i brosjyren – «holder det stikk overfor livets harde realiteter. Det er det store spørsmål. På det står eller faller kravet.»⁷²

Det vises så til en rekke forutsetninger som må holde stikk, dersom virkningene skal bli de tilsiktede.

Første forutsetning er at arbeidet som utføres er en fastlagt, gitt størrelse, at det er absolutt nødvendig. Mens all erfaring viste at arbeidsmengden bare skrumpet inn.

For det andre forutsetter det at timeytelsen fra arbeidernes side ville være den samme som før en arbeidstidsreduksjon. Det betinget avskaffelsen av akkordarbeid, og at arbeiderne ga avkall på personlige lønnstillegg. Uten en organisasjonsprosent på 100 ville det føre til at de uorganiserte vant fram, og at de organiserte etter hvert ville bli satt på porten på grunn av manglende arbeidsytelse.

Endelig var det en forutsetning at bedriftene ga avkall på sine rasjonaliseringsbestrebelse. Også det var svært lite sannsynlig. I beste fall ville en eventuell minsking av arbeidsløsheten bli midlertidig. På sikt ville virkningene av nedsatt arbeidstid nettopp bli økt rasjonalisering, og i løpet av kort tid ville bedriftene klare seg med lavere antall arbeidere enn før.⁷³

Spørsmålet om deling, eller rasjonering, av arbeid var også blitt diskutert i den internasjonale arbeiderbevegelsen. Det hadde vært praktisert i bl.a. Tyskland og USA. I diskusjonen hadde de engelske og de skandinaviske fagforeningslederne hevdet prinsippet om arbeidstidsforkortelse med lønnskompensasjon og hadde – ifølge AFL – økende oppslutning om synspunktene sine.⁷⁴

I en brosjyre fra 1935 ble de samme synspunktene understreket. Kravet om 40-timersuke ble begrunnet med den veldige tekniske utviklingen etter krigen: «Vi gjennomlever for tiden en teknisk periode som vi bare kan sammenlikne med de store epoker da de nye opfindelser og opdagelser med et slag bragte menneskeheten op på et høiere velstandsnivå.»⁷⁵ Det strukturelle ved arbeidsløsheten ble understreket på nytt. Økende rasjonalisering gjorde arbeideren enda mer enn før til et verktøy. Arbeidet var tvang; det trengtes mere fritid for at arbeideren også skulle kunne være menneske. Rasjonaliseringa skjerpet også de helsemessige argumentene for kortere arbeidsdag.⁷⁶ Det var altså god grunn til å stå fast på kravet om kortere arbeidstid.

Spørsmålet om «rasjonering av arbeidet» var «et helt annet spørsmål» og måtte holdes atskilt fra det tariffmessige kravet om kortere arbeidstid.⁷⁷ Fagorganisasjonen var ikke imot slik rasjone-

ring – det var noe som måtte avgjøres av arbeiderne sjøl.⁷⁸ Men advarslene mot overdreven tro på rasjonering som virkemiddel mot arbeidsløsheten sto fast. En levde i et kapitalistisk samfunn hvor en ikke hadde innflytelse på de økonomiske kreftene.⁷⁹

Også i fagorganisasjonen ellers synes det å ha vært en reaksjon på den formen diskusjonen fikk på Kongressen i 1931. I alle fall hvis en skal vurdere ut fra innsendte forslag til AFLs Kongress i 1934. Samtidig var kravet om arbeidstidsforkortelse heller økt i styrke og nå var det 6-timersdagen som ble krevd.

Jeg har registrert 19 forslag som krevde kortere arbeidsdag; alle unntatt et par stykker krevde eksplisitt 6-timersdagen.⁸⁰ Av de 19 krevde 13 utvetydig lønnskompensasjon. Bare 1 mente spørsmålet om kompensasjon var underordnet. Noen rettet seg også direkte mot «deling av arbeid».⁸¹ Begrunnelsene for kravene om 6-timersdag var fortsatt rasjonalisering og arbeidsløshet.

Diskusjonen på Kongressen viste at en så det som vanskelig å vinne fram med kravet. En virkelig innkorting kunne bare nås på internasjonal basis, spesielt når det gjaldt eksportindustrien. I andre næringer kunne mulighetene være større. Det ble åpnet for gradvise framstøt.⁸² Slik ble spørsmålet om kortere arbeidstid stående framover på 30-tallet. Den økonomiske og politiske situasjonen gjorde det vanskelig å vinne fram med kravet om kortere arbeidstid med lønnskompensasjon. Om kortere arbeidstid uten lønnskompensasjon var meningene delte. Ingen tiltak ble tatt bortsett fra den spontane «arbeidsdelinga» som fant sted på arbeidsplassene. Riktignok oppnevnte regjeringen i 1933 et tremannsutvalg som skulle behandle nedsatt arbeidstid som botemiddel mot arbeidsløshet. Et forslag om midlertidig lov om nedsatt arbeidstid ble imidlertid aldri realitetsbehandlet.⁸³

I spørsmålet om rasjonering av arbeid var det altså meningsforskjeller mellom ledende kretser i DNA, spesielt Martin Tranmæl og Einar Gerhardsen, og tyngdepunktet i AFLs ledelse. Tranmæl og Gerhardsen ønsket å gå åpent ut med en rasjonering av arbeidet. Ledelsen i AFL ville i større grad holde fast ved fagorganisasjonens gamle prinsipper; kortere arbeidstid skulle kompenseres med høyere timelønn, og bestrebelsene skulle rette seg mot arbeidsgivere og stat, og ikke innad mot de som hadde arbeid. Rasjonering av arbeid på grunnlag av lokale initiativ ble akseptert, men det

skulle ikke være fagorganisasjonens linje. Samme problematikk kom imidlertid opp også på et annet felt. Også her var det delvis de samme kretser i DNA som gikk inn for å dele arbeidet. Men i dette tilfellet var AFL langt mindre prinsippfaste. Det gjaldt spørsmålet om gifte kvinners adgang til lønnet arbeid.

Gifte kvinner uønsket i arbeidslivet

8-timersdagen i Norge førte ikke i første omgang til noe merkbart oppsving i kvinners yrkesdeltakelse. Gifte kvinner var fortsatt stort sett hjemmeværende. I 1920 var 2,1% og i 1930 3,1% av gifte kvinner yrkesaktive.⁸⁴ På slutten av 20-tallet og begynnelsen av 30-tallet var det i gang en kampanje for å få disse ut av arbeidslivet.

I 1930 utgjorde de gifte kvinnene ca. 1% av arbeidsstokken.⁸⁵ Mange av dem kunne ikke, av ulike årsaker, uten videre sies opp fra den jobben de hadde. Når DNA allikevel satte i gang en kampanje for å få gifte kvinner ut av lønnet arbeid var de klar over at de konkrete resultatene i form av nye arbeidsplasser ville bli magre. Kampanjen ble forsvart som et først og fremst *moralsk* håndslag til de arbeidsløse: Å se gifte kvinner i arbeid virket «sårende og tungt for de mange bra mennesker som sliter for matbiten og ikke får anledning til å arbeide.»⁸⁶

Hendelsesforløpet og striden som fulgte skal jeg ikke gå noe særlig inn på her.⁸⁷ Heller ikke kvinnesynet, hvor det klart kom fram at kvinner og arbeidere var motstridende fenomener, og at det ikke var noen grunn til at gifte kvinner skulle arbeide.⁸⁸ Her er det først og fremst spørsmålet om rasjonering av arbeidet, og hvilke følger det fikk for kvinnes arbeidsmuligheter, vi er opptatt av.

I den sammenhengen er det interessant å se *hvem* som førte fram kravet om at gifte kvinner skulle utelukkes fra arbeid. To sentra avtegner seg. På den ene siden oppsto kravet en del steder i fagbevegelsen. Vedtaket på AFLs Kongress i 1925 om å motarbeide at både mann og kvinne i samme familie var i arbeid, hvis det ikke var «nødvendig for familiens eksistens» var reist av Drammen faglige samorganisasjon. Tilsvarende ordninger var allerede satt i verk flere steder lokalt; i papirindustrien var det til og med tatt inn i tariffavtalen.⁸⁹ I forhold til 4-dagers-uke og overtids-

nekting var dette unektelig en noe annen måte å dele på arbeidet på; her skjøv en en hel arbeidergruppe ut av arbeidslivet. Men forutsatt at en godtok det eksisterende kjønnsrollemønsteret kunne det naturligvis ses som en videreføring: Det var ikke lenger nok å dele på det arbeidet som fantes, en måtte også vurdere hvem som trengte arbeid mest.

Den viktigste drivkraften bak kravet om å stenge gifte kvinner ute fra arbeidslivet var ledelsen i DNA. DNA fikk gjennom vedtaket i Oslo kommunestyre som påla utvalg og fagsjefer «ikke å ansette i kommunen gifte kvinner der har forsørger», samt at gifte kvinner skulle sies opp først ved oppsigelser «uten hensyn til ansiennitet eller stilling».⁹⁰ DNA var det eneste partiet som sto samlet bak forslaget. De andre var enten splittet (som Høyre og Frisinnede Venstre) eller klart imot (som Venstre og NKP). Til og med DNAs kvinneforbund stilte seg i utgangspunktet positivt til vedtaket. I DNAs krisepolitikk var utelukkning av gifte kvinner i statens tjeneste med som et element.⁹¹

Begrunnelsen var forholdet til de arbeidsløse og nødvendigheten av å dele på det arbeidet som var. I en komiteinnstilling fra 1932, hvor DNA riktignok kom i mindretall, hevdet de at å fjerne gifte kvinner fra arbeidslivet ville «bidra til å avhjelpe arbeidsløshetens verste følger for mange mennesker».⁹² På bakgrunn av hvor få gifte kvinner som faktisk var i arbeid, må vel en slik uttalelse først og fremst oppfattes propagandistisk. Sannsynligvis telte den moralske virkningen mest for ledelsen i DNA, på samme måte som den tillå rasjonering av arbeid en moralsk virkning.

Hvordan stilte så ledelsen i AFL seg til denne formen for krise-delning? Det er helt klart at de ikke ivret for den. Men i motsetning til når det gjaldt nedsatt arbeidstid uten kompensasjon reiste de ingen prinsipielle motforestillinger heller. Symptomatisk er kanskje fungerende AFL-formann Jens Teigens behandling av forslaget fra Drammen faglige samorganisasjon fra 1925 om å motarbeide at mann og kvinne i samme familie hadde arbeid. Opprinnelig ønsket han saken henlagt. Til slutt fikk forslaget allikevel AFL-ledelsens tilslutning, med Teigens kommentar om at det «kan intet være i veien for å vedta forslaget».⁹³

Heller ikke når det gjaldt denne formen for arbeidsdeling kan en si at DNA vant fram i arbeiderbevegelsen. Denne gangen var det

særlig fra arbeiderkvinnene motstanden kom. Først fra de fagorganiserte kvinnene, særlig skotøyarbeiderskene og tekstilarbeiderskene, og deretter også fra Arbeiderpartiets kvinneforbund. I 1936 vedtok DNA – etter flere henstillinger fra partiets kvinnekonferanser – å oppheve innskrenkingspolitikken.⁹⁴

Arbeidstidsforkortelser som en del av velstandsutviklinga

Etterkrigstida – fram til midten av 70-åra – gir et annet bilde enn de to foregående periodene. Igjen en periode med høykonjunktur, økonomisk vekst og industrialisering, men samtidig en helt annen politisk situasjon. Sosialdemokratiet sitter i ledelsen av staten, en stat som aktiviserer seg på helt nye områder: En sterk utbygging av det sosiale sikkerhetsvesenet – velferdsstaten – sammen med et omfattende statlig engasjement i det økonomiske liv i det hele tatt. I tråd med dette foregår det viktige endringer i statsforvaltningen hvor næringslivsorganisasjonene – arbeidsgiverorganisasjonene og LO – i økende grad blir trukket inn i utforming og iverksetting av statlig politikk.⁹⁵

Disse – veldig skjematisk beskrevne endringene – kom også til å prege spørsmålet om arbeidstidsforkortelser. Formelt foregikk mye på samme måten som før. Tariffoppgjør og lovregulering gikk sammen, ofte med tariffoppgjørene et hestehode foran. Krav ble stilt og diskutert på fagkongressene. Allikevel var situasjonen en annen, for tariffoppgjørene var ikke lenger de samme. De ble mindre en styrkeprøve mellom LO og NAF enn et virkemiddel i regjeringens økonomiske politikk, lagt opp i samråd med LO og NAF så langt det var mulig.⁹⁶ Einar Gerhardsen sa det slik i sin innledningstale på LOs Kongress i 1961, en av de mange Kongressene som behandlet spørsmålet om kortere arbeidstid:

«Til slutt i denne sammenhengen vil jeg nevne det samarbeid som har utviklet seg i det økonomiske liv. Der har vi kanskje den viktigste strukturendringen som har funnet sted i vårt samfunn. Det er et samfunn hvor staten, kommunene, næringsorganisasjonene, kooperasjonen og fagbevegelsen tar

del, og som dels skjer ved hjelp av faste utvalg og komiteer, men like meget i uformelle former.»⁹⁷

Innenfor disse rammene har etterkrigstidas bestrebelser på kortere arbeidstid, først og fremst 40-timersuka, funnet sted. Endringene fra mellomkrigstida kommer klart fram i en brosjyre fra 1948. Bakgrunnen var at skiftarbeiderne ved Eidanger Salpeterfabrikk på Herøya hadde gått til streik for å få redusert arbeidstida til 42 timer i uka.⁹⁸ Det er DNAs begrunnelse for hvorfor kravet om 42 timers-uke ikke kunne innfris, som interesserer i denne sammenhengen. Det ble det redegjort for i en egen brosjyre som kom ut i samband med streiken.⁹⁹

Her ble det slått fast at det ikke lenger var overflod, men knapphet på arbeidskraft. Landet sto overfor store gjenoppbyggingsoppgaver. Arbeiderbevegelsens stilling var endret. Den kunne ikke bare ta hensyn til arbeidernes helse og velvære. Spørsmålet stilles slik: «Hvordan skal man skape balanse mellom utgifter og inntekter i 'bedriften Norge'?» Utbyggingen krevde flere arbeidere, og nedsatt arbeidstid ville foreløpig ikke kunne erstattes med økt produksjon pr. arbeider.¹⁰⁰ Dessuten var det en «selvfølgelig forpliktelse» å holde Marshall-planens mål at Europa innen 1952/53 skulle stå på egne bein økonomisk.¹⁰¹

40-timersuka tok også sin tid

I 1959 ble ukentlig arbeidstid satt ned til 45 timer, i 1968 til 42 timer og i 1976, med den nye Arbeidsmiljøloven, til 40 timer. (For helkontinuerlig skiftarbeid var det 40-timersuke fra 1970). Det kan synes som en sterk reduksjon av arbeidstida på få år. Men lovfestet arbeidstid hadde i 1959 stått uendret i 40 år, samtidig med en sterk rasjonalisering og produktivitetsøking. Dessuten var målet for reformene hele tida 40-timersuka. Både 45-timersuka og 42 1/2-timersuka var klart definert som skritt på veien, eller kompromisser i forhold til det egentlige målet. På denne bakgrunnen må også 40-timersuka kunne karakteriseres som en reform som trakk i langdrag. Kravet om kortere arbeidstid, som oftest 40-timersuka ble reist på fagkongress etter fagkongress. Men med en DNA-regjering var det klare begrensninger på det politiske presset fagor-

ganisasjonen kunne og ville utøve åpent. Dessuten ble fagorganisasjonens fremste folk selv trukket med i ledende posisjoner i de offentlige nedsatte arbeidstidskomiteene. Arbeidstidsforkortelsene etter krigen kom når «bedriften Norge» var moden for det.

Skiftarbeiderne på Herøya hadde altså gått til streik for 42-timersuke alt i 1948. Krav om kortere arbeidstid var blitt reist også i en del andre bransjer. Dette ble tatt opp i en komite oppnevnt av regjeringen for å revidere Arbeidervernloven. Resultatet var at arbeidstida for arbeid i gruver («under dagen») ble satt ned til 40-timer og for helkontinuerlig skiftarbeid til 45 1/3 (reduisert til 42 timer i 1956). Samtidig gjorde sekretariatet det klart på Kongressen i 1949 at noen mer omfattende arbeidstidsnedsettelse ikke var aktuelt. Det ville føre til produksjonsnedgang, svekket konkurransevne og senket levestandard.¹⁰²

Til Kongressen i 1953 forelå det flere forslag om kortere arbeidstid. Begrunnelsen var først og fremst rasjonalisering og produktivitetsøkning.¹⁰³ Det ble også uttrykt frykt for at økende rasjonalisering kunne føre til overproduksjon hvis ikke arbeidstida samtidig ble satt ned.¹⁰⁴

Året etter satte Kommunal- og arbeidsdepartementet, etter henvendelse fra LO, ned en komite for å utrede spørsmålet om kortere arbeidstid. Formann var juristen Kristen Andersen. Fagbevegelsen var representert ved sin formann Konrad Nordahl og Josef Larsson. I departementets begrunnelse for å sette ned komiteen ble det pekt på endringene i produksjonsteknikken fra 1919 og at det «sikkert i stor utstrekning er skjedd betydelige endringer i forholdet mellom produktenhet og anvendt arbeidstid.» På den andre siden var det et sentralt spørsmål «hvordan en slik reduksjon vil virke på mulighetene for regningssvarende produksjon», men både produksjonsutvikling og avsetningsforhold hadde «i de senere år stort sett vært gunstige».¹⁰⁵

Komiteen kom med innstillingen sin våren 1956. Flertallet (7 mot 2) gikk inn for å redusere arbeidstida til 45 timer. I talen sin på LOs Kongress i 1957 gjorde Konrad Nordahl det klart at for fagbevegelsen var dette en første etappe på vei mot 40-timersuka. Det hadde også han og Josef Larsson gjort klart i en tilleggsmerknad til Komiteinnstillingen.¹⁰⁶ Det ble også presisert i Fri Fagbevegelse.¹⁰⁷ Arbeidstidsnedsettelsen ville ellers bli fulgt av

større muligheter for elastiske arbeidstidsordninger, økt bruk av skiftarbeid og nattarbeid og en midlertidig ordning med utvidet bruk av overtidsarbeid. At LOs representanter i komiteen hadde gått med på det siste, vakte en god del strid på Kongressen.

Loven om 45-timersuke skulle tre i kraft i mars 1959. Før den var behandlet i Stortinget hadde NAF og LO gjennom tariffoppgjøret slått fast 45-timersuke fra samme tid.

Det kom til å gå en del år før neste etappe var aktuell. Til tariffoppgjøret i 1960 gjorde sekretariatet i LO det klart at det etter «omhyggelig vurdering» ikke ville kreve kortere arbeidstid. Flere forslag til Kongressen i 1961 krevde kortere arbeidstid, 40-timersuke, eller 42 1/2 timer som et skritt på veien. Kravene var fortsatt begrunnet med rasjonalisering og produktivitetsøkning.¹⁰⁸ I innledningsforedraget om kommende tariffperiode pekte Konrad Nordahl på at «det er en sak som må stilles i forgrunnen og det er spørsmålet om arbeidstidsforkortelsen.»¹⁰⁹ I sekretariatets forslag til vedtak, som ble enstemmig vedtatt, het det at kravet om kortere arbeidstid måtte reises «så snart de internasjonale og nasjonale økonomiske forhold gjør det mulig», og i samråd med organisasjoner i andre nordiske land.¹¹⁰

De økonomiske forholdene ble tydelig ikke vurdert som gunstige nok i de nærmeste åra. Et representantskapsmøte i 1962 åpnet mulighet for at kravet om kortere arbeidstid ville bli reist til tariffoppgjøret i 1963 – dersom den økonomiske situasjonen tillot det.¹¹¹ Men det ble ikke reist, hverken ved tariffoppgjøret i 1963 eller i 1964. Derimot foregikk det utredninger om lengre ferie, og «feriens forlengelse er en forkortelse av den årlige arbeidstid», som det het i et representantskapsvedtak i samband med tariffrevisjonen i 1964. Den generelle arbeidstidsforkortelsen skulle igjen utredes av en offentlig komite, parallelt med tilsvarende utredninger i Sverige.¹¹²

Da spørsmålet igjen kom opp på LOs Kongress i 1965, nøyde Konrad Nordahl seg med å henvise til denne komiteen, og den innstillingen den skulle komme med. Komiteens formann var LOs tidligere nestformann Gunnar Bråthen og Konrad Nordahl håpet at en ved utgangen av 60-åra kunne komme så langt at 40-timersuka kunne gjennomføres.¹¹³ Mange forslag til Kongressen hadde krevd 40-timersuke, og flere talere beklaget at sekretariatet ikke hadde

tatt kravet om kortere arbeidstid med i programmet for kommende periode. Et forslag om å kreve 40 timers uke ved kommende tariffoppgjør ble vedtatt sammen med sekretariatets innstilling.¹¹⁴

Komiteen kom med innstillingen sin i 1966, og fra juli 1968 trådte loven om 42 1/2 timers arbeidsuke i kraft. Også denne arbeidstidsforkortelsen ble fulgt av lempninger i arbeidstidsbestemmelsene, bl.a. økte muligheter for overtidsarbeid.¹¹⁵

42 1/2 timersuka var fortsatt et utpreget «skritt på veien» mot 40-timersuka. Også til Kongressen i 1969 kom mange forslag med krav om 40-timers arbeidsuke. Sekretariatet ga det sin prinsipielle tilslutning. Men det måtte ses i samband med andre krav «av sosial karakter», spesielt lavere pensjonsalder.¹¹⁶

Fra januar 1973 var pensjonsalderen senket til 67 år. Nå var det endelig 40-timersukas tur med den nye Arbeidsmiljøloven fra 1976.

Begrunnelser og vurderinger

Det trengtes ingen spesiell begrunnelse for å sette 40-timersuka på dagsordenen etter krigen. Rasjonalisering og teknologisk utvikling hadde i løpet av mellomkrigstida økt både arbeidets intensitet og dets produktivitet sterkt i forhold til situasjonen i 1919 da 8-timersdagen ble vedtatt. Det som trenger forklaring er vel heller hvorfor det tok så lang tid å gjennomføre denne reformen.

Ledelsen i LO oppsummerte selv at den hadde vært tilbakeholdende også når det gjaldt arbeidstidsspørsmål de første etterkrigsåra av hensyn til gjenreisningen.¹¹⁷ Når reformene også seinere trakk i langdrag, er det klart at hensynet til landets økonomi og regjeringas økonomiske politikk spilte en viktig rolle.

Hvilke andre momenter var framme i vurderingene? Som ved tidligere arbeidstidsforkortelser ble det også etter innføringen av 45-timersuka gjort forsøk på å oppsummere virkningene på bedriftene. De ble vurdert som gunstige. En god del av det som var gitt ut som kortere arbeidstid var kommet tilbake som økt overtid og minsket fravær. To år etter at 45-timersuka var innført var den reelle arbeidstida for menn sunket med 1,8 timer og for kvinner med 1,7, mens den nominelt var sunket med 2,4 timer.¹¹⁸

Også ellers ble 45-timersuka oppsummert som «realøkonomisk

gunstig.» Senere undersøkelser har imidlertid pekt på større vanskeligheter med å isolere arbeidstidsfaktoren i den økonomiske utviklingen.¹¹⁹

At resultatene av 45-timersuka ble oppsummert som gunstige, var også viktige premisser for videre utredninger av 40-timersuka. Komiteen kom med innstillingen sin i 1969, året etter at arbeidstida var satt ned til 42 1/2 timers uke. Den mente allikevel at en ytterligere nedkorting av arbeidstida kunne bygge på en «rasjonaliserings-reserve» ettersom forrige arbeidstidsforkortelse vesentlig hadde blitt tatt ut som lørdagsfri. Spørsmålet var hvor store mulighetene var for å utnytte arbeidsdagen bedre. De ble oppsummert slik:

«Det synes etter det materiale vi har gjennomgått at det finnes muligheter for en ekstraordinær produktivitetsøkning ved innføring av 40-timersuke, spesielt hvis den kan baseres på positiv medvirkning fra arbeidstakernes side. Særlig synes det å være muligheter for økt arbeidstempo, mer effektiv utnytting av arbeidstiden og gjennomføring av rasjonaliseringstiltak som krever samarbeid mellom ledelsen og de ansatte i bedriften . . .»¹²⁰

Lønssystemet var heller ikke uten betydning. Mye tydet på at akkordarbeid, som bare hadde fått 2/3 kompensasjon ved arbeidstidsforkortelsen i 1959, hadde gitt høyere produktivitet enn time-lønn som hadde fått full kompensasjon.¹²¹

Hvilken rolle spilte velferdsmessige synspunkter når det gjaldt kortere arbeidstid? I forhold til tidligere en klart mindre rolle.

Komiteen som anbefalte 45-timersuke fra 1959 understreket at hverken verne- eller velferdshensyn i seg selv ga grunnlag for å redusere ukentlig arbeidstid fra 48 til 45 timer. Det var også begrunnelsen deres for å lempe på reglene for arbeidstidsordninger.¹²² Denne holdningen går også igjen i Konrad Nordahls innledningsforedrag på LOs Kongress i 1957:

« . . . Kan vi så bruke dette med trettheten som et argument for forkortelsen av arbeidstiden? I komiteen var vi enige om at generelt kunne ikke dette argumentet brukes. Jeg skal belyse dette med noen eksempler . . .»¹²³

Eksemplene var for det første at skiftarbeiderne som hadde fått 42-timers arbeidsuke ofte brukte den ekstra fritida til ekstrajobber. For det andre at de som gikk på akkord tjente like mye som før, m.a.o. at de hadde økt arbeidsintensiteten.¹²⁴

Ettersom en i løpet av 60-åra begynte å bli mer oppmerksom på arbeidsmiljøproblemer, fikk velferdsmessige spørsmål igjen en noe større vekt. Innstillingen om 40-timersuka fra 1969 henviste bl.a. til en gallupundersøkelse som hadde vist at ca. halvparten av arbeidstakerne var interessert i større fritid framfor høyere lønn. Det ble også anført velferdsgrunner som talte for nedsetting av arbeidstida: lengre reisetid, monotonien i det «moderne arbeidsliv», endret arbeidsdeling i familien fordi flere kvinner var i arbeid; alt dette skapte behov for mere fritid.¹²⁵

Helsemessige spørsmål synes ikke lenger å ha vært viktige ved vurderinger av arbeidstidsforkortinger.¹²⁶ Komiteen som utredet 40-timersuka gjorde imidlertid et unntak for «eldre, kvinner og funksjonshemmede» som ville kunne ha direkte helsemessig utbytte av en kortere arbeidsdag.¹²⁷ I den sammenhengen ble også kvinnenes dobbeltarbeid påpekt: «idet de er pålagt en betydelig del av arbeidet i hjemmet, også i de tilfeller hvor de har eget yrke utenfor hjemmet.»¹²⁸

Noen avgjørende del av komiteens premisser utgjør nok ikke denne påpekingen. Men i det som er sagt ligger allikevel en anerkjennelse av at kortere arbeidsdag vil kunne få svært stor betydning for kvinner. Og når vinningene påpekes som «helsemessige» må det innebære en anerkjennelse av at situasjonen i alle fall før 40-timersuka var en helsemessig påkjenning for kvinner med full jobb og familie.

Epilog: Kravet om 6-timersdagen

I løpet av de siste åra har kravet om kortere arbeidsdag blitt reist i fagbevegelsen på nytt. Allerede i 1977, året etter at 40-timersuke var vedtatt, forelå det 12 forslag om redusert normalarbeidsdag til LOs Kongress. 4 av dem krevde 6-timersdagen.¹²⁹ Fra LOs ledelse var kravet om kortere arbeidstid prioritert klart bak 5 ukers ferie og lavere pensjonsalder. Heller ikke til Kongressen i 1981 ønsket LOs ledelse å sette 6-timersdagen på dagsordenen. Liv Buck fra sekre-

Kravet om 6-timersdagen ble reist allerede i 1920-åra, men det er først i de siste åra at det virkelig har fått styrke. Tre argumenter står bak kravet: 6-timersdagen er et ledd i kvinnes krav om et allsidig og fullverdig liv, en forlanger kompensasjon for rasjonalisering og produktivitetsøkning og ser den som et virkemiddel mot arbeidsløshet.

Bildet viser 1. mai-demonstrasjonen i Oslo i 1985.
(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

tariatet henviste til planleggingsminister Per Kleppes uttalelse om at 1980-åras økonomiske situasjon ikke ga rom for noen 6-timers arbeidsdag.¹³⁰ Allikevel ble Kongressen i 1981 viktig. Til Kongressen forelå det hele 94 forslag om kortere arbeidstid. 80 av dem krevde 6-timers normalarbeidsdag.¹³¹ Det var klart at både DNAs landsmøte og flere fagforbund hadde gjort vedtak om 6-timers normalarbeidsdag. Mange talere støttet også 6-timersdagen i debatten.

Hva har vært begrunnelsen for å kreve 6-timers arbeidsdag i en periode med krise og arbeidsløshet, og hvor det er fordeling av nedskjæringer, og ikke av velstand, som har stått på dagsordenen?

Tre hovedlinjer i argumentasjonen kan skilles ut, selv om de ofte glir over i hverandre i praksis. Alle har, på forskjellig måte, sine historiske paralleller.

For det første kreves 6-timersdag også nå, som den har blitt gjort tidligere, som kompensasjon for rasjonalisering og produktivitetsøkning. Perspektivet på dataalderen gjør dette svært aktuelt. Den åpner perspektiv på strukturell arbeidsløshet av hittil ukjent omfang, men også på helt nye muligheter. Dette var framme i diskusjonen på Kongressen både i 1977 og spesielt i 1981. 80-åra ble omtalt som «mulighetenes tiår» – tiåret hvor den teknologiske utviklingen ville gjøre arbeidstidsforkortelser både mulige og nødvendige.¹³²

Arbeidsløsheten har naturligvis spilt en viktig rolle i all argumentasjon for kortere arbeidsdag, spesielt i de siste åra. Et skritt videre blir det når en ser kortere arbeidstid som et *virkemiddel* mot arbeidsløsheten, så viktig at de fagorganiserte selv må være villige til å bidra ved helt eller delvis å gi avkall på lønnskompensasjon.

Det var delte meninger om dette da 6-timersdagen ble diskutert på LOs Kongress i 1981, uten at det eksplisitt var diskusjonstema. En god del både av forslag og debatanter krevde utvetydig at arbeidstidsforkortelser skulle følges av lønnskompensasjon.¹³³ Andre stilte spørsmålet mer åpent. Det forslaget som samlet de fleste av 6-timersdagens tilhengere krevde full kompensasjon som en «overordnet målsetting», men åpnet for at «en likevel kunne diskutere den prosentvise lønnskompensasjon i forhold til inntektsnivå». ¹³⁴ I andre fora har det blitt sagt klart fra at deler av de fagorganiserte må klare seg uten lønnskompensasjon dersom en skal oppnå kortere arbeidstid som virkemiddel mot krisa.¹³⁵

Den tredje måten å reise kravet på er 6-timersdagen som kvinnekrav. Den klare formuleringen av 6-timersdagen som kvinnekrav har vokst fram i løpet av de siste årene. Til Kongressen i 1977 forelå flere forslag som krevde økt adgang til deltidsarbeid eller kortere arbeidstid for småbarnsforeldre. Marit Engh, Oslo jern- og metall, argumenterte imidlertid mot å sette ned arbeidstida bare for kvinner, fordi det lett ville skape A- og B-arbeidere. I stedet fremmet hun forslag om 7-, seinere 6-timers arbeidsdag.¹³⁶

Ettersom kravet om 6-timers arbeidsdag har vokst i styrke, er det også denne linjen som har vunnet fram. Da Kongressen diskuterte arbeidstidsforkorting i 1981 var kvinnespørsmålet klart framme. Det var implisitt i Liv Bucks innledning da hun avviste å prioritere 6-timersdagen i kommende tariffperiode av økonomiske

årsaker og i stedet henviste til å legge vekt på likestillingsarbeid: «[. . .] Mannsrollen må endres når det gjelder hus- og omsorgsarbeid [. . .]». ¹³⁷ Også blant kongressdeltakerne var kvinneperspektivet framme som en viktig begrunnelse for 6-timersdagen. Forslaget til Thoresen, som fikk bred støtte, hadde som et moment at «stadig flere kvinner ønsket å gå ut i arbeidslivet [. . .]». ¹³⁸

6-timersdagen som kvinnekrav er et nytt krav i fagbevegelsen. Men det blir stilt for fullt i kvinnebevegelsen og får økende betydning i fagbevegelsen.

Avslutning

I størstedelen av den perioden på 100 år som denne artikkelen har tatt for seg har kravet om kortere arbeidstid vært et viktig krav i arbeiderbevegelsen. Vilkårene rundt kravet, både når det gjelder begrunnelse, perspektiver og mulighetene for å få kravet igjennom har endret seg med de økonomiske og politiske forholdene. Nå til slutt skal jeg prøve å trekke noen linjer på langs.

Økonomisk grunnlag og politisk press

At arbeidstidsforkortelser til nå er blitt gjennomført i høy- og ikke i lavkonjunkturer, er neppe noen overraskende konklusjon. Viktigere er det å påpeke at kortere arbeidstid ikke har kommet som noen automatisk følge av økonomisk utvikling, men har måttet presses fram. Mens normalarbeidsdagen under en langvarig høykonjunktur brukte tiår på å gå igjennom lovverket, ble 8-timersdagen gjennomført på rekordfart, båret fram av revolusjonsbølgen etter 1. verdenskrig. Når gjenreisninga hadde vart i 14 år og arbeidstida bestått uendret i 40 år før neste arbeidstidsforkorting kom, også det under langvarig høykonjunktur, kan vel det delvis tilskrives at det *ikke* ble utøvet vesentlig politisk press. Arbeiderbevegelsen satt med ansvaret for «bedriften Norge», og måtte tilpasse sine krav til bedriftens budsjett. Når arbeidstida etter hvert allikevel ble satt ned må det tilskrives velstandsutviklingen og utviklingen av velferdsstaten – en utvikling som i dag på mange måter er i ferd med å snu. 6-timersdagens muligheter i dagens situasjon kan ingen historisk utredning si noe om. Den kan bare

påpeke at tidligere arbeidstidsforkortelser riktignok har hatt et grunnlag i de økonomiske forholdene, men at også politiske forhold, ikke minst arbeiderbevegelsens eget press, har vært viktige faktorer.

Hvordan kompenseres arbeidstidsforkortelser?

Utgangspunktet må tas i *hvordan* en arbeidstidsforkorting finner sted. På den ene siden situasjonen i etterkrigs-Norge hvor spørsmålet om kortere arbeidstid, som så mye annet, først og fremst har blitt avgjort gjennom komiteer med «alle parter» representert. Her er spørsmålet om kompensasjon med i beregningene i utgangspunktet, og en tilfredsstillende løsning på det er forutsetning for at arbeidstidsforkortelse i det hele tatt finner sted. Det er sannsynligvis bakgrunnen for at 40-timersuka ble gjennomført skrittvis. I en slik situasjon blir bedriftenes kompensasjon langt på vei å gjennomføre allerede planlagte tiltak, og det er ingen grunn til å vente seg dramatiske utslag på det ene eller andre feltet.

En helt annen situasjon får en dersom arbeidstidsforkortelsen i sterk grad har sin bakgrunn i politisk press, som normalarbeidsdagen i England i forrige århundre og 8-timersdagen i store deler av Europa etter 1. verdenskrig. Disse var ikke på samme måte kalkulert, og kom på mange måter «bakpå» arbeidsgiverne. De ble allikevel delvis, men sannsynligvis ikke helt, kompensert gjennom økt arbeidsintensitet allerede på kort sikt. Ble de også kompensert gjennom teknologisk utvikling og nyvinning? Det finnes undersøkelser som hevder det. Sannsynligvis kommer en neppe videre uten å gjøre visse teoretiske antakelser. Dersom en forutsetter at når tilvante måter å øke fortjenesten på blir stengt så vil det gi insitant til å øke anstrengelsene på andre måter, inkludert teknologisk utvikling, er det også sannsynlig at en følbare nedkorting av arbeidstida som i de nevnte tilfellene vil kunne ha slike virkninger.¹³⁹ Det vil igjen bety at de økonomiske virkningene av en arbeidstidsnedsettelse, spesielt i den grad den virkelig innebærer et inngrep i bedriftenes tilvante måter å oppnå fortjeneste på, ikke uten videre kan forutsies. I det perspektivet fortøner også 6-timersdagen seg annerledes enn i mer sosialøkonomisk pregede regnestykker over tenkte utgifter og inntekter.

Kortere arbeidstid som kompensasjon for rasjonalisering og produktivitetsøkning

Dette er den klassiske begrunnelsen for arbeiderbevegelsens krav om kortere arbeidstid. Rasjonalisering fører til økt arbeidsintensitet, teknologisk utvikling til økt arbeidsproduktivitet. Begge deler fører til at det blir skapt større verdier pr. time anvendt arbeid enn før. Det er også nær knyttet til spørsmålet om arbeidsløshet, spesielt den som følger av den teknologiske utviklingen, ofte kalt den strukturelle. Kortere arbeidstid blir dermed et nødvendig krav for å hindre at teknologisk utvikling fører til hardere arbeidspress, større arbeidsløshet, og allment til en overføring av verdier fra arbeiderne til arbeidsgiverne.

Denne begrunnelsen, i forskjellige varianter, har gått igjen i hele den perioden arbeiderbevegelsen har krevd kortere arbeidstid. Den har ikke vært knyttet spesielt til høykonjunktur. Både i mellomkrigstida og i nyere tid, har teknologisk utvikling gått sammen med dårlige konjunkturer og høy arbeidsløshet, og kravet om kortere arbeidstid som kompensasjon for rasjonalisering og produktivitetsøkning har blitt reist i arbeiderbevegelsen.

Også i etterkrigstida har kravet om kortere arbeidstid blitt reist på dette grunnlaget. Det har allikevel vært klart at for DNA som statsbærende parti har dette ikke kunnet være det avgjørende kriterium. Først når hensynet til landets økonomi og konkurranseevne har tilsagt det, har arbeidstida blitt satt ned. Her har fagbevegelsen måttet bøye seg, men alle innsendte forslag om kortere arbeidstid til Kongressene, viser at her ligger det kimer til en konflikt, selv om de politiske forholdene ikke har vært slik at det har slått åpent ut. Perspektivet på dataalderen vil gi dette kravet økt aktualitet.

Kortere arbeidstid som krisekrav

Dette er et spesielt krav reist i tider med krise og høy arbeidsløshet. Det innebærer et brudd med fagbevegelsens vanlige framgangsmåter. Arbeidsløsheten søkes, i alle fall delvis, løst innad i arbeiderbevegelsen ved å dele på det arbeidet som er.

Ledelsen i DNA fikk ikke gjennomslag for sitt syn på «deling av krise» i mellomkrigstida. Slik krisedeling ble imidlertid satt i verk andre steder i Europa.

Det springende punkt blir om en slik frivillig lønnsreduksjon faktisk vil gi en tilsvarende gevinst i arbeidsplasser. Dette var det svake punktet i mellomkrigstida, og til sjuende og sist ble det klart at det først og fremst var den *moralske* virkningen av dette frivillige offeret en kunne henvise til. Spørsmålet blir da om samfunnet pr. i dag er grunnleggende endret fra den gang, om næringslivet nå virkelig er underlagt politisk kontroll slik at tiltak av denne type fører til økte arbeidsplasser og ikke ender som rasjonaliseringsgevinst hos arbeidsgiverne. Jeg er kanskje ikke den eneste som frykter det siste.

Kortere arbeidstid som kvinnekrav

Det har helt fra starten av vært klart at lang arbeidstid skaper spesielle problemer for kvinnene som bærer hovedansvaret for barn og familie. Derfor har det også til tider vært drøftet spesielle begrensninger av kvinnenes arbeidsdag, uten at det har gitt konkrete resultater. Det har også til dels møtt motstand hos kvinnene selv, fordi det ville svekke deres allerede svake stilling på arbeidsmarkedet. Hvor svak denne innstillingen har vært gir kampanjen for å få gifte kvinner ut av arbeidslivet i mellomkrigstida det klareste vitnesbyrd om. Ser en på situasjonen i dag kan en også si at kvinner har fått særregler på arbeidsmarkedet ved at en stor del av dem jobber deltid.¹⁴⁰ Dette bidrar også til å opprettholde kvinnenes svake stilling på arbeidsmarkedet.

Også når det gjelder utbyttet av kortere arbeidstid har en i en viss grad vært klar over at det har vært annerledes, og på mange måter viktigere enn for menn. 8-timersdagen ga ikke kvinnene de samme mulighetene til politisk og faglig aktivitet, kultur og opplysning som ble oppsummert som gevinsten for de mannlige arbeiderne. Men den ga dem kanskje for første gang muligheten til å kombinere arbeid og familie, i realiteten muligheten til å arbeide også etter å ha stiftet familie. Seinere arbeidstidsforkortinger har bidratt ytterligere til dette.

Allikevel er fortsatt kombinasjonen fullt arbeid og familieansvar en stor helsemessig belastning, både fysisk og psykisk. Den omfattende bruken av deltidsarbeid, er et uttrykk for dette. Tidsnyttingsundersøkelser har vist at gifte kvinners arbeidsdag fortsatt er svært

lang, fordi de fortsetter å ha hovedansvar for hjem og barn også ved full yrkesdeltaking.¹⁴¹ Fortsatt vil kortere arbeidsdag kunne ha stor betydning for kvinnene, både helsemessig, psykisk og i forhold til å ta del i kultur og samfunnsliv. Dessuten ville behovet for det omfattende deltidsarbeidet falle bort, og kvinnene få en mer normal tilknytning til arbeidsmarkedet med større muligheter til å forbedre arbeidsvilkårene sine.

Om en var klar over kvinnes behov for kortere arbeidstid også tidligere, var det et på mange måter marginalet problem. Kvinnene utgjorde fram til 2. verdenskrig en svært liten del av den samlede sysselsettingen. Spesielt var yrkesdeltakelsen blant gifte kvinner minimal. De var dermed heller ingen viktig pressgruppe innen fagbevegelsen.

I løpet av de siste ti-årene har dette endret seg totalt. Kvinnene utgjør nå over halvparten av arbeiderklassen,¹⁴² selv om de fortsatt i hovedsak er sysselsatt i tradisjonelle kvinneyrker. Kvinnene øker sin andel av medlemsstokken i LO, mens LO ellers mister medlemmer. Slik vil kvinnene også i økende grad kunne utgjøre en pressgruppe innenfor fagbevegelsen.

Kravet om 6-timers arbeidsdag kan, fra kvinnes side, sees som deres kamp for et anstendig og allsidig liv, som består i mere enn å følge løpestrengen mellom arbeidsplass og hjem. Det, sammen med kvinnes økende styrke i LO og kvinnebevegelsens engasjement, kan føre til at 6-timersdagen som kvinnekraft kan få et sterkt politisk press bak seg.

Noter

- 1 Bakgrunnen for denne artikkelen er en innledning holdt på et seminar om 6-timersdagen arrangert av likestillingsutvalget ved Oppland Distriktshøgskole høsten 1983. Tittel: «Historisk riss over arbeidstidsforkortelser.» Dette er seinere noe utvidet og bearbejdet.
- 2 A.L. Morton, *A Peoples History of England*, London 1976, s. 375
- 3 E.J. Hobsbawm, *Industry and Empire*, London 1968, s. 85
- 4 Karl Marx, *Kapitalen, Første bok, Del 2*, Oslo 1983, s. 108–109
- 5 Gerhard Stoltz, *Arbeidstidsproblemer. En økonomisk analyse*, Oslo 1983, s. 60–61
- 6 Morton, s. 375
- 7 Stoltz, s. 75
- 8 Disse delene av Kapitalen bygger i stor utstrekning på materiale fra fabrikkinspektører og fabrikklovkommisjoner.

- 9 *Kapitalen, Første bok, Del 3*, Oslo 1984, s. 46–47
- 10 Del 2, s. 148
- 11 S.st., s. 133
- 12 S.st., s. 134 ff.
- 13 Del 3, s. 51. I Marx' termer er dette overgangen fra produksjon av absolutt til produksjon av relativ merverdi.
- 14 S.st., s. 52–53
- 15 S.st., s. 54. Dette er i tråd med andre undersøkelser som ble foretatt etter at normalarbeidsdagen fikk økt utbredelse. Om ikke årsakene kan fastslås entydig, viser undersøkelsene i alle fall at en arbeidsdag på over 10 timer ikke ga bedre utnyttelse av arbeidskrafta enn en på 10 timer. Stoltz, s. 61
- 16 Etter Marx, s.st., s. 58–59
- 17 Etter Gunnar Ousland, *Fagorganisasjonen i Norge 1870–1920*, Oslo 1974, s. 559 (Ousland I)
- 18 Katrine Vibe, *Staten og normalarbeidstiden 1885–1919*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen 1978, s. 96
- 19 S.st., s. 97
- 20 Ousland I, s. 559–560
- 21 Edvard Bull, *Arbeidervern gjennom 60 år*, Oslo 1953, s. 17–18
- 22 S.st., s. 28–29
- 23 Vibe, s. 69
- 24 Etter streik. Monica Schanche, «6 timers arbeidsdag, Gjør din pligt, Kræv din ret, Hold sammen», i *På dagsordenen: 6-timersdagen. En debattbok om arbeidstidsforholdelser*, red. av Tone B. Jamholt, Kristin Moksnes og Britt Schultz, Oslo 1982, s. 16
- 25 Ousland I, s. 560
- 26 Vibe, s. 188
- 27 Bull, s. 150
- 28 Vibe, s. 224
- 29 Forbud mot fabrikkarbeid for barn under 12 år, strengere begrensninger for barn mellom 12 og 14 år, forbud mot nattarbeid og maksimum 10 timers arbeidsdag for ungdom mellom 14 og 18 år.
- 30 14% i 1975, 18% i 1890, 21% i 1900 og 1910. Sidsel Vogt Moum, *Kvinnfolkarbeid. Kvinners kår og status i Norge 1875–1910*, Oslo 1981, s. 14
- 31 Bare 11% av fabrikkarbeiderne var gift i 1875. I 1900 7,5%. S.st., s. 50
- 32 Dette er behandlet i Gro Hagemann, «Særverv av kvinner – arbeidervern eller diskriminering?», i *Kvinner selv. Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, red. av Ida Blom og Gro Hagemann, Oslo 1977
- 33 F.eks. Fernanda Nissen i Nylænde i 1908: «Det norske Arbeiderparti, som kjemper sig halvtime for halvtime ned til 8-timersdagen, griber hver indrømmelse fra lovgivningens side, selv om den desværre endnu kun naar til kvinderne. . .» Etter Hagemann, s. 102
- 34 S.st., s. 119
- 35 I protestresolusjonen fra setterskene het det bl.a.: «Dersom dette krav angaaende arbeidstiden for os kvindelige sættere blir gennemført, vil dette bidrage til at stænge os ude fra faget og gjøre en hel del av de kvinder, som har ofret sin bedste tid for at lære arbeidet, arbejdsløse . . .» Ingrid Andersgaard, «Settersker og typografer – splittelse mellom menn og kvinner», i *Kvinner selv . . .*, s. 33
- 36 Vibe, s. 226
- 37 Alf Johansson, *Den effektiva arbetstiden. Verkstäderna och arbetsintensitetens problem 1900–1920*, Uppsala 1977, s. 144–145

- 38 Stoltz, s. 63–64
- 39 Også påpekt av Stoltz, s. 64. Milhaud bygger på undersøkelser og uttalelser fra arbeidsministerier, fabrikkinspektører og fagorganisasjoner i forskjellige europeiske land. Spørsmålet om representativiteten til de refererte uttalelsene er vanskelig å vurdere. Dessuten i hvilken grad de påpekte virkningene skyldes 8-timersdagen og i hvilken grad andre faktorer har virket inn. Men undersøkelsene sier allikevel noe om hvordan representanter for de nevnte organene, som tross alt satt inne med en god del erfaringer og materiale, vurderte virkningen.
- 40 Professor Edgar Milhaud, *Åttetimersdagen og dens resultater*, (forkortet utgave), Oslo 1928, s. 57
- 41 Dette dreier seg naturligvis om virkningene på kort sikt. Virkningene på lang sikt er jo enda vanskeligere, om overhodet mulig, å vurdere.
- 42 I Stoltz framstilling blir den tekniske utviklingen først og fremst et problem når det gjelder å vurdere 8-timersdagens virkning på arbeidsintensiteten. Stoltz, s. 62–63
- 43 Milhaud, s. 13–14
- 44 S.st., s. 24–29
- 45 S.st., s. 34
- 46 S.st., s. 34–38
- 47 S.st., s. 37–39
- 48 S.st., s. 39
- 49 Schanche, s. 16
- 50 Ingar Kaldal, «Foreningar av arbeidslause i mellomkrigstida», i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie (TFAH)*, 1/83, s. 60
- 51 *Arbeidsløshets og Arbeidstidsspørsmålet*, brosjyre utgitt av AFL, Oslo 1933, s. 32
- 52 *En utredning om forkortelse av arbeidstiden*, brosjyre utgitt av AFL, Oslo 1935, s. 19
- 53 S.st., s. 47–49
- 54 AFL, *Beretning for aaret 1929*, Oslo 1930, s. 18
- 55 S.st., s. 18–19
- 56 AFLs Kongress 1931, *Kongressprotokoll*, s. 202
- 57 Arvid Johannessen, *Om forholdet mellom de arbeidsløse og fagorganisasjonen i mellomkrigstida, belyst gjennom organiseringa av de arbeidsløse i Oslo*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1975, s. 24
- 58 Toppen nådd i 1933 med 33,4% av de fagorganiserte. *TFAH*, 1/83, s. 5
- 59 *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden. Nordiska historikermøtet i Uppsala 1974. Møtesrapport*, Uppsala 1974, s. 273
- 60 Arthur Berby, Kongressen 1931, *Kongressprotokoll*, s. 213
- 61 Einar Gerhardsen, s.st., s. 234
- 62 S.st., s. 250
- 63 F.eks. Erling Olsen, s.st., s. 215, Johs. M.P. Ødegaard, s.st., s. 241
- 64 Eugen Johannessen, s.st., s. 214
- 65 Einar Gerhardsen, s.st., s. 234
- 66 Justin Rødaas, s.st., s. 238
- 67 E.E. Rudlang, s.st., s. 248
- 68 «Vi må ikke komme i den situasjon at arbeidsgiverne ved å koble sammen, fordrer at bygningsarbeiderne skal inn på arbeidsplassen . . .», Josef Jensen, s.st., s. 228–229
- 69 S.st., s. 233–234
- 70 Jfr. *Kriser och krispolitik*, s. 273
- 71 *Arbeidsløshets og Arbeidstidsspørsmålet . . .*, s. 96
- 72 S.st., s. 59

- 73 S.st., s. 59–63
- 74 *En utredning om forkortelse . . .* s. 14
- 75 S.st. Dette er for øvrig i overensstemmelse med nyere forsknings vekt på 30-åra som en sterk veksttid for industrien, med utnytting av ny teknologi som en viktig vekstfaktor. Jfr. Trond Bergh, Tore Hanisch, Even Lange og Helge Pharo, *Norge fra u-land til i-land. Vekst og utviklingslinjer 1830–1980*, Oslo 1983, s. 167–168
- 76 *En utredning om forkortelse . . .* s. 19–22
- 77 S.st., s. 26
- 78 S.st., s. 33
- 79 S.st., s. 25
- 80 AFLs Kongress 1934. *Kongressprotokoll*, s. 28–35
- 81 F.eks. Porsgrunn Bygningsarbeiderforening: «All diskusjon om forkortelse av arbeidstiden uten kompensasjon må nu opphøre innen fagorganisasjonen . . .» S.st., s. 32
- 82 Gunnar Ousland, *Fagorganisasjonen i Norge III*, Oslo 1975, s. 204
- 83 *Arbeidsmiljøloven med kommentar av Odd Friberg*, Oslo 1978, Historisk innledning, s. 14
- 84 Olav Ljones, *Kvinnens yrkesdeltaking i Norge*, Oslo 1979
- 85 Elisabeth Lønnå: «LO. DNA og striden om gifte kvinner i arbeidslivet», i *Kvinner selv . . .*, s. 156
- 86 Berre Iversen i debatten i bystyret om gifte kvinners adgang til stillingene i kommunene. Det var Iversen som fremmet forslaget om å stenge dem ute så langt råd var som en gest til de arbeidsløse. Bak lå en vurdering om at gifte kvinner ikke trengte arbeidet sitt. Lønnå, s. 160
- 87 Dette er behandlet grundig i tidligere nevnte verk av Elisabeth Lønnå.
- 88 Jfr. Kåre Bratvold på AFLs Kongress i 1925 om at kvinnene skulle ut «slik at flest mulig arbeidere får beskjeftigelse». AFLs Kongress 1925, *Kongressprotokoll*, s. 239
- 89 Lønnå, s. 156
- 90 S.st., s. 158–159
- 91 I *Det arbeidende folks krisekrav* het det at «Regjeringen pålegger hurtigst mulig å søke avvirket forholdet med dobbeltstillinger i statens tjeneste. De plasser som derved blir ledige bør fortrinnsvis besettes med arbeidsløse . . .» S.st., s. 162
- 92 S.st., s. 162
- 93 AFLs Kongress 1925, *Kongressprotokoll*, s. 355
- 94 I motsetning til DNAs kvinneforbund, som nå slo fast gifte kvinners rett til arbeid som prinsipp, innebar ikke DNAs uttalelse fra 1936 noe oppgjør med tidligere linjer. Og i juni 1940, i samband med de usikre tidene den tyske okkupasjonen skapte, gikk LOs representantskap inn for å begrense gifte kvinners adgang til lønnet arbeid. Lønnå, s. 170–173
- 95 For denne utviklingen, se f.eks. *Vekst og velstand. Norsk politisk historie 1945–1965*, red. Trond Bergh og Helge Pharo, Oslo–Bergen–Tromsø 1977, artiklene til Trond Bergh, Tore Grønlie og Geir Lundestad. Paul Knutsen, «Statsbærende og opposisjonell reformisme», i *TFAH 2/77*, Øivind Østerd, *Samfunnsplanlegging og politisk system*, Oslo 1975, spes. s. 60–65, Bernt Krohn Solvang, *Landsorganisasjonen i Norge – fra rådgiver til offentlig administrator*. Agder Distriktshøgskole, Seksjon for offentlig administrasjon, Skrifter 1973.
- 96 For tariffoppgjørene etter krigen, se Ådne Cappelen; «Inntektspolitikk i Norge i etterkrigstida», i *Vardøger*, 11/81
- 97 AFLs Kongress 1961, *Kongressprotokoll*, s. 123–124
- 98 Streiken er behandlet i tidligere nevnte artikkel av Paul Knutsen.

- 99 Det norske Arbeiderparti: *Arbeidstiden. Stridsspørsmål*. Oslo 1948
- 100 S.st., s. 6
- 101 S.st., s. 10
- 102 AFLs Kongress 1949, *Kongressprotokoll*, s. 188
- 103 F.eks.: «At teknikkenes raske utvikling, gjennomføringen av tids- og arbeidsstudier og rasjonalisering har ført til at produksjonen pr. arbeider er langt større enn på det tidspunkt 8-timersdagen ble gjennomført. . .» Avd. 87. Borregaard Bygningsarbeiderforening. AFLs Kongress 1953, *Kongressprotokoll*, s. 137
- 104 Rudolf Eriksen som tok opp et forslag fra Bekleddningsarbeiderforbundet. S.st., s. 235
- 105 *Fri Fagbevegelse*, 3/54
- 106 LOs Kongress 1957, *Kongressprotokoll*, s. 154. 45-timersuke var heller aldri blitt krevet, derimot 42- eller 40-timersuke.
- 107 «De [LOs representanter i arbeidstidskomiteen] har imidlertid sterkt presisert at målet må være innen overskuelig framtid å komme fram til 40-timers arbeidsuke. De betrakter derfor nedgangen til 45 timer pr. uke som en etappe på vei mot 40-timersuken.» *Fri Fagbevegelse*, 4/57
- 108 Rørleggernes fagforening, Oslo, begrunnet f.eks. sitt krav om 40-timers uke med at produksjonen hadde steget med 9,5% i de første 9 mnd. av året. LOs Kongress 1961, *Dagsorden med forslag og forretningsorden*, s. 113
- 109 LOs Kongress 1961, *Kongressprotokoll*, s. 140
- 110 S.st., s. 146
- 111 *Fri Fagbevegelse*, 1/63
- 112 *Fri Fagbevegelse*, 1/64
- 113 LOs Kongress 1965, *Kongressprotokoll*, s. 78–79
- 114 Forslaget var opprinnelig sendt inn av Stavanger og omegns faglige samorganisasjon. LOs Kongress 1965, *Dagsorden med forslag og forretningsorden*, s. 128
- 115 *Arbeidsmiljøloven*, Historisk innledning. . . , s. 18
- 116 LOs Kongress 1969, *Kongressprotokoll*, s. 304–305
- 117 *Fri Fagbevegelse*, 4/57
- 118 Kommunal- og arbeidsdepartementet: *Utredning om 40-timersuken*. Fra Arbeidstidskomiteen av 1964, Bergen 1969, s. 7
- 119 S.st., s. 31–32
- 120 S.st., s. 34
- 121 S.st.
- 122 *Arbeidsmiljøloven*, Historisk innledning . . . , s. 16
- 123 LOs Kongress 1957, *Kongressprotokoll*, s. 152
- 124 «Dette er et argument mot oss.» S.st., s. 152–153. Mot dette kan det jo innvendes at komiteen av 1964, som også andre komiteer vi har sett, nettopp brukte akkordarbeidernes økte arbeidsintensitet som et argument for at videre arbeidstidsforkorting var økonomisk gunstig. I det at akkordene ofte ikke blir gitt full kompensasjon, ligger det naturligvis også en forventning om at akkordarbeiderne ikke ønsker å gå ned i lønn, men vil øke arbeidsintensiteten.
- 125 *Utredning om 40-timersuken* . . . , s. 49
- 126 S.st., s. 12. Se også *Arbeidsmiljøloven*. Historisk innledning . . . , s. 14
- 127 *Utredning om 40-timersuken* . . . , s. 89
- 128 S.st., s. 37
- 129 Britt Førde, «Skal LO spille 2. fiolin?», i *På dagsordenen: 6-timersdagen*. . . , s. 44
- 130 LOs Kongress 1981, *Kongressprotokoll*, s. 255
- 131 Førde, s. 47
- 132 Egil Chr. Bøckmann, *Kongressprotokoll 1981*, s. 282

- 133 F.eks. s.st., s. 281 og s. 285
 134 Thoresen, s.st., s. 279
 135 Se f.eks. Hilde Bojer, «6-timersdagen – realistisk politikk», i *Ny Tid*, 9/83, som klart går inn for 6-timersdagen med lønnsreduksjon for deler av de fagorganiserte som virkemiddel mot krisa. For en argumentasjon mot dette synet, Siri Jensen, «Innledning holdt mot Hilde Bojer på NTL-helgekurs», *Sørmarka* 13/2-1983. I *6-timersdagen*, Debattefte fra Kvinnefronten, våren 1983
 136 LOs Kongress 1977, *Kongressprotokoll*, s. 97
 137 LOs Kongress 1981, *Kongressprotokoll*, s. 255–256
 138 S.st., s. 279
 139 Dette er, så vidt jeg kan forstå, også relevant i forhold til nyere diskusjoner om teknologihistorie. Jfr. *Vekst gjennom krise. Studier i norsk teknologihistorie*, red. Francis Sejersted, Oslo–Bergen–Tromsø, 1982. Forord, s. 11 ff.
 140 Halvparten av gifte kvinner i 1978. Moun, s. 83
 141 *Det moderne Norge, Samliv og nærmiljø*, Oslo 1982, s. 101–102
 142 Tom Colbjørnsen, Gudmund Hernes og Knud Knudsen, *Klassestruktur og klasse-skiller*, Bergen–Oslo–Tromsø 1982, s. 48

Reductions in the working-day – for whom and why?

This article examines the broader historical and social circumstances behind working-class demands for a reduction of the working-day. The development is divided in three main phases. The first is highlighted by the ten-hour-day reform in England, and the european working-class struggles for the eight-hour-day, and is viewed as the working class struggle for a better and more humanly life, comprising more than labour-power. These reforms, being brought forward by political and working-class pressure, had the effect of intensification and rationalization of labour, and probably also of technological and management improvement. Nevertheless the effects on the working class was wholly beneficial, regarding health and well-being, and also cultural and political participation. The difficulties with parliamentary reform and the efficiency of working-class pressure is well illustrated in Norway, where the ten-hour-day legislation succeeded only after thirty years of discussion, and just three years before the radical working-class movement after World War I had enforced the eight-hour-day.

In the second phase the discussion of reduced working-day in Norway is seen against a quite different background, the crises and unemployment of the twenties and thirties. As before, demands were raised by pointing to earlier rationalization and increased productivity of labour. But new types of demands were articulated. The Labour movement raised the question about «sharing the work» by reduction in the working day without compensation in wages. Even at the top this was a controversial question within the labour movement. The leaders of the AFL favoured the traditional way of demanding reduced working-day, while dominant members of the DNA leadership actively raised the question of «sharing the work». The weakness of their position was their inability to convince that the effect in fact would become reduced unemployment, and «work-sharing» never got through as the official policy of the labour movement, though it was practised locally.

The third phase, after the Second World War, presents a new situation again. With labour-government in power, the question of reduction of the working-day is treated

in relation to the totality of the Norwegian economy. Compared with the rapidly increasing productivity of labour, the development is characterized as slow. An important reason for this is lack of working-class pressure. The labour unions itself were represented in the official committees, also taking into consideration the totality of the economy. Working-time reduction is also no longer viewed as important for working-class health and well-being, but as a welfare demand among others.

Through the different phases the article focuses especially on the female workers. For them the eight-hour-day did not mean increased leisure for cultural and political activity, but the possibility of combining full-time work with family-responsibility.

This difference, accounted for by the womens traditional double work load, still lingers, and is recognized even by the official committees. For women a reduction of the working day will still have consequences regarding health and well-being. It is on this background that we must view the strong female engagement in the present struggle for the six-hour working-day. An important aspect of this is the womens changed position on the labour market. Being a marginal group in the twenties and thirties – the weakness of their position being clearly demonstrated by the DNA and AFL-endeavors to barr married women from work – the women now comprises more than half of the working-class, and increases their share of the labour-union membership.

Edvard Bull

Kriseforliket mellom Bondepartiet og Det norske Arbeiderparti i 1935*

Den avtalen som ble sluttet mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet i 1935, står ved innledningen til den lengste regjeringssperioden i norsk parlamentarisk historie. Det er et emne som kan studeres i mange slags perspektiv. Men her vil jeg begrense det sterkt: Jeg vil nøye meg med å prøve først å finne ut av hva som foregikk mellom de ledende politikerne i de to impliserte partiene, og dernest i noen grad å greie ut hvilke tanker de gjorde seg om det forliket de var med på å gjennomføre.

Det som skjedde rundt i landet, lar jeg ligge. Vi skal bare huske på at bakgrunnen var slikt som at omkring tredjeparten av de fagorganiserte gikk arbeidsløse, og at det var holdt rundt 50 000 tvangsauksjoner på bygdene fra 1921 til 1934. Jeg vil også bare minne om den dyptgripende omstilling som foregikk i hele den norske arbeiderbevegelse – fra «revolusjonær» til «reformistisk» politikk, for å si det skjematisk. Nettopp i 1935 ble den første moderne «hovedavtalen» mellom Landsorganisasjonen og Arbeidsgiverforeningen vedtatt. Den var uttrykk for et nytt, fredeligere forhold mellom partene i arbeidslivet. Den kjensgjerning at den harde og åpne klassekampens tid var slutt i Norge, er en av forutsetningene for de politiske begivenhetene.

Det som skjedde i 1935, har ennå ikke vært gjenstand for mye forskning. Det fins en utrykt hovedoppgave om kriseforliket av Steinar Kjørheim, som har vært meg til hjelp på noen punkter. Og Arne Bjørnberg har behandlet regjeringsskiftet i sin bok om «Par-

lamentarismens utveckling i Norge», men han går ikke dypt inn i emnet.

Kildene er på den annen side mangfoldige. De opplagte tingene, som Stortingsforhandlinger og aviser, skal jeg ikke si noe om. Men hvilke muligheter fins det for å få greie på den del av handlingen som ble utspilt *i* eller *bak* kulissene?

Parti-arkivene er meget dårlig bevart. Bondepartiet tapte *alt* sitt under krigen, og Arbeiderpartiet tapte mye. Fra Arbeiderpartiets side har jeg likevel kunnet bruke et par utrykte kilder av stor verdi. Det er protokollen for stortingsgruppen, som riktignok ofte er ufullstendig og uklart ført, men som har så mye større interesse siden sentralstyrets og landsstyrets protokoller er borte. Og så har jeg fått låne en avskrift av Johan *Nygaardsvolds* dagbok fra 1934 og 1935. Den slutter 28. mars, en uke etterat hans regjering var dannet. Den er supplert med et notat som han skrev i London i 1944, om regjeringsdannelsen – slik han da husket den, uten å ha dagboka for seg.

I tillegg til dette har jeg så fått opplysninger fra en del av dem som sto nær sentrum for hendingene i 1935. På Bondepartiets side har jeg snakket med Jens *Hundseid*, som i 30-årene var partiets formann og parlamentariske fører, og med Hans *Holten*, som var partiets generalsekretær. Fra Arbeiderpartiets side har Einar *Gerhardsen* gitt meg opplysninger om hvordan tingene fortonte seg fra sentralstyrets synspunkt; han var medlem der helt siden 1923. Jeg har også fått enkelte opplysninger fra andre som sto Nygaardsvold nær i den avgjørende tida. Men om alt dette gjelder det sjølsagt at 23 år er lenge nok til at mye blir glemt eller forskjøvet i erindringen.

Det begivenhetsforløpet vi skal følge, består i en tilnærming mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet. Det begynte *etter* stortingsvalget i 1933. Denne valgkampen foregikk bare noen måneder etterat bonderegjeringen var styrtet, og tonen bar ennå preg av begivenheter som hadde gått for seg i *dens* tid, slikt som «Menstadslaget» og «Quislingsaken». Det var med andre ord bittert fiendskap mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet.

Men i mai 1933 var kriseforliket i Sverige gått i orden, «kohandeln» mellom Sosialdemokratene og Bondeförbundet. Det fikk

kanskje enkelte politikere til å tenke på noe lignende her i landet. Men det var likevel først selve valgresultatet om høsten som kom til å forandre forholdet mellom de to norske partiene.

Arbeiderpartiet vant 22 nye mandater på Stortinget, Bondepartiet tapte to. Men for Bondepartiet var det viktigste at Høire og Venstre var gått så mye tilbake at de ikke hadde flertall selv om de holdt sammen. Et borgerlig flertall var blitt avhengig av Bondepartiet; hvis det ikke fikk sin vilje, kunne det mer eller mindre åpent støtte Arbeiderpartiet. Det var en fristende parlamentarisk situasjon, som bondegruppen i høy grad kom til å utnytte, og som er en av hovedforutsetningene for kriseforliket. Alt ved åpningen av Stortinget i 1934 demonstrerte partiet sin nye maktstilling: De nektet å stemme på Hambro som førstepresident, stemte i siste omgang blankt, og sikret dermed at Nygaardsvold for første gang ble førstepresident.

Samtidig var Arbeiderpartiet i ferd med å forandre holdning til den parlamentariske politikken. På landsmøtet om våren 1933 lanserte Tranmæl slagordet om «Flertallet og regjeringsmakten til Arbeiderpartiet», og det ble mye brukt i valgkampen. Partiet hadde før vurdert det parlamentariske arbeid nokså lavt. Stortingets talerstol skulle først og fremst brukes til propaganda, som et hjelpemiddel til å bygge opp den organisatoriske makt utenfor Tinget. Parolen om regjeringsmakten tok sikte på en nyorientering her, den skulle gjøre partiets egne folk oppmerksom på at det var muligheter for å komme fram på den parlamentariske veien.¹

Valgparolen kombinerte «regjeringsmakten» med «flertallet». Men like etter valget skrev partiets sentralstyre til regjeringen Mowinckel og krevde å få regjeringsmakten straks, enda partiet jo ikke hadde fått flertall. Fra da av og fram til Nygaardsvold ble utnevnt, tok propagandaen stadig sikte på å få en arbeiderregjering. Det var særlig tilfellet i forbindelse med kommunevalget høsten 1934. I en av valgbrosjyrene het det da karakteristisk: «. . . i lengden kan ikke borgerskapet sabotere valgresultatet [av 1933], vi får en arbeiderregjering i nær fremtid. Tidspunktet for dens tiltredelse kan fremskyndes ved en klar seier for arbeiderpartiet nu ved kommunevalget.»²

Trass i denne agitasjonen er det ingen tegn til at sentralstyret, som hadde lansert den, hadde noen slags konkrete planer om

hvordan en slik mindretallsregjering skulle skaffe seg en parlamentarisk basis. Ennå i januar 1935 skrev partiformannen, Oscar Torp, en artikkel i «Samtiden», der han behandlet alle de borgerlige partiene som omtrent like klare motstandere. Bondepartiet hadde f.eks. valgt å forsvare det borgerlige samfunn istedenfor å være med på «nyrydding». Einar Gerhardsen mener i dag at sentralstyret i virkeligheten ikke hadde noen forhåpning om å få regjeringsmakten, og at de altså ikke hadde noen parlamentariske planer. For dem var det fremdeles propaganda det dreide seg om, ikke stortings-taktikk. Det står for Gerhardsen slik at det kom veldig *brått* på sentralstyret da partiet i mars 1935 plutselig *ble* regjeringsparti; og det virker helt sannsynlig at han husker riktig i dette.

Men i Arbeiderpartiets stortingsgruppe så forholdene annerledes ut. Av sentralstyrets 13 faste medlemmer var det bare to som også satt i Stortinget, Alfred Madsen og Magnus Nilssen, og ingen av dem hørte til partiets *innerste* lederkrets. På den måten var kontakten mellom sentralstyret og stortingsgruppen forholdsvis svak. Til dette kom enda et særskilt forhold nettopp i de første månedene av 1935, da regjeringsspørsmålet ble avgjort. Det ville vært rimelig at Oscar Torp som partiets formann hadde stått i stadig forbindelse med Nygaardsvold som parlamentarisk fører. Men Torp var fra nyttår 1935 valgt som ordfører i Oslo. Til den stillingen kom han nokså uforberedt, han hadde ikke engang vært menig bystyremedlem før. Han konsentrerte seg derfor intenst om kommunale saker i disse månedene. Og Nygaardsvold på sin side hadde nok aldri lyst til å blande sentralstyret inn i stortingspolitikken mer enn høyst nødvendig.³

Selv om det sto i Arbeiderpartiets lover at sentralstyret, eventuelt landsstyret, hadde rett til å bestemme «hvad der er partiets stilling» til Stortingets saker,⁴ ser det ut til at stortingsgruppen i praksis for det meste innrettet seg på egen hånd.

Alt før Stortinget åpnet i begynnelsen av 1934, var iallfall *Nygaardsvold* klar over at kravet om regjeringsmakten *kunne* bli realisert om ikke så lenge, og han grudde seg litt ved tanken på at han i så fall ikke kunne unngå å bli statsminister.

En kort stund kunne det se ut som regjeringskrisen skulle komme alt under trontaledebatten i januar 1934. Arbeiderpartiet stilte mistillitsforslag, og Bondepartiet foreslo en uttalelse om at

Stortinget ønsket en borgerlig flertallsregjering. Mowinckel erklærte at han ville ta avskjed som statsminister hvis de to forslagene fikk flertall til sammen. Men resultatet ble da bare at Hundseid trakk sitt forslag tilbake. Bondepartiet var med andre ord ikke ennå klar til for alvor å bryte ut av det borgerlige samarbeidet.

Men utover våren ble striden mellom partiene hardere, ettersom krisepolitikken kom til behandling. De tre borgerlige partiene holdt bare så vidt sammen. Bondepartiet fikk de andre med på *premisser* som sa at jordbruksprisene måtte bringes minst så høyt opp at de sto i samme forhold til industrivarene som i 1913, etter de offisielle engrospris-indeksene. Men i siste liten ville Venstre likevel ikke være med på å si dette helt bestemt i *vedtaks* form, og kløften mellom Bondepartiet og Venstre videt seg dermed ut.

Det var i mars 1934 at denne saken ble diskutert i Stortinget. I juni kom landbruksproblemen igjen, og denne gangen var regjeringens krisen virkelig overhengende. Landbruksministeren, Haakon Five, la fram et tillegg til budsjettproposisjonen, der han drøftet mange av de økonomiske jordbruksproblemen – men bare konkluderte med å foreslå en bevilgning på 250 000 kroner til bekjempelse av husdyrtuberkulose og smittsom kalvekasting. Dette var «kalvekastingsproposisjonen», et litt urettferdig navn forresten, siden den i realiteten var kombinert med lovforslag om kraftforrasjonering, margarinavgift og revisjon av omsetningsloven for jordbruksvarer. Men det hele var iallfall rent utilfredsstillende for Bondepartiet, som reagerte voldsomt.

Hundseid satte fram en interpellasjon til statsministeren, der han spurte om regjeringen var oppmerksom på at de tiltak som var foreslått, ikke var tilstrekkelige, og «at forutsetningen dermed er brutt fra Regjeringens side for det samarbeid som Bondepartiet hittil har medvirket til».

I denne situasjonen ble det for første gang tatt opp en alvorlig forbindelse mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet – eller rettere sagt mellom de to partiførerne, Hundseid og Nygaardsvold. Flere ganger kom Hundseid inn på presidentværelset for å drøfte situasjonen med Nygaardsvold, «ja, han gikk enda så langt at han ga meg gode råd [om] hvordan jeg skulle avfatte min tiltredelseserklæring,» heter det i dagboka.

I Arbeiderpartiets stortingsgruppe ble det vedtatt å stille eget

mistillitsforslag, siden man ikke likefram ville stemme for det forslag som Hundseid rimeligvis måtte komme med. Men det var likevel ikke full enighet om å ta sikte på å danne regjering ved denne anledning. Noen i gruppen ønsket helst å «unngå regjeringsdannelse for vårt parti», siden man ikke kunne regne med tilstrekkelig tilslutning fra andre til partiets krisepolitikk. Spørsmålet om en ny bonderegjering ble derfor også ventilt. Hans Holten forteller at Hundseid en gang i denne tida ga ham i oppdrag å sette opp et forslag til navneliste for en slik regjering. Men i virkeligheten var Nygaardsvold neppe i stor tvil om at det var *han* som måtte danne den nye regjering hvis Mowinckel falt.

Det ser ut til at det var en ren slump som reddet Venstre-regjeringen denne gangen. Interpellasjonen skulle behandles i Stortinget 14. juni. Men da var Mowinckel blitt syk, og han ble liggende helt til et par dager før Tinget ble oppløst. Debatten måtte derfor utsettes. I mellomtida ble «kalvekastingsproposisjonen» behandlet i landbrukskomitéen, og det lyktes for Høire der å få i stand et kompromiss – det ble kalt et «kriseforlik». Men det var først og fremst en utsettelse: Stortinget vedtok enstemmig å be regjeringen legge fram en samlet plan for tiltak som kunne bedre jordbrukets lønnsomhet; og denne planen skulle legges fram så tidlig at den kunne komité-behandles mellom sesjonene, og altså være klar til Stortinget igjen kom sammen i januar 1935.

Under hele stortingsseksjonen 1934 var det landbruksspørsmålene som hadde skapt mest spenning. Og det er nokså tydelig at Nygaardsvold stadig strevde med å få sine partifeller over på en linje som Bondepartiet kunne akseptere her. Alternativet, hvis en først ville ha en arbeiderregjering, måtte jo være å komme til forståelse med Venstre. Men bare en eneste gang nevner Nygaardsvold i dagboka noe som kunne peke i den retning. Det gjelder en samtale han hadde med Five i februar, da de var inne på regjeringsspørsmålet. Men Nygaardsvolds kommentar er full av mistillit.

På møter i sin stortingsgruppe hevdet Nygaardsvold at man ikke måtte gi Bondepartiet en slik triumf som det ville være om Arbeiderpartiet stemte imot «viktige interesser for småprodusentene». Et par representanter fra Hedmark snakket om at «lønnsomhetsparolen», altså Bondepartiets politikk, hadde «god klang ut-

over bygdene». Og K.O. Bergsvik sa helt åpent at det var «feil at vi ikke fra først av prøvde å få et samarbeid med Bondepartiet om jordbruksspørsmålet». Dette var i mars, mens krisepolitikken ble komitébehandlet; men avstemningen i gruppen tyder da på at flertallet ennå ikke var villig til å møtes med Bondepartiet.

Senere i sesjonen arbeidet Nygaardsvold for å få tilslutning både til omsetningsskatt, margarinavgift, kraftfôr-avgift og melkesentralenes utjamningsavgift. Det siste spørsmålet, om melkesentralene, var et helt avgjørende punkt for bondeorganisasjonene; men det var bare så vidt at Nygaardsvold fikk gruppen med seg der, 27 mot 22 stemmer. Hadde den voteringen falt annerledes ut, ville kanskje alt samarbeid med Bondepartiet blitt umulig; for det ville brakt Arbeiderpartiet i skarp konflikt med jordbrukets samvirkeorganisasjoner.

Om høsten 1934 foregikk kommunevalget, som bekreftet at Arbeiderpartiet fremdeles sto minst like sterkt som ved stortingsvalget året før. Og straks Stortinget trådte sammen over nyttår, ble regjeringsskrisen akutt. Høyre, Bondepartiet og statsminister Mowinckel utvekslet noter, som ble offentliggjort i avisene. Med Hambro som meglar kom det i gang forhandlinger mellom de tre borgerlige partiene, i Handelsstandens lokaler. Men Bondepartiet stilte så stramme krav om kontroll med regjeringen at det hele strandet.⁵

Under frontaledebatten var da situasjonen tilsynelatende den samme som året før: Et klart mistillitsforslag fra Arbeiderpartiet og et forslag om borgerlig samlingsregjering fra Bondepartiet ville til sammen få flertall. Men etter de forhandlingene som nettopp var ført, kunne Bondepartiet denne gang ikke trekke sitt forslag tilbake. Partiets hovedstyre hadde dessuten nettopp, med 48 mot 4 stemmer, gitt stortingsgruppen i oppdrag å drive fram sitt forslag, selv om det i praksis skulle føre til en arbeiderregjering.⁶ Mowinckel valgte derfor et annet standpunkt enn året før. Han hevdet nå at det ikke fantes noe alternativ til hans egen regjering. Naturligvis var det teoretisk mulig at Arbeiderpartiet kunne gå inn i et «kartell» med et annet parti. «Men i dette øieblikk er det ikke, og jeg vet ikke at det har vært, noget som helst tegn til [at] så har vært tilfelle». Derfor ville Mowinckel bli sittende, selv om han fikk et såkalt «negativt flertall» imot seg. Det standpunkt fastholdt han,

enda både Hundseid og andre av Bondepartiets folk tydelig nok sa fra at de nå *foretrakk* en regjering av Arbeiderpartiet framfor en venstre-regjering – når det altså ikke var råd å få Venstre med i en borgerlig *flertalls*regjering.

I denne situasjon tok Hundseid og Nygaardsvold opp igjen sin forbindelse, de snakket «om et eventuelt samarbeid når regjeringen var felt», heter det i Nygaardsvolds dagbok.⁷ Men Mowinckel ble altså sittende – eller, for å si det med Olav Oksviks malende uttrykk: Regjeringen hang i gesimsen, og det var neppe noen blivende plass i lang tid, «iallfall ikke for eldre folk».⁸

Like etterat frontaledebatten var avsluttet, kom så det dokument som mer enn noe annet drev Bondepartiet over mot Arbeiderpartiet. Det var den berømmelige St.meld. Nr. 18 (1935), utarbeidet av Landbruksdepartementet, dvs. av Five. Dette skulle være den samlede plan for bedring av jordbrukets lønnsomhet som Stortinget enstemmig hadde krevd året i forveien. Men den kom først noen uker etter at Stortinget var trådt sammen, og var altså ikke blitt komitébehandlet mellom sesjonene, slik stortingsvedtaket hadde forutsatt. Dessuten var det i virkeligheten ingen *krise*-politikk Five presenterte. Han understreket at de verste økonomiske vanskene var over, landbruksprisene hadde begynt å stige. Derfor kunne korntrygden *reduseres*. Istedetfor statstiltak som kunne bringe prisene raskt oppover, la han vekten på mer faglig opplysningsarbeid og annet som kunne gjøre det mulig for bøndene å rasjonalisere driften, slik at produksjonen kunne lønne seg selv om prisene var lave. Five var dessuten skeptisk overfor melkesentralene og de andre samvirkeorganisasjonene i landbruket. Siden de hadde fått lovfestet rett til å kreve opp avgifter av produsentene, ville han legge dem inn under statskontroll, ved at regjeringen skulle oppnevne medlemmer av omsetningsrådet og andre organer som hadde ansvar for disse avgiftene.

Regjeringsskiftet i 1935 innledet Arbeiderpartiets langvarige regjeringstid. Mens den første arbeiderregjeringen under Chr. Hornsrud bare ble sittende i 18 dager, var Johan Nygaardsvold regjeringssjef i 10 år, derav halvparten av tida i eksil i London.

Bildet viser Johan Nygaardsvold på vei ut av slottet i 1936.
(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Fives politikk kunne tenkes å ha gunstige virkninger på lang sikt. Men Bondepartiets folk ville ha bedre lønnsomhet og høyere priser øyeblikkelig. De ville ikke ha flere kurser, men høyere melkepris. Og her var motsetningen så skarp at situasjonen ble helt klar: Hvis Mowinckel ikke ville la Five og hele hans politikk falle, måtte Bondepartiet styrte regjeringen ved første anledning. Den anledningen var finansdebatten 14. og 15. mars.

Foran denne debatten var stillingen slik at Høire og Venstre holdt sammen om regjeringens budsjettforslag, som bl.a. inneholdt 42 millioner til krisebevilgninger. Arbeiderpartiet foreslo ytterligere 60 millioner. Og Bondepartiet kom i siste liten med et forslag om en omsetningsavgift på 30 millioner utenom regjeringens budsjett; av disse 30 millionene skulle riktignok bare ti gå til direkte krisehjelp; ti andre millioner skulle brukes til å lette kommunenes økonomi, og de siste ti millionene skulle erstatte en øking av statsgjelda som Mowinckels regjering hadde regnet med.

I denne situasjonen kunne ikke Mowinckel lenger holde på sitt standpunkt fra frontaledebatten, at Arbeiderpartiet og Bondepartiet bare dannet et negativt flertall, som ikke kunne gi grunnlag for en ny regjering. Han måtte nå regne med at Arbeiderpartiet subsidiært ville stemme for de fleste av Bondepartiets bevilgningsforslag, selv om partene kanskje ikke kunne bli enige om dekningsmåten. Hvis det gikk slik, ville regjeringen helt miste den finansielle ledelsen. Derfor valgte Mowinckel å søke døden for egen hånd, som det ble sagt i debatten.⁹ Han tok ordet foran alle andre og foreslo at Stortinget skulle forplikte seg til ikke å vedta noen forhøyelse av budsjettet som ville gjøre nye skatter eller lån nødvendige. *Det* kunne hverken Arbeiderpartiet eller Bondepartiet gå med på. Mowinckels forslag ble forkastet med 94 mot 55 stemmer, og regjeringen søkte avskjed.

Historien om det som foregikk mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet i selve denne krisesituasjonen, foreligger i to versjoner. Begge partienes offisielle fremstilling går ut på at det ikke var noen forhandlinger mellom dem før Nygaardsvolds regjering alt var dannet. Slik ble saken fremstilt i krisedebatten i Stortinget,¹⁰ og senere i partienes publikasjoner.¹¹ På den annen side gikk det i samtida rykter om at de to partiene forhandlet og var kommet til mer eller mindre fullstendig enighet *før* Mowinckel ble felt, og et

slikt rykte har holdt seg siden. I sin artikkel om Nygaardsvold i Biografisk Leksikon er Koht temmelig nær ved den uoffisielle versjonen, når han sier at «grunnlaget for et slikt forlik var lagt på forhånd gjennom samtaler» mellom Nygaardsvold og Hundseid; og en gjennomgåelse av kildene viser at dette er en helt korrekt oppsummering av forløpet.

Nygaardsvold gir sjøl opplysninger om saken både i dagboka og i notatet fra 1944. Etter dagboka er det på det rene at han 4. mars – ti dager før finansdebatten begynte – hadde «en lang samtale med Hundseid om regjeringskrise og et eventuelt samarbeid mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet. Han var villig til å gå med på et slikt organisert samarbeid, bare vi ville være med på å sikre landbruket bedre vilkår. Disse vilkår forsto jeg var: Høy korntrygd, kr. 3,- pr. kg for smør og fri utvikling for melk-, flesk- og eggcentralene. Jeg forstår det slik at Bondepartiet nu mener å ha oss i gleksen. De vil gå med på noe forhøyet bevilgning til krisen, men så skal vi til gjengjeld gå med både på en omsetningsskatt og alt hva de forlanger til landbruket.»

I London i 1944 ga Nygaardsvold saken en litt annen betoning. Også der fortalte han om møtet med Hundseid. Men han understreket nå særlig at det ikke ble sluttet noen forhåndsavtale mellom partiene, og at Bondepartiets stortingsgruppe hadde avslått å forhandle før den nye regjering var dannet. Forskjellen mellom de to fremstillingene henger vel sammen med at notatet fra 1944, i motsetning til dagboka, tydelig er skrevet med tanke på at det skulle leses av andre. Derfor er det naturlig at Nygaardsvold her tøyde seg et stykke i retning av den offisielle fremstilling av kriseforlikets historie, ved å understreke hvor lite som var avtalt på forhånd.

Det er også sikkert nok at det ikke forekom *formelle* forhandlinger. Uten å kjenne Nygaardsvolds notat, har Hans Holten fortalt om bondegruppens vedtak, at den ikke ville forhandle før regjeringsskiftet var avsluttet. Og i protokollen for Arbeiderpartiets stortingsgruppe fins ingen spor av slike forhandlinger.

Likevel viser Nygaardsvolds dagbok at han og Hundseid hadde skaffet seg ganske god greie på hvor de hadde hverandre *personlig*. Hundseids muntlige opplysninger nå bekrefter også dette. De må begge ha vært overbevist om at det ville lykkes å bli enige når

de kom til den konkrete oppstillingen av budsjett og lovforslag – og at de ville få sine partier med seg. Og de var bestemt på at de ville provosere regjeringskrise, hvordan enn Mowinckel stilte seg i finansdebatten. Derfor avtalte de en meget utfordrende innledning til den debatten: Regjeringen ba om å få den utsatt i fire dager for å få ferdig en samlet finansiell oversikt. Presidentskapet vedtok med tre mot tre stemmer å avslå anmodningen. Det var Arbeiderpartiet og Bondepartiet som sto sammen, og Nygaardsvold drev avslaget igjennom med sin dobbeltstemme. Han skrev i dagboka at det var «en fornærmelse mot regjeringen», men «når man vil en regjering til livs, så bruker man både fine og ufine midler».

De *formelle* forhandlingene om kriseforliket ble først opptatt 28. mars, en uke etter at den nye regjeringen var tiltrådt.¹² Da møtte Nygaardsvold sammen med finansminister Indrebø, sosialminister Bergsvik og landbruksminister Ystgaard. Det var med andre ord regjeringen, ikke stortingsgruppen, som forhandlet. På den andre siden var det derimot Bondepartiets stortingsgruppe som valgte forhandlerne: Hundseid, Sundby, Moseid og Langeland. I senere møter deltok av og til andre forhandlere.

Ved åpningen av disse forhandlingene visste ikke Nygaardsvold *nøyaktig* hvor langt han kunne få Bondepartiet til å godta Arbeiderpartiets kriseplan. Den gikk jo til sammen ut på vel 60 millioner. Nygaardsvold åpnet med å foreslå 45 millioner, som skulle finansieres i tre like deler av omsetningsskatt, direkte skatt og lån. Det er det siste han har notert i dagboka. Men han kan ikke ha trodd på at dette forslaget skulle lykkes. For dagen før er det protokollert i stortingsgruppen at han der redegjorde for saken og håpet på å få Bondepartiet med på 35 millioner, men at dekningsmåten var usikker ennå. Sluttresultatet ble omkring 30 millioner.

Noen formell, skriftlig avtale ble aldri satt opp. Men resultatene av forhandlingene ble gjennomført, først med den nye regjeringens proposisjon om tilleggsbudsjett, og så i innstillingen fra den spesialkomiteén som behandlet proposisjonen. Bondepartiet nektet å gå med på å ta opp lån. Derfor måtte tilleggsbudsjettet dekkes med 17,5 mill. i omsetningsavgift og 13 mill. i direkte skatt. Av disse pengene gikk imidlertid 5 mill. til å sette ned avgifter som Venstre-regjeringen hadde regnet med, og de egentlige krisebevilgningene ble altså tilsvarende mindre. Men på den andre siden skulle det i

tillegg gis statsgarantier opp til 5 mill. for lån til ny industri eller for å hindre at gamle bedrifter måtte stoppe.

Utenom budsjettet, men som ledd i kriseforliket, kom andre tiltak, som vesentlig svarte til Bondepartiets «lønnsomhetslinje» i jordbruket. Først og fremst gjaldt det å regulere smørprisen oppover, og dermed prisen på «produksjonsmelk». Det skjedde bl.a. ved en kraftfôr-avgift, som ble holdt utenfor statsbudsjettet, og som ble brukt til å subsidiere prisene. Avgiften hadde dertil en tilsvarende hensikt som kraftfôr-rasjoneringen før: å begrense fôrimporten og dermed husdyrholdet, for å gjøre det lettere å heve prisene. Fortsatt margarinavgift, kombinert med smørrinnblanding i margarinen skulle også virke på smørprisene. Endelig la den nye regjeringen til side Fives planer om å senke korntrygden og om statskontroll med melkesentralene og de andre samvirkeorganisasjonene i landbruket.

I det hele fikk Bondepartiet gjennomført det meste av de tiltakene det hadde arbeidet for i landbrukspolitikken. Men til gjengjeld måtte partiet gi opp første post av sitt valgprogram fra 1933, som lød slik: «Ved streng sparsomhet må budsjettene tvinges ned. Effektiv nedbetaling av statsgjelden.» Og det parti som hadde stått striest imot arbeiderbevegelsen i sin propaganda, måtte slippe en arbeiderregjering til roret. Arbeiderpartiet på sin side måtte nøye seg med et tilleggsbudsjett på ca. 30 mill., istedenfor de 60 mill. det hadde foreslått. Det måtte finne seg i å dekke utgiftene med en alminnelig omsetningsavgift som ramte alt alminnelig forbruk, istedenfor med lån. Det måtte gå med på en form for støtte til jordbruket som ga mest til dem som hadde mest smør og korn å selge. Mer eller mindre underforstått var det naturligvis også at partiet måtte gi avkall på sosialisering og avrustning – men det var nå langt på vei oppgitt før kriseforliket.

Hvordan vurderte så politikerne sjøl dette forliket?

Vi kan konstatere at det innenfor begge partiene var *tre* tankeretninger som gjorde seg gjeldende overfor samarbeidet med de gamle motstandere. Én retning oppfattet samarbeidet som et farlig avvik fra partiets rene linjer – eller kanskje likefram som svik. En annen retning aksepterte forliket som et praktisk arrangement, som kunne være lønnsomt for begge parter i den aktuelle situasjon, men

uten videre konsekvenser. Og så var det en tredje retning som så forliket som innledningen til et varig forbund, bygd på et fellesskap mellom arbeidere og bønder, de to hovedgruppene innenfor «det arbeidende folk».

Disse tankeretningene svarer ikke til klart atskilte fraksjoner innenfor partiene. De blandet seg tvert imot ofte hos en og samme mann. Nygaardsvold var f.eks. ikke sjøl uten bekymring for de rene prinsipper, iallfall da han *begynte* på veien til kompromisset. Da han i januar 1934 var valgt som stortingspresident og hadde bedt Gud bevare Korngren og fedrelandet, skrev han i dagboka at han følte seg som «en våt hund» når han slik var med på å bryte partiets gamle holdning til kongehuset. Og han sluttet med en henvisning til et svensk vers: «Vi får håpe at vi ikke for alvor rullar vårt røda banner rundt stången.» Men det var naturligvis andre som ga sterkere uttrykk for slike følelser enn Nygaardsvold.

Under debatten om arbeiderregjeringens tiltredelseserklæring – dagen før forhandlingene med Bondepartiet formelt begynte – var det bare partiførerne som hadde ordet, pluss én menig stortingsmann, småbruker Albert Moen fra Nord-Trøndelag. Det han ville ha fram, var nettopp en advarsel mot alliansepolitikken. Den kunne vel gi øyeblikkelige fordeler, «men man skal ikke ta skade på sin sosialistiske sjel.» Han påsto at «den alt overveiende revolusjonære del av vårt partis medlemmer» ikke ville ha noen «kjøpslåen eller allianse med borgerpartiene». Eksempelene fra Danmark og Sverige fristet ikke ham, for «det er noget vanskelig å kunne øine konturene av den sosialistiske stat både i Sverige og Danmark».

Men hverken Albert Moen eller andre hadde noen alternativ politikk å foreslå. Det ble riktignok holdt fellesmøter av stortingsgruppen, Landsorganisasjonens sekretariat og Arbeiderpartiets landsstyre eller sentralstyre både like før regjeringsskrisen og mens Nygaardsvold holdt på å sette sammen sin regjering. Men det er ingenting som tyder på at det var alvorlig uenighet på noen av møtene, bortsett fra ett punkt: Nygaardsvold hadde bare tiltenkt den faglige ledelsen én representant i regjeringen, nemlig Trygve Lie. De krevde å få *to*, og så måtte han motvillig gå med på å ta inn også Alfred Madsen. Men noe prinsipielt innhold hadde den striden ikke.

Også i Bondepartiet fantes det en retning som oppfattet alliansepolitikken som en farlig utglidning, men heller ikke der ble det til noen alvorlig opposisjon. Hans Holten har bevart et sterkt inntrykk fra ett av de avgjørende møtene i stortingsgruppen: Det var mange fromme og konservative folk der, som *våndet* seg over å skulle slippe fram en arbeiderregjering; men samtidig var de moralsk indignert over venstreregjeringen, som de mente hadde *sveket* det borgerlige kriseforliket fra 1934. Til slutt var det da bare en eneste stemme i gruppen mot det standpunktet som ble vedtatt, og selv denne ene ble snart etter overbevist om at forliket med Arbeiderpartiet var riktig politikk.

Den sterkeste motstanden i Bondepartiet kom fra redaktør Aadahl i «Nationen», hovedorganet. Dagen etterat Mowinckel var felt, skrev han at han ikke kunne gå inn for Bondepartiets linje: «Vi klarer ikke å gjøre vold på vårt instinkt.» Men i august skrev han «at noen støtte for vår opfatning av stillingen har vi iallfall ikke merket hittil». Og da Bondepartiet i begynnelsen av september holdt et stort fellesmøte på Klekken av hovedstyret, partipressens redaktører og fylkessekretærene fikk stortingsgruppens holdning tilslutning mot en eneste stemme, redaktør Aadahls egen.¹³

I virkeligheten ser det ut til at det var en stemning av lettelse i Bondepartiet etter regjeringsskiftet. Selv «Nationen» skrev alt i april om at «det går en lysning over landet, de fleste føler sig allerede meget bedre». Og da tilleggsbudsjettet forelå, var Aadahl lettet også på egne vegne: «Vi hadde ærlig talt ventet oss noe verre», skrev han. Det minner om Oksviks uttalelse om hvordan folk hadde grudd seg for den avgrunn som skulle åpne seg når Arbeiderpartiet slapp til; «men når de fikk kikket ned der, så oppdaget de først hr. Nygaardsvold – han var bred og smilende og så ikke så farlig ut, han fylte nesten avgrunnen på en måte».¹⁴

Hvem det var som mest positivt gikk inn for forliket mellom de to partiene, kan vi ikke lett fastslå. Det er tydelig at begge partiførerne *ønsket* det, men de kan naturligvis være tilskyndet til det av andre som kildene forteller mindre om. I samtida var det noen som mente at det var et «Møre-triumvirat» som først og fremst drev forliket igjennom. Det skulle være Nils Trædal av Bondepartiet, Oksvik av Arbeiderpartiet og Bondepartiets generalsekretær Holten som tredjemann.¹⁵ Kildene gjør det ikke mulig å konstatere

hvor sterk innflytelse disse tre hadde. Men det er iallfall sikkert at de støttet alliansepolitikken. De var nok også sterkt preget av den tankegangen som gikk ut på at Arbeiderpartiet og Bondepartiet hadde *varige* felles interesser. I trondaledebatten i januar 1935 snakket Oksvik om «at før eller siden må det hende her i landet at det blir skapt et politisk forlik mellom bønder og arbeidere», for de hadde en «gjensidighetsinteresse», og de måtte stå sammen om vi skulle få «en stabil samfunnsmakt».

Det er mye som tyder på at idéen om en naturlig, varig allianse mellom arbeidere og bønder var sterk også hos Nygaardsvold sjøl. Folk som kjente ham i 30-årene har iallfall det inntrykket.¹⁶ Han var inne på tanken i trontaledebatten i januar 1935. Og da kriseforliket var blitt en kjensgjerning, snakket han i Stortinget om at «den organiserte arbeiderklasse» bare kunne bedre sine kår varig når den kom i «samarbeid med den organiserte bondeklasse». «Arbeidere og bøndene er de som må stå sammen her i landet.»¹⁷

På den andre siden talte Hundseid nettopp på samme måten. På Eidsvoll 28. juli sa han: «Det blir bondereisningen og arbeiderreisningens folk som blir de bestemmende og ledende i fremtidens politikk . . . Vi er et bonde- og arbeiderfolk, derfor bør også bøndene og arbeiderne ha makten i dette land.»¹⁸ Begge førerne tok med andre ord fram de magiske ordene som kunne skape *stemning* omkring forliket.

Et uttrykk for at mange oppfattet forliket som innledningen til et *varig* forhold, må det også være når begge partienes representanter begynte å forsvare det *andre* partiets synsmåter. Arbeiderpartiet aksepterte f.eks. først omsetningsskatten som et uunngåelig onde, for å få Bondepartiet med på krisebevilgninger. Nygaardsvold snakket om den som «så lite smakelig som man overhodet kan få uttrykt det». Men Sverre Støstad, Nygaardsvolds etterfølger som formann for stortingsgruppen, argumenterte alt i den samme debatten om tilleggsbudsjettet med at omsetningsskatten iallfall var bedre enn både kaffe- og sukkertoll og andre tenkelige finansieringsmåter. Og når noen klaget over at korntrygden og tilskuddene til smør- og melkeprisene vesentlig var til hjelp for storbøndene, svarte Støstad at dette var «nokså galt resonnert». De lave lønnningene for jordbruksarbeiderne var for en stor del «betinget av den dårlige lønnsomhet i jordbruket». Når lønnsomhetslinjen ble gjen-

nomført, ville derfor også landarbeiderne få bedre muligheter for å heve sin levestandard.

På tilsvarende måte begynte Bondepartiets folk å argumentere positivt for bevilgningene til offentlige arbeider, der de hadde godtatt Arbeiderpartiets linjer. I deres fraksjonsuttalelse om tilleggsbudsjettet het det f.eks. at slike bevilgninger «bringer midler tilbake til de deler av landet hvor inntektene etter hvert er tørret ut», og de vil virke som «et økonomisk overrislingsanlegg». De overtok også Arbeiderpartiets argumentasjon når de forklarte at arbeidsløsheten svekket kjøpekraften overfor jordbruksvarer, og at bevilgninger som reduserte arbeidsløsheten, derfor også var til hjelp for bøndene. Når Støstad så smått begynte å forsvare omsetningsskatten, gjorde Hundseid gjengjeld med å forsvare økingen av den direkte skatt: Det er «ikke mer enn rimelig at de som tjener godt, er med og betaler noget for å skaffe arbeid og eksistensgrunnlag for dem som intet har».

Det er umulig å vite hvor tungt idéen om et varig forbund mellom bønder og arbeidere veide for de enkelte politikere. Men alt tyder på at behovet for et praktisk brukbart kompromiss veide tyngst. Det *vanligste* forsvaret for kriseforliket gikk også ut på dette: Vi *måtte* ta f.eks. økingen av den direkte skatt – eller omsetningsskatten – fordi vi til gjengjeld fikk en rekke ting vi ønsket.

Behovet for kompromiss var en virkning av selve den økonomiske krisen, som riktignok *hadde* passert bunnen, men som ennå preget stemningen i landet. Politikere på begge sider ble skremt av slike ting som «Bygdefolkets Krisehjelp», som ikke minst skapte uro i Hundseids fylke, Telemark.¹⁹ Selv Bondelaget vedtok på sitt årsmøte sommeren 1934 en mystisk trusel til «Riksmaktene» om at «vonløyse og vanmakt kan føre endog det norske bondefolk inn på veier det aldri har tenkt å vandre» – det var helst nazistiske veier det da var tale om.²⁰

Hvis Arbeiderpartiet eller Bondepartiet på en slik bakgrunn skulle få gjort noe konkret med parlamentariske midler, *måtte* de møtes. Fives landbrukspolitik *skjøv* Bondepartiet bort fra Venstre. Den var helt bestemt av det syn at krisen, som alle kriser før, ville gå over av seg sjøl. Og Mowinckel støttet Five ut fra det samme grunnsyn: «Vi prøver . . . ut fra vår gamle liberale tro . . .

å reise en fane *mot* strømmen.»

Den generasjonen av landbrukslærere som hadde overtatt ledelsen av Bondepartiet da Johan Mellbye trakk seg tilbake fra Stortinget i 1930, var absolutt imot denne liberalismen. Gjennom samvirkeorganisasjoner og med statsstøtte ville de *regulere* næringslivet. For dem var liberalismens tid omme. «Den frie konkurranse holder på å bli en frihet til undergang», sa Hundseid.²¹

Disse politiske forholdene er tilstrekkelige til å forklare Bondepartiets holdning. Det er ikke nødvendig å trekke inn de *personlige* motsetningene til enkelte av Venstres ledere, selv om også de var sterke.

Men da først den nye økonomiske politikken hadde fått feste gjennom kriseforliket i 1935, og et nytt forlik i 1936, viste det seg riktignok at også Venstre var villig til å samarbeide med Arbeiderpartiet i mange tilfelle. Dermed gikk alliansen fra 1935 i oppløsning, for da ble det mer fordelaktig for arbeiderregjeringen, som Nygaardsvold sa, «å ta stemmene i det frie marked.»²²

Noter

- * Prøveforelesning for doktorgraden ved Universitetet i Oslo 24. september 1958, oppgitt emne.
- Artikkelen ble første gang trykt i *Historisk Tidsskrift*, hefte 2, 1959, s. 121–139, og den gjengis uforandret her – bortsett fra et par feil som er rettet.
- 1 Einar Gerhardsen, som var med på den påsketuren hvor planen om «regjeringsmakt-parolen» ble lagt, forklarer (17.9.1958) at denne nettopp hadde en slik hensikt.
- 2 Brosjyren «Med Det norske arbeiderparti ut av krisen».
- 3 Oppl. av Einar Gerhardsen, som var sekretær i Oslo Arbeiderparti og derfor nesten daglig var sammen med ordføreren.
- 4 Lovenes § 15, 4, vedtatt av samlingskongressen 1927. Se *DNA; samtlige landsmøtebeslutninger . . . 1912–1933*, utg. ved Håkon Meyer, s. 119.
- 5 *Arbeiderbladet*, 17.–21. jan. og 16. febr. 1935. Mowinckel i trontaledebatten (*St. tid.* s. 6)
- 6 *Håndbok for tillitsmenn, ved Bondepartiets sekretariat*, s. 60 (utgitt til valget 1936). *Nationen*, 5. og 7. aug. 1935
- 7 Dagboka er her ført noe forsinket. Trontaledebatten i januar er først omtalt 2. mars.
- 8 Sitert etter Oksviks egen gjengivelse av uttalelsen i debatten om arbeiderregjeringens tilleggsbudsjett 5.–12. juni.
- 9 Av Sverre Støstad
- 10 Se Hambros og Støstads innlegg.
- 11 *Håndbok for tillitsmenn* (se note 6), s. 80. Olav Vegheim, *Fra kaos mot plan i Norge*, s. 67 (utg. av DNA til valget 1936). Gabriel Moseid i Bondepartiets valgavis *Arbeidsliv*, nr. 3, okt. 1936

- 12 Datoen fra Nygaardsvolds dagbok, som likevel her er feil satt til 27. mars; den riktige dato framgår av at han nevner at dagen er kronprinsesse Märthas fødselsdag.
- 13 *Nationen*, 16., 20., 22., 23., 25. mars, 31. juli, 5., 7., 31. aug., 4., 5., og 7., sept. 1935. Holtens oppl.
- 14 *Nationen*, 6. og 27. april 1935. Oksvik i debatten om tilleggsbudsjettet.
- 15 Holtens oppl.
- 16 Oppl. fra Støstad, red. Håkon Hoff og Hans Holten.
- 17 Nygaardsvold i debatten om tilleggsbudsjettet.
- 18 *Nationen*, 31. juli 1935
- 19 Hundseids og Holtens oppl. *Protokoll over DNA's landsmøte 1933*, Oslo 1934
- 20 *Nationen*, 23. juni 1934
- 21 I finansdebatten 1935
- 22 Hundseids og Holtens oppl.

Der Krisenkompromiss zwischen Bauernpartei und Arbeiterpartei im Jahre 1935

Der Krisenkompromiss zwischen Bauernpartei und Arbeiterpartei (DNA) ermöglichte Johan Nygaardsvold 1935, die erste permanente DNA-Regierung zu bilden, und damit die längste Regierungsperiode in der Geschichte des Parlamentarismus in Norwegen einzuleiten. Der Artikel, ein unveränderter Nachdruck aus der norwegischen Historischen Zeitschrift (1959), hat die Handlungen der führenden Politiker beider Parteien zum Gegenstand, nicht den sozialen Hintergrund (ca. 1/3 der Gewerkschaftsmitglieder waren erwerbslos, zwischen 1921 und 1934 fanden in der Dörfern ca. 50 000 Zwangsversteigerungen statt).

Bauernpartei und Arbeiterpartei waren bittere politische Gegner. Die DNA hatte nie nach der Regierungsmacht gestrebt solange sie nicht die notwendige Macht zur Durchführung einer sozialistischen Politik hatte. Vor der Parlamentswahl 1933 lancierte sie dennoch die Parole «Mehrheit und Regierungsmacht für die Arbeiterpartei». Obwohl sie keine Mehrheit erhalten hatte, agitierte sie nach der Wahl für eine Regierungsübernahme. Die parlamentarische Mehrheit der liberalen Regierung war von der Unterstützung durch die Bauernpartei und die Konservativen abhängig. Die Bauernpartei ver-

suchte ohne sonderlichen Erfolg, von der Regierung Massnahmen gegen die Agrarkrise zu erreichen. Die DNA dagegen war bereit, der Bauernpartei entgegenzukommen. Durch informelle Gespräche zwischen Nygaardsvold und dem Führer der Bauernpartei, Jens Hundseid, wurden die gegenseitigen Standpunkte geklärt.

Bauernpartei und DNA bildeten eine neue Mehrheit, durch die die liberale Regierung gestürzt wurde. Die Regierung Nygaardsvold trat am 20.3. 1935 ihr Amt an. Durch den Krisenkompromiss wurde der grösste Teil der Agrarpolitik der Bauernpartei durchgeführt. Als Gegenleistung musste die Partei ihre Finanzpolitik und ihren starken Anti-Sozialismus aufgeben. Die DNA erreichte, dass die Bewilligungen für öffentliche Arbeiten erhöht wurde, allerdings in bescheidenerem Umfang als die Partei wünschte.

In beiden Parteien gab es drei Strömungen zum Krisenkompromiss: Er konnte als gefährliche Abweichung von oder gar als Verrat an den reinen Linien der Parteien aufgefasst werden. Er konnte als praktisches Arrangement ohne weiterreichende Konsequenzen interpretiert werden. Aber er konnte auch als Einleitung zu einer prinzipiell richtigen und dauernden Gemeinsamkeit von Arbeitern und Bauern

gesehen werden. In keiner der Parteien gab es sonderlichen Widerstand gegen den Kompromiss. Dennoch wahrte die Zusammenarbeit nur zwei Jahre. Danach übernahm die liberale Partei Venstre die Rolle als wichtigste parlamentarische Stütze der Minderheitsregierung.

Der Artikel basiert u. a. auf Protokollen der DNA-Fraktion, Nygaardsvolds Tagebuch und Gesprächen mit führenden Akteuren.

Einhart Lorenz

Willy Brandt, regjeringen Nygaardsvold og bruddet med Erling Falk

Da Johan Nygaardsvold dannet sin regjering i mars 1935, sto Arbeiderpartiet fortsatt utenfor de sosialdemokratiske partiers internasjonale. Offisielle kontakter med sosialdemokratiene i Danmark og Sverige fantes heller ikke. Internasjonalt sto partiet tilsluttet «Internationale Arbeitsgemeinschaft» (IAG), en sammenlutning av venstresosialistiske og revolusjonære småpartier med en meget ulik politisk, ideologisk, organisatorisk og historisk bakgrunn. Arbeiderpartiet var det desidert største parti i denne krets. Det var samtidig også det som sto lengst til høyre. Denne ideologiske plassering – sammen med de avmektige småpartiers interesse for IAGs eneste parti med makt – førte til at Arbeiderpartiets utvikling ble livlig diskutert. Det var særlig småpartiene – i sitt selvbilde den rene, revolusjonære sosialismens voktere – som følte seg kallet til å holde et øye med DNA. Det var spesielt det tyske sosialistiske arbeiderparti (SAP) og trotskistene som diskuterte det norske spørsmålet. Til dels var dette en debatt hvor DNA-spørsmålet var et vikarierende moment i en diskusjon som egentlig gjaldt stiftelsen og karakteren av en ny internasjonale, men til dels hadde det også sin bakgrunn i en ulik bedømmelse av Arbeiderpartiet selv.¹

En sentral plass i denne debatten inntok SAPs representant i Oslo, Willy Brandt. Gjennom SAP var han knyttet til DNA og AUF, gjennom SAPs ungdomsorganisasjon (SJVD) til Mot Dag. Nygaardsvolds regjeringsdannelse førte for Brandts vedkommende til en avgrensning fra SAPs vurderinger og samtidig også fra

Erling Falk, hans nære samarbeidspartner i det internasjonale venstresosialistiske ungdomsarbeidet.

Tysklands sosialistiske arbeiderparti

SAP ble stiftet i oktober 1931, da en del av sosialdemokratiets venstrefløy brøt med det sosialdemokratiske parti (SPD) i protest mot moderpartiets kompromisspolitikk. Utbryternes håp om å bli en brobygger mellom sosialdemokratene og kommunistene gikk aldri i oppfyllelse. Det nye partiet ble heller aldri noe alternativ for dem som var skuffet over kampen mellom de to store arbeiderpartiene. SAPs forsøk på å bygge en fellesfront mot fascismen og å skape en effektiv aksjonsenhet, ble avvist. SAP fikk bare tilslutning fra andre smågrupper mellom de store partiene, blant dem også mindretallet fra KP-opposisjonen. Dette var en gruppe, ikke ulik Kilboms svenske kommunister, som brøt med kommunistene p.g.a. deres ekstreme venstrekurs som bl.a. nedfelte seg i Strasbourgtesene. Da disse «høyrekommunistiske» utbryterne med Jacob Walcher og Paul Frölich i spissen kom til SAP, fikk partiet en nokså betydelig intellektuell tilvekst. Kritikken av Komintern og Stalin ble klarere. Partiet ville være et kommunistisk parti, men klart avgrenset mot Komintern. SAPs analyser av fascismen og dens farer var klarere enn hos kommunistene og sosialdemokratene. Partiet ble tidlig klar over at fascismen – når den først var kommet til makten – ikke ville bli et kortvarig fenomen (som kommunistene antok), men at den innebar en brutal utryddelse av arbeiderorganisasjonene og av den borgerlige opposisjon.

Stor tilslutning fikk SAP aldri. Det hadde når ungdomsforbundet var inkludert, maksimalt 25 000 medlemmer. Ved valgene hadde det bare en promille-oppslutning. Selv i sine «høyborger» krøp det bare såvidt over én prosent. Allikevel hadde ikke noe arbeiderparti i Weimarrepublikkens slutfase en så sterk ungdomsorganisasjon (sett i relasjon til tallet på partimedlemmer) som SAP.

Hitlers maktovertakelse førte til at SAP-medlemmene måtte arbeide illegalt eller dra i landflyktighet. I Tyskland konsentrerte partiet sitt arbeid om kampen mot fascismen. Utenfor Tyskland så SAP tre hovedoppgaver: opplysningsarbeidet om fascismen, soli-

←
Willy Brandt kom til Norge i april 1933 og spilte snart en aktiv rolle innen sitt eget parti, AUF og Mot Dag. Da det skulle tas stilling til Nygaardsvolds regjeringsdannelse, kom det særlig til konflikter mellom Brandt, Mot Dag og de tyske venstresosialistiske flyktningene.

Bildet viser Brandt i 1939.
(Forfatterens private arkiv)

→
Jakob Walcher, lederen for det venstresosialistiske tyske arbeiderpartiet, besøkte Norge i juli 1933. Det var også han som formidlet kontakten mellom Willy Brandt og Erling Falk. Bildet viser Walcher og Falk på Mot Dags leksikonleir på Dorr ved Minnesund.

daritetsarbeid til fordel for den antifascistiske kampen i Tyskland, og endelig oppbygningen av et «virkelig kommunistisk» tysk enhetsparti. Det siste ble betraktet som en forutsetning for en revolusjonær antifascistisk og antikapitalistisk kamp. På internasjonalt plan ble stiftelsen av en ny, «virkelig kommunistisk» internasjonale et sentralt ledd i kampen for partiets mål. Det er her interessen for Arbeiderpartiet og dets politikk kommer inn i bildet.

Opprinnelig var oppgaven med å bygge opp et støttepunkt for SAP i Norge tiltenkt Paul Frölich, veteran i den tyske arbeiderbevegelse og en nær medarbeider av Rosa Luxemburg. Han ble imidlertid arrestert da han prøvde å komme seg ut av Tyskland. I stedet kom en nesten ukjent ungdomspolitiker som SAPs representant til Norge – Herbert Frahm fra Lübeck, bedre kjent som Willy Brandt.

Brandt kastet seg omgående inn i politikken.² Han tok kontakt med Finn Moe i «Arbeiderbladet», skrev i arbeiderpressen.³ holdt foredrag, ble medlem av AUF, skrev en brosjyre⁴ og deler av en bok om Hitler-Tyskland,⁵ deltok i hjelpearbeidet for andre flyktninger og prøvde å skaffe støtte for sitt parti. Den unge emigranten ble fort klar over at det ideologiske fellesskapet mellom DNA og SPA var minimalt. Brandt begynte å samarbeide med opposisjonelle grupper innen AUF, og – etter Jacob Walchers sommeropphold i Norge i 1933 – med Mot Dag. Samarbeidet med Mot Dag ble ytterligere styrket p.g.a. SAP-ungdommens, dvs. først og fremst Brandts nære internasjonale samarbeid med de norske intellektuelle i de Revolusjonære Ungdomsorganisasjoners Internasjonale Byrå. Faktisk hadde byrået sitt sete i Mot Dags kontorer. Mot Dag-miljøet var på mange måter fascinerende for den unge Brandt, og han deltok ivrig i Mot Dags virksomhet. Men i motsetning til Walcher og andre i SAP ble han også klar over én av gruppens svakheter – dens manglende kontakt med arbeiderklassen.⁶

Under sitt opphold i Norge hadde Walcher hatt samtaler med DNA-ledelsen, med Falk og hans krets og med svensken Karl Kilbom. Arbeiderpartiets internasjonale tilknytning hadde fått en sentral plass i diskusjonene.⁷ Etter at Walcher kom tilbake til Paris, fikk Brandt i oppdrag å samle materiale om DNAs politikk – «med tanke på et senere oppgjør.»⁸ Materialet skulle brukes i den internasjonale debatten om Arbeiderpartiet, og da spesielt i striden mellom SAP og Trotskij om DNA, men også for å meisle ut en politikk overfor DNA. Endelig skulle det brukes i den interne SAP-debatten, hvor mange følte seg kallet til å si sitt om utviklingen i Norge. SAP følte seg særlig presset fra trotskistisk side hvor en fordømte Arbeiderpartiets politikk totalt, krevde et øyeblikkelig brudd med DNA internasjonalt, og trakk SAPs troverdighet som revolusjonært parti i tvil så lenge det ikke var villig til å bryte med nordmennene. Trotskij anbefalte istedet et samarbeid med Mot Dag.⁹

Brandt prøvde, som SAPs representant i Norge, å utforme partiets politikk overfor DNA. Han frarådet et brudd fordi arbeidernes overveiende flertall sto i DNA. Det måtte heller bli en oppgave å koordinere opposisjonen mot partiledelsens nye kurs. De opposisjonelle innen fagbevegelsen, AUF og enkelte partigrup-

per, skulle gis et mål og skulle brukes i kampen om DNA. En forutsetning for all videre debatt om Arbeiderpartiet var ifølge Brandt, at den ble ført udogmatisk og med den norske situasjon for øye.¹⁰

Dette hindret ikke andre SAP-grupper i å komme med sine «råd». Slik mente f.eks. SAP-gruppa i Praha at et varig samarbeid med DNA var umulig, iallfall så lenge DNA ikke utviklet seg i kommunistisk retning. «DNAs reformistiske politikk fører den norske arbeiderklassen i avgrunnen», slo en fast i Praha og mente videre: «Det er vår plikt å gjøre alt som står i vår makt for å formidle de tyske erfaringer videre til de norske arbeidere, for å forskåne dem fra den tyske arbeiderklassens lidelsesvei.» For å vise nordmennene den riktige vei, anbefalte gruppa i Praha å utgi en brosjyre på norsk. Mot Dag skulle være distributør.¹¹

Kunne det første – nemlig formidlingen av de tyske erfaringene – tolkes som et ledd i den proletariske internasjonalismen og ut fra SAPs forsøk på å skape et vern mot fascismen, så var det siste – altså distribusjonen av en SAP-brosjyre om Norge gjennom Mot Dag – mer enn et uttrykk for politisk naivitet. Forslaget viste en tydelig mangel på kjennskap når det gjaldt forholdene innen norsk arbeiderbevegelse. Det var uttrykk for en tro på politisk ufeilbarlighet, – uberørt av SAPs politiske nederlag og partipolitiske skyggetilværelse.

Debatten om DNA fikk ny næring etter det norske partiets seier ved kommunevalget i 1934 og i sammenheng med regjeringdannelsen i 1935. Særlig det siste vil jeg se nærmere på. Men det bør likevel nevnes at Arbeiderpartiet ble bebreidet for sin passivitet etter kommunevalget. En mente i SAP at DNA burde ha gått offensivt til verks etter valgseieren og krevd et regjeringsskifte, støttet av utenomparlamentariske aksjoner.¹²

Brandt kommenterer regjeringdannelsen

I tida umiddelbart før Nygaardsvolds regjeringdannelse hadde Brandt vært i Paris. Få dager etter at han kom hjem til Oslo, var regjeringen et faktum. Brandt satte seg straks etter regjeringdannelsen ned og skrev en artikkel for SAPs partiavis «Neue Front» i Paris. Den ble aldri trykt og manuskriptet er åpenbart gått tapt,

men Walchers og partiledelsens reaksjon er bevart.¹³ I motsetning til tidligere oppfatninger¹⁴ finnes det en annen artikkel fra Brandts penn i «Neue Front».¹⁵ Også den slo ned som en bombe i SAP-kretser.

Hva hadde skjedd? Hovedtendensen i Brandts første artikkel går fram av Walchers reaksjon. Han siterer én linje fra Brandt som hadde skrevet: «Jeg tror at denne regjeringen kan bringe forskjellige fordeler for arbeiderne og bøndene.» Dette var «for ukritisk og for positivt» for Walcher. Og han spør Brandt: «Tror dere [i Oslo] virkelig at en slik reformpolitikk i dag er mulig i det kapitalistiske samfunns ramme og med bare parlamentariske midler? Vi lever i kapitalismens nedgangsperiode hvor reformene ikke lenger fører framover, men hvor det reformeres bakover.» Brandt fikk vite at en reformpolitikk innen kapitalismens rammer ville styrke fascismen. Skulle Nygaardsvold-regjeringen ikke bli en «etappe på veien til fascismen», måtte den ifølge Walcher med en «jernneve» holde motstanden nede mot sine systemoverskridende tiltak. Walcher var klar over at venstreopposisjonen mot regjeringsskiftet manglet et konstruktivt program, og at det ikke var SAPs oppgave å formulere det, men Brandts positive holdning var altså for meget. Walcher avsluttet sine kommentarer med: «Vi ber deg om å skrive en ny artikkel til vårt neste nummer, hvor du prinsipielt stiller deg på et annet grunnlag.»

Vi kjenner som sagt ikke Brandts opprinnelige artikkel, og det er derfor umulig å si på hvilke punkter han modifiserte sine utsagn. En viss pekepinn gir et manuskript «Die N.A.P. als Regierungspartei»¹⁶ som muligens var et utkast til «Neue Front»-artikkelen, kanskje også et utkast til en artikkel for IAG. Her understreket Brandt nok en gang at regjeringen under de rådende forhold kunne bringe betydelige (!) forbedringer for de arbeidsløse, for fattige bønder og fiskere, at den uten tvil ville styrke arbeiderklassen stilling, og bedre forutsetningene for bevegelsens virkelige maktøvertakelse. Videre heter det i manuskriptet at regjeringserklæringen kunne gi anledning til mye kritikk, men den hadde ikke stengt mulighetene for en sosialistisk utvikling. Forutsetningen for den var at massene ble mobilisert. Underforstått: Venstrefløyen innen arbeiderbevegelsen måtte mobiliseres til kamp mot en samarbeidspolitikk med Bondepartiet.

Den artikkelen som til slutt ble trykt i «Neue Front», sto ikke på et nytt grunnlag slik Walcher hadde krevd. Den var usedvanlig positiv når en tok SAPs tidligere holdninger overfor DNA og overfor parlamentarismens muligheter i betraktning, skjønt den neppe falt i god jord i Arbeiderpartiets ledelse.

Artikkelen presenterer først bakgrunnen for regjeringsskiftet, deretter regjeringens program og første tiltak, skisserer så regjeringens kommende oppgaver og trekker til slutt opp perspektivene og oppgavene for de revolusjonære sosialistene. Brandt trekker ting fram som etter hans mening står på regjeringens og partiets debetkonto: at den valgte den minste motstands vei, at den bevilget kongens apanasje og at den opphevet vernebestemmelsene for leieboerne. Han konstaterer skuffelse og resignasjon blant partiets tilhengere over slike tiltak. Han stiller seg også ytterst skeptisk til kriseforliket med Bondepartiet, og tviler på at det i det hele tatt kan føre til noe positivt for arbeiderne. Men han understreker også at ingen må vente seg et under, og at sosialismen ikke kan gjennomføres under de rådende forhold. Artikkelen konkluderer med:

«Den norske arbeiderklassen kommer til å samle nye erfaringer i Arbeiderparti-regjeringens tid. Den må vurdere disse erfaringer med tanke på politikken og organisasjonsoppbyggingen. Lykkes det for Norges revolusjonære sosialister å være partiet og fagbevegelsen behjelpelig med å trekke fruktbare vurderinger ut av disse erfaringene, kan perioden med Nygaardsvold-regjeringen være positive for den norske arbeiderbevegelse, selv om regjeringens resultater ikke kan bli noe annet enn konsekvensen av parlamentariske illusjoners politikk.»

Det kan ikke herske tvil om at Brandt var meget skeptisk til den måten regjeringen var blitt til på, og til dens første politiske steg. Men prinsipielt syntes han det var riktig å danne regjeringen, og han mente videre at partiet og bevegelsen kunne styrke posisjonen ved å overta regjeringsansvaret.

Artikkelen ble ikke kommentert i «Neue Front». Den ble til og med trykt opp i SAP-bladet «Das Banner der revolutionären Einheit», et forminsket blad på bibelpapir til illegal spredning i Tyskland.¹⁷ Men dette innebar ikke at artikkelen ble akseptert.

Den skapte høye bølger på en konferanse som de skandinaviske eksil-SAP-gruppene hadde 21./22. april 1935 i Stockholm.¹⁸ Irmgard Enderle, som sammen med sin mann August, ledet SAP-gruppa i Stockholm, var «sjokkert» og mente at «Neue Front»-redaksjon aldri skulle ha trykt Brandts artikkel. August Enderle tolket Brandts artikkel som taktisk, men var redd for at den også var et uttrykk for et prinsipielt avvik. Regjeringsdannelsen var etter hans syn en manøver fra borgerlig side for å svekke Arbeiderpartiet. Det hele måtte ende i en «fiasko», og Brandt tok feil når han mente at Arbeiderpartiet ville styrke sin posisjon. Paret Enderle fikk støtte fra flere andre talere, blant dem også en SAP-flyktning i Bergen, Heinz Thelen.

Selv om Brandts holdning i regjeringsspørsmålet som nevnt på ingen måte falt i Arbeiderpartiets smak, var han fra nå av for mange av sine partifeller blitt en «reformist». For dem var han belastet med Arbeiderpartiet «i ryggsekken».¹⁹

Brandts brudd med Mot Dag

Nygaardsvold-regjeringen ga Brandt ikke bare anledning til å reflektere over parlamentarismens og reformpolitikkenes muligheter, men den førte også til en avklaring av hans forhold til Mot Dag.

Brandt hadde overrasket sine partifeller på et utvidet eksilstyremøte i februar 1935 i Paris med en omfattende kritikk av samarbeidspartneren Mot Dag.²⁰ Mot Dag inntok ifølge Brandt «et arrogant standpunkt» og prøvde å være arbeiderbevegelsens «skolemester». For ikke å miste kontakten med arbeiderbevegelsen, var det derfor nødvendig å distansere seg fra Mot Dag. Denne kritikken ble medio mai nærmere formulert i et 8-siders-brev fra Brandt til partiets sentrale tillitsmenn,²¹ – den første store sammenfatningen av Brandts brudd med Falk og hans krets. Oppgjøret sto i nær sammenheng med de ulike holdningene til Nygaardsvold-regjeringen. Heller ikke i dette oppgjøret sto Brandt uimotsagt av sine partifeller.

Kontakten mellom Brandt og Mot Dag later til å ha vært mye nærere enn den foreliggende litteraturen gir inntrykk av.²² Brandt var ikke bare en ivrig deltaker på Mot Dags medlemsmøter og en bidragsyter til Arbeidernes Leksikon. Han var også medlem av

Mot Dags styre og hadde gjennom de Revolusjonære Ungdomsorganisasjoners Internasjonale Byrå faktisk et daglig og intimt samarbeid med Falk og andre ledende motdagister. Denne nærkontakten hadde gitt Brandt og andre SAPere rikelig anledning til å danne seg et bilde av Mot Dags politikk, arbeidsmetoder og holdninger.

I det omtalte brevet rettet Brandt fortsatt kritikken mot foreningens isolasjon fra arbeiderklassen og mot «grønne studenters» nedlatende holdning overfor arbeiderne. Nytt var den prinsipielle kritikken mot Mot Dags politiske holdninger, eller, for å holde seg til Brandts terminologi: mangel på holdninger. Mot Dag manglet ifølge Brandt en politisk plattform. Gruppen innebar for ham «den organiserte prinsipløshet», den kunne ikke en gang betraktes som politisk organisasjon: «M[ot] D[ag]s politiske stillingtagen består i at en etterpå kommer med mer eller mindre riktige betraktninger. [. . .] I den utstrekning en kan filtrere en viss ensartethet ut av prinsipløshetens linje, blir det stadig klarere at [gruppen] står for en stalinistisk politikk utad og reformistisk [politikk] i landet [Norge]».

Når det spesielt gjaldt Mot Dags holdning til regjeringsskiftet, mente Brandt at den var ukritisk, til skade for venstrekreftene innen partiet og AUF, og preget av etterpåklokskap. Det var særlig de følgende punkter som vakte Brandts kritikk: For det første at Mot Dag i sin kommentar til regjeringsskiftet konsentrerte seg om det regjeringsskiftet «måtte» gjøre og ikke om den revolusjonære arbeiderklassens krav; for det andre at MD utelukket utenomparlamentariske aktiviteter, for det tredje MDs forsvar av den sosialdemokratiske regjeringspolitikken i Danmark og Sverige, og for det fjerde at MD beskyldte AUFs venstrefløy og Brandt for å drive en «rabiatt» Komintern-politikk på NKPs linje. Brandt konkluderte med at det nære samarbeidet med Mot Dag hadde vært en stor feil, og at SAP var blitt svært kompromittert i Norge p.g.a. dette samarbeidet.

Et avgjørende argument i Brandts kritikk av Mot Dag var de intellektuelles selvvalgte isolasjon og hovmodige, elitære holdning overfor arbeiderklassen. Det kan i denne sammenheng være fristende å spørre om ikke denne anklagen var avgjørende for bruddet. Dermed skal ikke de øvrige punktene i hans kritikk undervurderes, men jeg mener en kan ikke utelukke at en del av den politiske

kritikken overpoengteres for å gjøre bruddet forståelig og akseptabelt for kameratene i SAP. Han var fullt klar over at «man ikke bestiger et fjell ved ganske enkelt å ta springmarsj i retning av toppen.»²³ Med andre ord: det var klart for han at den tilsynelatende korteste vei ikke nødvendigvis måtte være den som førte til målet. Kompromisser var nødvendige, ikke minst for å nå politiske mål. Kritikken han måtte tåle for denne holdningen på SAP-møtene i Paris i februar 1935, kan ha ført til en argumentasjon som ikke bare rettet seg mot de norske intellektuelle, men delvis taktisk også mot hans egne innen SAP. Torsten Nilsson, som møtte Brandt våren 1935 i en debatt, har ikke uten grunn skrevet om Brandts «dobbeltenkning» på dette tidspunktet, dvs. en splittelse mellom reformisme på norsk og revolusjonær sosialisme på tysk.²⁴

Brandts brudd med Mot Dag vakte overraskelse og kritikk på det nevnte SAP-møte i Stockholm, og indirekte også hos Walcher. Da Falk i juni vendte seg til Walcher²⁵ for å tilbakevise Brandts kritikk og inviterte Walcher til Norge, – tydeligvis for å ordne konflikten på et høyere plan og over Brandts hode, – desavuerte Walcher i sitt svarbrev Brandt og beklaget det inntrufne.²⁶ Men han tilføyde også:

«Det blir vanskelig å oppnå en overensstemmelse i dette punktet, særlig fordi vår venn Brandt allerede er blitt angrepet av vårt partis medlemmer fordi han inntar en for velvillig holdning til Arbeiderparti-regjeringen.»

Bruddet med Mot Dag var uopprettelig, og det omfattet også samarbeidet mellom SAPs ungdomsorganisasjon, SJVD, og Mot Dag i det nevnte Internasjonale Byrå.²⁷ I stedet ønsket Brandt for SJVDs vedkommende et nærere samarbeid med AUF.²⁸ Han selv og hans politiske venner i emigrantmiljøet begynte å arbeide utelukkende innen bevegelsen og ikke lenger på to plan, dvs. AUF og Mot Dag.

Den stillingtaken som Nygaardsvolds regjeringsdannelse utløste hos Brandt, betydde – såvidt jeg kan se – samtidig en viktig etappe i en læretid. Da Brandt kom til Norge, var han bare 19 år gammel. Han hadde markert seg som en selvbevisst ungdomspolitiker i Lübeck og hadde vært med på SAPs illegale landsmøte i Dresden i mars 1933. Til Norge kom han for å erstatte den arresterte vetera-

nen Frölich. Selv om han deltok med en åpenbar uslitelig aktivitet i norsk politikk, var hans holdning her til å begynne med preget av tilbakeholdenhet, beskjedenhet. Hans venn, bibliotekar Hjartøy, og Walcher rådet ham til større selvbevissthet og til å opptre fastere overfor Arbeiderpartiet.²⁹ Da Walcher besøkte Norge i juli 1933, ble dette innledningen til et vennskap mellom Brandt og SAPs ledende og vel også mest erfarne politikere. Walcher ble Brandts «politiske lærer og intellektuelle far».³⁰ Det var også gjennom Walcher at Brandt ble kjent med Falk, og det kan neppe herske tvil om at Brandt til å begynne med ble tiltrukket av det intellektuelle miljøet i Mot Dag. Men det later til at begge de to garvede politikere, vennskapet til tross, «brukte» Brandt. I tilfellet Falk skjedde dette ved at han formidlet Mot Dags syn på norsk arbeiderbevegelse og prøvde å influere Brandt i motdagistisk retning. Dette lyktes langt på vei fordi Brandt stilte seg meget kritisk til Arbeiderpartiets ideologiske og internasjonale «høyredreining» i første halvdel av 1930-åra. Walchers motiver var, såvidt jeg kan se, svært sammensatte. De var preget av såvel den tyske som den internasjonale ideologiske debatt samt presset fra trotskistisk side i spørsmålet om DNAs karakter. Men uten tvil var også Walcher dypt og alvorlig bekymret over muligheten for en fascistisk utvikling i Norge, fremmet av en reformpolitikk innen kapitalismens rammer, som i hans øyne var dømt til å mislykkes. På dette punkt var Brandt og Walcher enige, men deres daglige politiske miljø førte etter hvert til ulike vurderinger. I de to åra som gikk fra Brandts ankomst til Norge til Nygaardsvold dannet regjering, lærte Brandt at den norske og den tyske arbeiderbevegelsen var like forskjellige som de to lands samfunn. Erfaringer og metoder fra Tyskland kunne ikke uten videre overføres til Norge. Politikken overfor DNA og bedømmelsen av partiets politikk måtte først og fremst ta sitt utgangspunkt i Norge – og ikke i debatten i Paris mellom SAP og trotskistene. Men samtidig kunne han ikke fri seg fra sitt tyske utgangspunkt. Det var preget av interesse for venstresosialistisk teori, stor skepsis mot sosialdemokratisk kompromisspolitikk og organisasjonspraksis, og avvisning av kommunistenes ultra-venstre linje. At Brandt nå ikke fulgte Walchers oppfordring, men bibeholdt sitt prinsipielle grunnlag når det gjaldt vurderingen av regjeringsdannelsen, var et ledd i hans frigjøring fra Walcher.

Samtidig skjedde hans frigjøring fra Falk og Mot Dag. Mot Dags manglende kontakt med arbeiderklassen ble Brandt tidlig klar over. Men i tillegg kom nå også en politisk kritikk av det som Brandt oppfattet som uforpliktende etterpåklokskap.

Læretiden var ikke avsluttet med frigjøringen fra Falk og Walcher. I Brandts kritikk av regjeringens tiltak hang det fortsatt igjen elementer av en bedømmelse på tyske premisser.³¹ Han var fortsatt en ytterst kjølig kommentator til regjeringens politikk, og skepsisen mot ham holder seg lenge i Arbeiderpartiet.³² Brandt lar seg i denne perioden neppe innordne i et tradisjonelt venstre-høyre-skjema. I sin polemikk mot Mot Dags holdning i regjeringsspørsmålet kritiserte han tilsynelatende de intellektuelle fra venstre, men hans definitive avgjørelse til fordel for det politiske arbeidet i bevegelsen og hans kritikk av Mot Dags positive holdning til den pre-stalinistiske Sovjetunionen, viser at den ideologiske innordningen er langt mer innviklet.

Noter

Forfatteren takker Eilert Sundts Forskningsfond som gjorde et studieopphold i Bonn mulig.

- 1 Det kan ikke være denne artikkelens oppgave å gi et helhetsbilde av SAP. Jeg kan her bare vise til Hanno Drechsler, *Die Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands (SAP)*. Meisenheim am Glan 1965, og – med forbehold: Jörg Bremer, *Die Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands (SAP)*, Frankfurt/M. – New York 1978. For det internasjonale venstresosialistiske samarbeidet se Willy Buschaks bidrag i Jürgen Baumgarten (Hg.), *Linkssozialisten in Europa*, Hamburg 1982
- 2 Her blir bare deler av Brandts virksomhet i Norge tatt opp. Store deler av hans konfliktfulle forhold til Arbeiderpartiet må bli liggende. I den tyske litteraturen blir disse konfliktene etter min mening ofte undervurdert. Bremers påstand at Brandt kom i et slags avhengighetsforhold p.g.a. pengestøtten han fikk (s. 122), er absurd.
- 3 Brandts første artikkel, «Hvordan ser det ut i Hitler-Tyskland?», sto allerede 11.4. 1933 i *Arbeiderbladet*. Dette var over 2 uker tidligere enn Brandt husker i selvbiografien *Links und frei* (s. 70), og flere måneder tidligere enn Carola Stern skriver i sin Brandt-biografi (C.S., *Willy Brandt*, Reinbek 1975, s. 20).
- 4 Willy Brandt, *Hvorfor har Hitler seiret i Tyskland?*, Oslo 1933
- 5 *Tyskland under hakekorset*, Oslo 1933. Boka ble utgitt anonymt. Iflg. Brandt (samtale med forfatteren, 8.11. 1984) var Dag Bryn bokas hovedforfatter. Brandt selv skrev delen om den tyske arbeiderbevegelsen.
- 6 Willy Brandt, *Einige Bemerkungen zur Diskussion über die Norwegische Arbeiterpartei*, maskinskrevet manuskript, datert 6.10. 1933, i Archiv der sozialen Demokratie Bonn (AsD), Friedrich-Ebert-Stiftung Bonn, Willy-Brandt-Archiv, Allgemeine Korrespondenz 1932 u. 1933
- 7 Fortrolig rapport fra Walcher og Brandt, 15.7. 1933, s.st.

- 8 Brev fra Jacob [Walcher] til Herbert [=Brandt], 23.8. 1933, s.st.
- 9 Jfr. Brandt, Einige Bemerkungen
- 10 S.st.
- 11 Beitrag zur internationalen Politik der SAP, datert AdM [=Prah] i desember 1933, maskinskrevet manuskript, AsD, Willy-Brandt-Archiv, Allgemeine Korrespondenz 1932 u. 1933. I samme retning går kritikken som SAPs gruppe i Paris rettet mot Arbeiderpartiet (Zur Diskussion über die Norwegische Arbeiter-Partei und zur Frage des Verhältnisses von SAP und LO, s.st. LO betyr her den trotskistiske «Venstre-Opposisjon»).
- 12 Jfr. *Neue Front*, nr. 21–22, 1934
- 13 Brev fra Jim [=Walcher] til Willy [Brandt], 30.3. 1935, i AsD, Willy-Brandt-Archiv, Allgemeine Korrespondenz 1935
- 14 Bremer, s. 123
- 15 «Regierung der Arbeiterpartei», i *Neue Front*, nr. 8, Mitte April 1935. Artikkelen er ikke signert, men av debatten på en SAP-konferanse i Stockholm (se note 18) går det fram at Brandt er forfatteren.
- 16 «Die N.A.P. als Regierungspartei», maskinskrevet manuskript i AsD, Willy-Brandt-Archiv, Schriftgut aus der Emigrationszeit 1933–1936
- 17 *Das Banner der revolutionären Einheit*, Nr. O, uten datum
- 18 Konferens der skandinavischen Auslandsgruppen in Stockholm (21./22.4. [1935]). maskinskrevet protokoll, AsD, Willy-Brandt-Archiv, Schriftgut aus der Emigrationszeit 1933–1936
- 19 Willy Brandt, *Draussen*, München 1966, s. 222
- 20 Protokoll der Sitzung der erweiterten A[uslands]-Z[entrale] [19.–27.2. 1935 i Paris], s. 25 f., i AsD, Willy-Brandt-Archiv, Allgemeine Korrespondenz 1935
- 21 Brev til «Liebe Freunde», datert Oslo, 18.5. 1935, i AsD, Willy-Brandt-Archiv, Allgemeine Korrespondenz 1935. Kritikken ble gientatt i «Norwegen-Bericht» i begynnelsen av juni 1935 (I AsD, Willy-Brandt-Archiv, Schriftgut aus der Emigrationszeit 1933–1936). Dette var en intern korrespondanse for SAPs eksilgrupper.
- 22 Trygve Bull, *Mot Dag og Erling Falk*, Oslo 1968, s. 266, nevner f.eks. at Mot Dag tok vare på tyske emigranter, «først og fremst» Max Strobl, og «dernest også Herbert Frahm (Willy Brandt)». Mot Dags medlemsmøteprotokoller (UBO, håndskriftavdeling, Ms 4° 3615) og styreprotokoller (i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek) formidler bildet av en meget aktiv Brandt. – Også Brandt selv har tonet sitt engasjement i Mot Dag sterkt ned, jfr. særlig Leo Lania/Willy Brandt, *Mein Weg nach Berlin*, München 1960, s. 73 f.
- 23 Brandt på et møte i Paris få uker før regjeringdannelsen (sit. etter *Draussen*, s. 222)
- 24 Torsten Nilsson, *Lag eller nåve*, Stockholm 1980, s. 172
- 25 Brev fra Falk til Walcher, 11.6. 1935, i AsD, Willy-Brandt-Archiv, Allgemeine Korrespondenz 1935
- 26 Brev fra Walcher til Falk, 26.6. 1935, s.st.
- 27 Brev til «Liebe Freunde» (note 21)
- 28 Jgd. M.B. 19 [Jugend-Mitteilungsblatt Nr. 19], 10.5. 1935, s.st.
- 29 Jfr. brev fra Jacob [Walcher] til Herbert [=Brandt], 23.8. 1933, oppgitt sted
- 30 Stern, s. 12. Også Brandt mente (i *Mein Weg nach Berlin*, s. 65) «at den eldre hadde den yngre mye å si».
- 31 Dette gjelder f.eks. bedømmelsen av kongehuset. Den skapte forresten ikke bare problemer for Brandt, men også for en annen emigrant, Trotskij-tilhengeren Heinz Epe (ps. Walter Held), jfr. *Unser Wort*, nr. 9 (25), 3. mars-uke 1934
- 32 Jfr. Bericht über die Gruppenversammlung der O[sløer] Gruppe, 5.1. 1937, i AsD, Willy-Brandt-Archiv, Schriftgut aus der Emigrationszeit 1937–1939

Willy Brandt und die Regierung Nygaardsvold

Im März 1935 bildete Johan Nygaardsvold die erste permanente Regierung der Norwegischen Arbeiterpartei (DNA). Der Weg der DNA zur Regierungsverantwortung wurde in der internationalen Arbeiterbewegung aufmerksam verfolgt und besonders von den in der IAG zusammenarbeitenden linkssozialistischen Parteien eingehend kommentiert. Willy Brandt als zentraler SAP-Repräsentant in Oslo beteiligte sich an diesen Debatten auf mehreren Ebenen: innerhalb der DNA-Opposition, innerhalb der norwegischen Intellektuellen-Organisation «Mot Dag» (Dem Tag entgegen), intern in der SAP durch Korrespondenzen und auf Konferenzen und schliesslich durch seine Norwegen-Artikel in der «Neuen Front».

Ausgangspunkt des Autors ist Brandts problematisches Verhältnis zur DNA, die trotz IAG-Mitgliedschaft kaum Gemeinsamkeiten mit der SAP hatte. Er weist Bremers These von einer politischen Abhängigkeit Brandts von der DNA ab und zeigt, dass Brandts ursprünglich durch Walcher vermittelte Kontakte zu Mot Dag wesentlich enger waren als bisher in der Literatur dargestellt (u.a. war Brandt Vorstandsmitglied), dass Brandt aber auch von anbeginn über Mot Dags Schwachstelle – die fehlende Verbindung zur Arbeiterklasse – klar war. Die Zusammenarbeit mit der Mot Dag-Gruppe, die sich seit 1925 auf Kollisionskurs zur DNA befand, musste notwendigerweise zu Konflikten zwischen Brandt und der DNA führen.

Durch seine positive, wenngleich äusserst kritische Stellungnahme zur Regierung Nygaardsvold geriet Brandt zwischen sämtliche Fronten. Der DNA und Mot Dag

war er zu «links», der SAP zu «rechts». Sein erster (verlorengegangener) Artikel für die «Neue Front» wurde von Walcher abgelehnt, doch kam Brandt der Aufforderung, sich auf eine prinzipiell andere Plattform zu stellen, nicht nach. Auch der zweite, endgültige Artikel, den die «Neue Front» veröffentlichte, rief wegen seiner positiven Haltung Entrüstung in SAP-Kreisen hervor. Mit der Mot-Dag-Gruppe geriet Brandt ebenfalls in Konflikt. Ihr warf er Prinzipienlosigkeit, Besserwisser-tum, Arroganz gegenüber der Arbeiterklasse, stalinistische Politik nach aussen und Reformismus nach innen vor. Seine Kritik an Mot Dag, exemplifiziert an der Haltung der Gruppe zur Regierung Nygaardsvold, führte zum Bruch im Internationalen Jugendbüro und zu Brandts Distanzierung vom omnipotenten Leiter der Gruppe, Erling Falk. Der Bruch zwischen Brandt und Mot Dag kam für die SAP überraschend und rief neue Diskussionen hervor. Auf dem Hintergrund der an Brandt wegen seines Bruchs mit Mot Dag geübte SAP-Kritik, ist zu fragen, in welchem Grad seine «linke» Politik in Norwegen Ausdruck eines «Doppeldenkens» war, geprägt von der Erkenntnis, dass die deutschen Erfahrungen nicht auf die norwegische Arbeiterbewegung überführbar waren und die Politik gegenüber der DNA in Oslo, nicht in Paris, formuliert werden müsse, aber zugleich auch noch geprägt von deutschen Erfahrungen mit sozialdemokratischer Regierungspolitik. In der Verteidigung der Nygaardsvold-Regierung gegenüber der SAP-Kritik und in der definitiven Abgrenzung gegenüber Mot Dag sieht der Autor eine wichtige Station im Werdegang des jungen Brandt.

Jorunn Bjørgum

LO og NAF 1899–1940

Både Arbeidernes faglige Landsorganisasjon/Landsorganisasjonen i Norge(LO) og Norsk Arbeidsgiverforening(NAF) ble stiftet i 1899, og de betinget hverandre gjensidig fra starten. Planene som var på gang om en arbeidsgiversammenslutning ga støtet til at LO ble dannet. NAF-planene på sin side var et resultat av og ment som en motvekt mot at fagforeningsbevegelsen fra 1870–80-årene på 1890-tallet både vokste sterkt og i stigende grad organiserte seg i landsomfattende forbund.

Det var i utgangspunktet gitt at de to nye hovedorganisasjonene i arbeidslivet måtte forholde seg til hverandre. Hvordan de til enhver tid gjorde det, er emnet for denne artikkelen. Målsettingen er å gripe de endringene som i tidens løp skjedde i forholdet mellom dem gjennom en inndeling av denne utviklingen i forskjellige faser.

1899–1907: Grunnlaget legges

Som den første fasen vil jeg foreslå tiden 1899–1907, dvs. fra organisasjonene ble stiftet fram til den første landsomfattende tariffavtalen ble inngått, – vedrørende fem forbund innen verkstedsindustrien.

Denne første perioden er preget av at de to organisasjonene hver på sin kant konsoliderte stillingen sin og av at de så å si grunnla et forhold til hverandre.

Konsolideringen innen LO kom bl.a. til uttrykk gjennom sterk medlemsvekst og i at viktige forbund som Arbeidsmandsforbundet, Jern- og Metall og Typografforbundet meldte seg inn, Arbeidsmandsforbundet i 1901, de andre to i 1905. På LO-kongressen i 1907 ble det foretatt en omfattende revisjon av organisasjonens lover i overensstemmelse særlig med forslag fra Jern- og Metall. Forbundenes autonomi ble dermed i en viss grad styrket, men samtidig ble grunnlaget lagt for den sentraliseringen av fagbevegelsen som ble stadig tydeligere i årene som fulgte.¹

Noe av den samme utviklingen skjedde innen NAF, som også nettopp i 1907 foretok en omfattende revisjon av lovene sine i sentraliserende retning.²

De to organisasjonenes grunnleggelse av forholdet til hverandre startet med at de på NAFs initiativ i 1901–1902 forhandlet om regler for forholdet, og nærmere bestemt om prosedyrer for megling og voldgift organisasjonene imellom. Dette resulterte i en foreløpig «hovedavtale» som var gjeldende inntil LO sa den opp i 1905 for å få til en bedre avtale. Nye forhandlinger i saken førte til nye formuleringer i avtalen, men denne gangen ble den ikke stående som en egen enhet («hovedavtale»). I stedet ble den bygget inn i de tariffavtalene som var etablert mellom de to partene som «alminnelige bestemmelser».

En annen form for samhandling mellom LO og NAF denne første perioden var forhandlinger om lønns- og arbeidsvilkår. I og med opprettelsen av NAF ble arbeidernes organisasjonsrett *de facto* anerkjent på arbeidsgiverhold. Dette regnet LO som en stor seier. Det var en avgjørende milepæl i forhold til den forutgående kampen fagbevegelsen hadde ført for nettopp denne retten mot uvillige arbeidsgivere – enten motstanden deres var foranlediget av tradisjonell paternalisme eller eneherskerlyst eller av nyere økonomisk liberalisme.

Baksiden av denne medaljen, NAFs *de facto* anerkjennelse av arbeidernes organisasjonsrett, var imidlertid et nytt fenomen fagbevegelsen nå ble stilt overfor: utstrakt bruk av organisert lockout i den nye arbeidsgiversammenslutningens regi. Et uttrykk for det har vi for eksempel i at LO fra 1900 til 1909 utbetalte omlag tre ganger så mye i lockoutbidrag som i streikestøtte – dvs. kr. 539 000 mot kr. 188 000.

1907–1916: NAF på offensiven

Med dette er vi da også allerede over i den neste og andre fasen i forholdet mellom LO og NAF. Den vil jeg sette til perioden 1907–1916, og ett hovedtrekk ved den er at NAF i særlig grad var på offensiven med store lockouter. Av de største kan trekkes fram papirlockouten i 1907, som også den gjorde dette året til noe av et skille, samt storlockouten i 1911 som var Norges første arbeidskonflikt omfattende flere bransjer. I 1916 kom så en ny trussel om storlockout, men den ble stanset av myndighetenes inngripen med en (midlertidig) lov om tvungen voldgift.

I denne forbindelse står vi for øvrig overfor et annet hovedtrekk ved forholdet mellom LO og NAF i denne perioden: samordnet fellesopptreden for å bekjempe slik inngripen.

Loven om tvungen voldgift i 1916 kom som siste ledd i en serie tiltak fra myndighetenes side overfor konfliktutviklingen i arbeidslivet. Og i flere av disse rundene hadde LO og NAF samarbeidet for å motvirke reguleringsforsøkene.

Utgangspunktet for dem var nettopp papirlockouten i 1907. Den var den største arbeidskonflikten i landet til da, og ble omfattet med stor oppmerksomhet og tildels frykt for arbeidskonflikter som fenomen. Frykten var dessuten forbundet med tvilrådighet med hensyn til hvordan samfunnet skulle forholde seg til fenomenet, siden det enda ikke var etablert noen offentlig instans – meglingsinstitusjon – som kunne gripe inn i slike tilfelle. (Den var rett og slett ikke funnet opp enda.)

Papirlockouten ble i stedet løst ved at amtmannen (datidens fylkesmannsbetegnelse) i Buskerud anmodet partene om å gjenoppta forhandlingene. Papirarbeidernes fagforbundsformann Richard Hansen i Arbeidsmandsforbundet og NAFs direktør Aksel Amundsen satte seg sammen og ble i løpet av åtte dager enige om en overenskomst. Den ble vedtatt i avstemningene av begge parter og lockouten ble hevet. Alle pustet lettet ut. Regjeringen takket forhandlerne offentlig, og dessuten ble de tildelt henholdsvis St. Olavsordenen og Borgerdådsmedaljen for innsatsen.

Selve denne foreteelsen viser hvor uvant dette med arbeidskonflikter fortsatt var, hvordan man famlet for å finne fotfeste i det nye industrisamfunnet som nå var under utvikling og blant annet

strevde med å finne fram til normer og praksis som kunne fungere i denne nye virkeligheten. – Dessuten kan denne begivenheten ses som et eksempel på at selve utviklingen stimulerte sentraliserings-tendensene innen organisasjonene. Det var på begge sider topplandet som ble trukket inn for å få en avgjørelse i konflikten.

Hovedsaken for oss i denne forbindelse er likevel at papirlockouten var bakgrunnen for det første parlamentariske forslaget til lov om tvungen voldgift i arbeidskonflikter. Det ble oversendt en departemental komité (Solnørdalkomiteen) til behandling og i denne komiteen var også LO og NAF representert. Poenget er at de to organisasjonene her samarbeidet for å motvirke forslaget og *i fellesskap* utgjorde komitémindretallet mot slike bestemmelser.

I første omgang ble da også komitéinnstillingen lagt på is, men med storlockouten i 1911, ble den aktualisert. Også denne lockouten reiste en sterk offentlig opinion og understreket hvordan det offentlige manglet et apparat til å håndtere slike situasjoner, og derfor nærmest måtte improvisere vilt.

Utgangspunktet var tariffoppgjøret i jernindustrien. NAF brøt forhandlingene og varslet lockout på spørsmålet om innholdet i de alminnelige bestemmelsene som nå hadde kommet inn som en særskilt del av de enkelte tariffavtalene.³ I denne situasjonen tok *stortingspresidenten* et initiativ. Hvorvidt det skjedde på egenhånd eller i samråd med andre politiske instanser, er ikke kjent. Stortingspresidenten innkalte iallfall representanter for LO og NAF til et møte med de *parlamentariske lederne* og innledet til *forhandlinger* om de alminnelige bestemmelsene i denne konferansen. Enighet ble oppnådd. Etter ny megling i Stortingets regi, ble deretter også lønsspørsmålet avgjort. Dessuten kom man fram til fem – 5 – års varighet for den nye tariffavtalen.

I neste omgang kom det imidlertid til brudd i tariffoppgjøret for gruveindustrien. NAF varslet igjen lockout, opptrappet den også til sympatilockout og inkluderte til og med den nettopp avsluttede jernindustrien. Forbitrelsen var stor innen arbeiderbegelsen og avfødte blant annet en bemerkning av Arbeiderpartilederen Anders Buen i Stortinget om at kampen mellom arbeidet og privatkapitalen ikke ville bli endt «før samfundet avsætter de herrer arbeidsgivere som forstyrrer arbeidslivet.»⁴

Også nå tok Stortinget initiativet til ny megling, mens NAF på

sin side avviste en anmodning om å utsette iverksettelsen av arbeidsstansen mens meglingen pågikk.⁵

Denne ble da også resultatløs i første omgang, men så tok statsministeren et nytt initiativ, også det et tegn både på hvor bekymret man var over arbeidskonflikter og på hvordan man var henvist til improvisasjoner. Statsministeren bad stortingspresidenten sammen med en av Arbeiderpartiets stortingsrepresentanter, presten Alfred Eriksen, om å forestå ny megling. Den endte med et kompromiss om 1 øre timen i lønnstillegg, «presteøret» som det het på folkemunne.⁶

I Stortinget tok man det så høytidelig at representantene reiste seg og stående hørte på presidentens melding om resultatet, og kong Haakon selv takket meglerne i et anerkjennende skriv. Det var nok et eksempel på det uvante ved slike fenomener, og på hvor lite rustet samfunnet var for å møte dem.

Erkjennelsen av dette fikk Venstre til å programfeste tvungen voldgift i arbeidstvister og da partiet i 1913 overtok regjeringsmakten, hentet det fram igjen Solnørdal-komiteens innstilling og utarbeidet en proposisjon til en egen arbeidstvistlov, der tvungen voldgift var ett element.

I den forbindelse videreførte LO og NAF samarbeidet sitt fra Solnørdalkomiteen og gikk så langt som til å nedsette en *felleskomité* for å motarbeide loven. Enigheten kom også til uttrykk i forbindelse med organisasjonenes utveksling av høflighetsfraser da LO varslet generalstreik i 1915 som protest mot proposisjonen. NAF beklaget at protesten mot myndighetene skulle gå utover deres medlemmer, men understreket at foreningen «som bekjent fuldt ut deler den ærede Landsorganisations standpunkt til forslaget om tvungen voldgift».⁷

Blant annet denne fellesopptreden fra organisasjonenes side gjorde at regjeringen i denne omgang la forslaget om tvungen voldgift til side.⁸

Da 1911-tariffavtalene utløp i 1916 og NAF også nå lyste ut storlockout, ble imidlertid det hvilende forslaget om tvungen voldgift skyssset gjennom i Stortinget med rekordfart før LO og NAF fikk sukk for seg. Siden loven bare var midlertidig og dessuten ble begrunnet med den ekstraordinære situasjonen krigen skapte, fant de seg imidlertid i det inntrufne, som det *fait accompli* det var. LO

demonstrerte riktignok ved å nekte å oppnevne noen representant til voldgiftsretten, men underhånden fikk regjeringen likevel beskjed om hvem de ønsket (Sverre Iversen) og det ble da også tatt til følge.

1916–1921: LO på offensiven

Neste fase i utviklingen av forholdet mellom LO og NAF vil jeg sette til tiden 1916–1921. Denne perioden var preget av at LO var på offensiven. Organisasjonen styrket stillingen sin gjennom den voldsomme medlemstilveksten som kom med «den nye arbeidsdagen» og som blant annet var preget av fossekraftutbyggingen og ny elektrokjemisk og elektrometallurgisk storindustri. Omlag førtitusen medlemmer i 1907 hadde nesten blitt fordoblet i 1916 og nådde i 1920 opp i over ethundreogførtitusen. Ikke minst viktig i den forbindelse er den militans og offensive faglige politikk disse nye arbeidergruppene la for dagen og den «direkte aksjons»-strategi de satset på. Det var da også blant dem Fagopposisjonen av 1911 hadde sine kjernetropper.⁹

Nettopp fra og med 1916 ble militansen også trappet opp. Det hadde blant annet sin bakgrunn i de økonomiske konjunktorene med nesten ubegrenset etterspørsel, voldsom prisstigning («dyrtiden») og et meget stramt arbeidsmarked (= større etterspørsel etter arbeidsfolk enn etter arbeidsplasser). Prisstigningen var en stimulan til å kreve lønnsøkninger, og det stramme arbeidsmarkedet satte arbeiderne i en strategisk gunstig stilling i form av gode muligheter til å sette makt bak kravene med streiketrusler, siden arbeidsgiverne for nesten enhver pris ønsket å holde produksjonen igang på grunn av de gunstige avsetningsforholdene og høye prisene.¹⁰ Problemet for arbeiderne var imidlertid de langvarige tariffavtalene uten lønnsglidning eller indeksregulering. I den situasjonen tok de fagorganiserte i stor utstrekning i bruk direkte aksjoner med blant annet tariffstridige – og ifølge den nye arbeidstvistloven ulovlige – streiker. Således oppga NAF at av omlag 600 konflikter i 1916–1917 var bare ca. en tredjedel oppstått i forbindelse med tariffrevisjoner og storparten av de øvrige følgelig tariffstridige.¹¹

Fra fagforbundsledernes side ble konfliktene som regel formelt

fordømt og arbeiderne pålagt å gjenoppta arbeidet for at forbundet i henhold til den nye arbeidstvistloven skulle unngå erstatningsansvar. Uformelt støttet de imidlertid ofte opp om aksjonene, for eksempel med konfliktunderstøttelse i etterhånd. Balansegangen her kunne riktignok by på problemer og førte ofte til misforståelser¹², men uansett viser det at ikke bare medlemmene, men også fagbevegelsen som organisasjon var på offensiven disse årene.

Dette understrekes ytterligere av utviklingen 1917–1919. Tegn i så måte var den store oppslutningen om dyrtidskravene og -demonstrasjonene sommeren 1917, om soldat- og arbeiderrådsbevegelsen og sosialiseringsskravene vinteren 1917–1918, om aksjonene for å «ta» 8-timersdagen 1918–1919 og organisasjonsledelsens oppfølging av kravene både overfor NAF og i Stortinget. Det siste resulterte jo både i visse (om enn begrensede) dyrtidstiltak fra regjeringen 1917, i at 8-timersdagen ble lovfestet i 1919 og i at det ble nedsatt parlamentariske kommisjoner til å utrede både spørsmålet om arbeiderutvalg i bedriftene og sosialiseringsspørsmålet.¹³

NAF på sin side la seg i denne situasjonen på en bevisst ettergivenhetslinje.¹⁴ Det hadde dels sammenheng med at lønnsøkninger uten problemer kunne taes igjen på prisene. Dels hadde det sammenheng med de politiske konjunktorene – med frykten for at arbeiderklasseaktivismen skulle opptrappes videre i revolusjonær retning.

Med konjunkturuomslaget i siste halvdel av 1920 ebbet imidlertid LOs offensiv ut. Et varsel om at den gikk mot slutten kom med den mislykkede jernbanearbeiderstreiken om høsten 1920 og det ble klart med nederlaget i storstreiken i 1921.

I utgangspunktet kan storstreiken sies å ha vært et forsøk på å bevare offensiven og den opparbeidede styrkeposisjonen under endrede økonomiske og politiske betingelser. Betrakningsmåten kan begrunnes dels med den situasjonen storstreiken sprang ut av, dvs. med streikens karakter av å være et offensivt framstøt i en defensiv situasjon. Det var jo NAFs krav om lønnsnedslag som lå til grunn for aksjonen.

Dels kan denne bestemmelsen av storstreiken begrunnes med de perspektivene som ble utformet i tilknytning til streiken.¹⁵ Ett

viktig perspektiv var streiken som middel til å tvinge de politiske myndigheter til å gripe inn i bedriftslivet med reguleringer og påbud for å motvirke den omseggripende arbeidsløsheten. Slike tiltak kunne dessuten tolkes som første skritt i retning av å sosialisere produksjonsmidlene¹⁶ og dermed som en politisk offensiv.

Et annet viktig perspektiv tilknyttet storstreiken var visse arbeiderlederes tro på og oppfordringer til at arbeiderne under streiken skulle videreføre den i revolusjonær retning. Enkelte av generalstreikkravene¹⁷ som ble lagt fram hadde denne karakteren. Kanskje enda viktigere i så måte var kanskje sentrale Arbeiderpartileders (først og fremst Martin Tranmæls) agitasjon for fabrikkbesettelser – også det med et kombinert anti-arbeidsløshets- og sosialiseringssiktemål, og altså som et offensivt innslag i storstreikens ellers defensive karakter.

Da det viste seg at arbeiderklassen *ikke* mobiliserte og virkningene av streiken ble sterkt reduserte på grunn av streikebrytere slik at regjeringen ikke behøvde å la seg tvinge til noe som helst, var imidlertid slaget tapt og LOs offensiv brutt. Streikeavblåsing skjedde uten at det var oppnådd stort. Tapet ble til overmål understreket av at LO året etter forlot et grunnfestet prinsipp og bad Arbeiderpartiet stemme *for* en midlertidig lov om tvungen voldgift. Kanskje kan også trekkes inn som understreking av at offensiven var over, innholdet i de voldgiftskjennelsene som ble resultatet av tariffoppgjøret. Mens de såkalte thinnske voldgiftskjennelsene av 1920 – på tampen av høykonjunkturen – hadde gitt både lønnstillegg og utvidelse av ferien fra 4–5 dager til to uker, brakte kjennelsene nå (1922) både store lønnsnedslag og for de fleste innskrenkning av ferien igjen til 8 dager.

1921–1928: Svekkelse og skjerpede motsetninger

Med dette gikk da også forholdet mellom LO og NAF inn i en ny og fjerde fase. Den kan settes fra 1921 til 1928 med storstreiken som vendepunkt i den ene enden og den ulovlige bygningsarbeiderstreiken i den andre. Perioden var preget av svekkelse på begge sider, men først og fremst av skjerpede motsetninger.

Svekkelsen hadde for begge sider sin bakgrunn i den økonomiske utviklingen. Den internasjonale krisen fra 1920 ble i Norge

forsterket og trukket i langdrag av partipolitikken. Denne ble satt i verk i 1920¹⁸ og preget samfunnsbildet helt til kronen ble gullfestet i 1928. På bedriftssiden var resultatet innskrenkninger, konkurser og manglende investeringer. På arbeidernesiden var det massearbeidsløshet med tilsvarende medlemsfratfall fra fagorganisasjonen.

De skjerpede motsetningene mellom LO og NAF kom til syne alt i 1920 i den organiserte streikebryterrekutteringen gjennom den såkalte «Samfundshjelpen» og i bruken av streikebrytere til å knekke såvel jernbanestreiken i 1920 som storstreiken i 1921. Innbydelsen til å danne «Samfundshjelpen» kom fra de seks store næringsorganisasjonene Bankforeningen, Håndverkerforbundet, Handelsstandsforbundet, Industriforbundet, Rederforbundet og Landmandsforbundet. NAF var imidlertid også med bak kulissene med status av «observatør». ¹⁹ For øvrig kan kanskje også selve størrelsen på de NAF-kravene som foranlediget storstreiken ses som uttrykk for det skjerpede motsetningsforholdet. De var langt høyere enn priset skulle tilsi og ble da også oppfattet som en provokasjon av LO. – NAF på sin side ville dels ta igjen for de «thinnske» voldgiftskjennelsene og dels komme i forkjøpet det forventede videre prisfall.

Ny opptrapping i motsetningene mellom LO og NAF skjedde i 1923–24. Det første uttrykk for dette kom med den ulovlige jernstreiken fra høsten 1923, det neste med NAFs reaksjon på den. Reaksjonen var for det første storlockout i tilknytning til en (lovlig) havnearbeiderstreik fra begynnelsen av 1924. En utstrakt bruk av streikebrytere under denne streiken bidro også til å øke motsetningene. For det andre reagerte NAF med å avvise alle tarifforhandlinger med fagbevegelsen i det hele tatt inntil jernstreiken var avblåst. Og for det tredje reiste NAF krav om garantier – antydningssvis i form av store pengesfond – fra LOs side for at medlemmene overholdt overenskomstene.

Ousland snakker i den forbindelse om «den ultrareaksjonære stemningen» som rådet og ser NAFs politikk som «et generalangrep som skulle sette hele den norske fagorganisasjonen i en slags unntakstilstand, bundet til en garantisum som måtte virke som en slags pantsetting til Arbeidsgiverforeningen». ²⁰ At denne karakteristikken kunne ha mye for seg, antydes av en samtidig dagboksantførsel av justisministeren i den sittende Høyre-regjeringen om at

„Næste gang!“

Tegnet av Otto Mjort.

Ved næste storstreik vil begge parter utvilsomt møte ved forhandlingsbordet med bedre argumenter end de gjorde denne gang.

Forholdet mellom LO og NAF var i 1920-åra preget av skarpe motsetninger. Under storstreiken i 1921 hadde vittighetsbladet «Hvepsen» sin egen versjon av forhandlingsklimaet.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

det blant endel av arbeidsgiverne var «stemning for nu at tvinge arbeiderne helt i kne».²¹

Sett fra LOs side var disse arbeidskampene sterkt motsetningsfylte, men Ousland treffer nok godt når han bestemmer 1924 som «det alvorligste kampåret i hele fagbevegelsens historie».²² På plussiden stod den kampviljen og utholdenheten store deler av medlemmene la for dagen²³ samt kanskje også tendensene til at samholdet innen NAF begynte å rakne mot slutten av konflikten.²⁴ Viktigere var nok likevel den store belastningen kampene medførte for LO. En del av belastningen var de interne forholdene i fagbevegelsen. Enkelte lokale streikeledere stod i et bevisst motsetningsforhold til den sentrale organisasjonsledelsen, som også den i noen grad var splittet i spørsmålet om hvordan situasjonen skulle takles. Uenighetene hadde ikke minst sammenheng med den partipolitiske dimensjonen kampen fikk ved at den ble gjort til et element i rivaliseringen mellom Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet om lederposisjoner i fagbevegelsen etter partisplittelsen i november 1923.

Hovedbelastningen var nok likevel økonomien, det vil si proble-

met med å skaffe konfliktunderstøttelse til nær inn på hele LOs medlemsstokk på en gang. Et eksempel på hvor prekær stillingen kunne fortone seg innen fagbevegelsen, har vi i det nystiftede fagforbundet Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund. Her vedtok forbundsstyret at fire foreninger i aluminiumsindustrien eventuelt skulle si seg midlertidig utmeldt av fagorganisasjonen for å unngå å bli lockoutet.²⁵ Nå ble dette ikke nødvendig da det kom til stykket, men at erfarne faglige tillitsmenn i det hele tatt skulle tenke på slik utmelding, antyder hvor stor belastningen var på fagorganisasjonen dette året. Det var da også bare gjennom store lån fra svensk og dansk fagbevegelse det lyktes LO å ri stormen av. Utover våren og forsommeren 1924 var både LO og NAF adskillig svekket av konflikten, men motsetningsforholdet hadde nå blitt så sterkt at de ikke på egen hånd klarte å avvikle kampen. Det var først gjennom et initiativ fra sosialministeren at de forhandlingene kom i stand som førte til heving av konflikten. Ja, ikke nok med det. Først etter sterkt press fra Høyre-regjeringen,²⁶ gikk NAF med på å trekke tilbake garantikravet som stod hindrende i veien for ethvert forlik og også gi etter på andre punkter. Til gjengjeld lovte regjeringen å foreslå nye lovbestemmelser som skulle sørge for at arbeiderne ikke så lett brøt tariffavtalene for framtiden.

Det spente motsetningsforholdet mellom LO og NAF ble opprettholdt med store lockouter også i 1926 og 1927. 1927 brakte imidlertid en ny dimensjon inn i forholdet. NAFs lockout dette året røynt så hardt på samholdet blant bedriftsherrene at foreningen fikk Høyre til å stemme for et forslag om tvungen voldgift. Selv om Arbeiderpartiet stemte imot, var flertallet dermed sikret og NAF gjennom dette bruddet på sine tradisjonelle prinsipper, reddet ut av en kinkig situasjon.

LO på sin side mente seg for svak til å gå til kamp (dvs. ulovlig streik) mot voldgiftskjennelsene som dermed avgjorde tariffoppjøret dette året. I sekretariatets begrunnelse for dette het det blant annet at noe slikt «vilde bety en kamp om selve samfundsmakten, en kamp som på det nuværende tidspunkt ikke vilde føre til et resultat som blir i de fagorganiserte arbeideres interesse».²⁷

Denne vurderingen av styrkeforholdene i samfunnet er trolig en tilstrekkelig forklaring på LOs linje her. Samtidig er det mulig at

standpunktet ble forsterket av en taktisk vurdering. Som resultat av den parlamentariske prosessen bak stortingsvedtaket om tvungen voldgift, hadde også blitt hentet fram igjen forslag om skjerpede lovbestemmelser mot ulovlige streiker og til beskyttelse av streikebrytere, dvs. de forslagene som var utarbeidet som følge av jernstreiken, men som hadde ligget på is siden 1925 på grunn av motsetninger mellom de borgerlige partiene. Våren 1927 var både Høyres og Venstres stortingsgrupper i tvil om hvordan de skulle forholde seg til forslagene. LO kunne trolig med rette frykte at eventuelle aksjoner mot voldgiftskjennelsene ville øke stortingsrepresentantenes tilbøyelighet til å gå inn for forslagene. Nå endte de riktignok på denne linjen til slutt og vedtok både «tukthusloven» og de andre «arbeiderfiendtlige lovene» av 1927, men dette var slett ikke gitt på det tidspunkt LO måtte ta stilling til voldgiftskjennelsene.

Da tariffoppgjøret året etter, i 1928, også ble underlagt tvungen voldgift, var imidlertid situasjonen en annen. En økonomisk høykonjunktur hadde da satt arbeiderne i en strategisk langt gunstigere stilling, og voldgiftsavgjørelsene dette året ble møtt med seierrike ulovlige streiker både av typografer og bygningsarbeidere.²⁸ Det betydde slutten på den tvungne voldgiftspolitikken for lang tid framover, og samtidig ser vi i den forbindelse et nytt vendepunkt i forholdet mellom LO og NAF.

Slik er det iallfall rimelig å fortolke det samvirket dem imellom som fikk avviklet bygningsarbeiderstreiken. Det skjedde blant annet gjennom uformelle samtaler i tilknytning til at streiken var under behandling i arbeidsretten. Samtalene foregikk mellom LOs juridiske rådgiver Trygve Lie og NAFs direktør Finn Dahl,²⁹ og resultatet ble et forslag som de så fikk arbeidsrettens formann Paal Berg til å framsette før saken ble tatt opp til doms. Forslaget ble deretter vedtatt av begge parter – på arbeidernesiden riktignok med bare knapt flertall.

I utgangspunktet ble NAF her rakt en hjelpende hånd av LO. De streikerammede arbeidsgiverne var på nippet til å forlate foreningen for å komme til en ordning med «sine» arbeidere, og NAF-direktøren snakket om dette som «den vanskeligste situation som vi har hat i Arbeidsgiverforeningen».³⁰ NAF måtte da også gi adskillig etter i det forslaget som bila konflikten.

Når LO på sin side var villig til å gi en slik hjelpende hånd, kan det forklares med flere forhold. Ett er at grunnene til å streike kunne sies å ha falt bort i og med NAFs innrømmelser. Dessuten ville en avgjørelse gjennom en *avtale* mellom partene kunne forventes å undergrave voldgiftsordningen så mye at den ble ubrukelig i framtiden. Viktig var det trolig også for LO å unngå en eventuell fellende dom i arbeidsretten. Det kunne i tilfelle bety både et alvorlig innhogg i streikekassene og en betenkelig presedens for framtiden.

Kanskje like viktig var de interne forholdene i LO. En ting i så måte var at det måtte framstå som et poeng for LO å få til en *organisasjonsmessig* løsning framfor at arbeidsgivere og arbeidere her ordnet seg på egen hånd. Noe slikt kunne tenkes å svekke både LOs tillit blant medlemmene og prestisjen utad. – I tillegg kom trolig de partipolitiske forholdene i fagbevegelsen. Kommunistpartiet og kommunistiske faglige tillitsmenn hadde vært særskilt aktive under streiken. En organisasjonsmessig løsning på topplan kunne også tenkes å ta luven av noe av deres agitasjon innen bevegelsen.

1928–1935: Tilnæringsfasen

Med dette samvirket mellom LO og NAF for å få avvirket bygningsarbeiderstreiken, var altså etter min oppfatning en femte fase innledet i forholdet mellom de to organisasjonene. Denne fasen vil jeg karakterisere med ordet tilnærming og sette dens varighet fra 1928 til 1935.

I dette ligger at jeg i diskusjonen mellom Svein Dahl og Paul Knutsen³¹ om hvorvidt årene 1927–28 var et vendepunkt i norsk arbeidslivs historie, står nærmest Dahls posisjon, men uten å dele den fullt ut. Mitt utgangspunkt er et annet ved at jeg innsnevrer problemstillingen til forholdet mellom LO og NAF og ikke i denne sammenheng inkluderer deres respektive stilling til staten. Heller ikke ser jeg dette vendepunktet som så fundamentalt som jeg har inntrykk av at Dahl vil gjøre det til – og som kanskje *det* ligger til grunn for striden mellom ham og Knutsen.

Den tilnærmingen jeg mener å se starte i 1928 – ikke 1927–28, som Dahl og Knutsen opererer med – ble fulgt opp i institueringen

av den nye skikken med såkalte «antesiperte» forhandlinger (forhåndsforhandlinger),³² det vil si forhandlinger før en tariffavtale var utløpt og således før en av partene kunne si den opp og dermed gå til åpen kamp. Dette mønsteret ble for første gang anvendt i 1928, som en direkte utløper av samtalene om bygningsarbeiderstreiken. Det ble også brukt i 1929 og 1930, noe som etter min oppfatning bekreftet den tilnærmingen jeg mener hadde startet i 1928.

Begrunnelsen for denne typen forhandlinger var at den var gunstig for arbeidsfreden og dermed for produksjonen. Et utsagn fra LO er i så måte betegnende. NAF hadde nå «erkjent at det ikke ville lykkes å kunne bedre industriens produksjonsmuligheter ved årlig tilbakevendende lockouter», mens LO på sin side med dette ønsket «å skape øket beskjeftigelse for de mange arbeidsløse».³³

Storlockouten som midlertidig avvik

Når vi bestemmer perioden 1928–1935 som en tilnæringsfase, står vi imidlertid overfor et problem. Det er storlockouten i 1931, som så visst ikke kan sies å være ledd i noen tilnærming og som vi derfor skal drøfte mer inngående i det følgende. Jeg vil fastholde tilnæringsbestemmelsen og velger å se storlockouten som et midlertidig avvik på grunn av helt spesielle omstendigheter. Dessuten kan resultatet av storlockouten sies å falle inn i mønsteret ved at det stimulerte den videre tilnærmingen.

Ett utgangspunkt for storlockouten var at NAF gjennom en planmessig tariffpolitikk de senere år hadde sørget for så mange tariffutløp i 1931 at landet stod overfor sitt største tariffoppgjør til da. Målsettingen var å få så stor grad av samordning som mulig både innen og mellom forskjellige bransjer. Meningen var for øvrig å få til en ny type sentraliserte tariffoppgjør med topplederne i LO og NAF med i forhandlingene fra starten av i spissen for hver sin bredt sammensatte forhandlingsdelegasjon. Opplegget til dette var altså NAFs, men det er tydelig at LO heller ikke hadde noe imot denne utviklingen mot mer sentraliserte oppgjør. Blant annet hadde den sitt motstykke i økende grad av sentralisering innen fagforbundenes avtaleverk og organisasjonsutforming.³⁴

Nettopp første gang et slikt storoppgjør skulle prøves, var det imidlertid at den nye økonomiske verdenskrise slo inn også i Norge, dvs. høsten 1930.

NAFs konklusjon på krisevarslene var å ville komme utviklingen i forkjøpet og unngå å komme i samme situasjon som under den forrige krisen, i begynnelsen av 20-årene, med dens manglende tilpasning mellom priser og lønninger (slik NAF så det). Organisasjonens opplegg for tarifforhandlingene ble derfor krav om store lønnsnedslag og planer om eventuell storlockout.

NAFs hensikt med storlockouten har vært omdiskutert. LO i samtiden og Gunnar Ousland senere har hevdet at meningen var å «tvinge hele fagorganisasjonen i kne» og har gjort kampen til en kamp om fagbevegelsens eksistens.³⁵ Denne oppfatningen har blitt videreført av flere historikere, inkludert meg selv. På grunnlag av en spesialundersøkelse har Arne Brovold avvist denne teorien. Han har gjennomgått interne forhandlingsprotokoller fra NAF og har kommet til at noe slikt motiv ikke kan etterspores. Han sier at NAFs lockoutaksjon ikke var «lagt opp med det for øye å svekke Landsorganisasjonen» og at motivet bak aksjonen i stedet var «kravet om lønnsreduksjoner».³⁶ Selv vil jeg mene – og skal begrunne det i det følgende – at lønnskravmotivet nok er en nødvendig, men ikke en tilstrekkelig forklaring på storlockouten, og at Ouslands forklaring et stykke på vei fortsatt er holdbar som en del av forklaringen.

Som begrunnelse for dette vil jeg for det første vise til at begge hovedorganisasjonene ved starten på oppgjøret kunne akseptere 6–7% lønnsreduksjon som resultat.³⁷ Dermed skulle det i utgangspunktet ligge an til en forhandlingsløsning. Når den ikke kom i stand, vil jeg tro forklaringen er det forhold at NAF tok brudd og varslet storlockout *før* det kom til reelle forhandlinger. Det tyder etter min oppfatning på at ikke bare de rent økonomiske hensynene spilte en rolle for NAF, men at foreningen også hadde andre grunner til å ville kampen. En slik indikasjon kan dessuten sies å forsterkes av at en viktig gruppe som jernindustrien i utgangspunktet ikke en gang var innstilt på å måtte ha den reduksjonen, men kunne tenke seg å forlenge de gjeldende lønnssetningene.³⁸

Nok en begrunnelse for å avvise Brovolds tese om lønnskravhensynene som tilstrekkelig forklaring på storlockouten, er at hans

undersøkelse ikke dekker hele beslutningsprosessen bak vedtaket. Han starter riktignok med det sentralstyremøtet i NAF (16/12 1930) der prosedyren (eventuell storlockout) første gang ble formelt besluttet, men poenget er at planene på dette tidspunkt allerede var lagt. Til dette møtet forelå nemlig en innstilling om eventuell storlockout fra foreningens arbeidsutvalg.³⁹

Det innebærer såvidt jeg kan forstå at beslutningen dermed i en viss forstand alt var fattet. Det betyr enn videre at det er i overlegningene bak og motivene for denne innstillingen vi må søke en vesentlig del av forklaringen på storlockouten. Endelig betyr det at en forklaring (*in casu* Ouslands) ikke kan forkastes på grunnlag av manglende positive utsagn i den senere delen av beslutningsprosessen.

Konklusjonen så langt er følgelig at det fortsatt er et åpent spørsmål hvorfor – hva som er forklaringen på at – NAF utlyste storlockout i 1931.

Nå har vi såvidt jeg vet ingen kilder som direkte kan belyse hvilke vurderinger som lå til grunn for innstillingen fra NAFs arbeidsutvalg, så lenge protokollene herfra ikke er tilgjengelige. I fravær av slike kilder må en drøfting av NAFs motiver for – og dermed årsaksforklaringen på – storlockouten skje gjennom mer almene resonnementer ut fra det vi ellers kjenner til av mulig relevans for planen.

Med det som utgangspunkt vil jeg framsette som hypotese og i det følgende begrunne at en del av NAFs motiv for storlockouten var hensynet til organisasjonen selv, til dens posisjon og videre utvikling. Mer konkret var noe av hensikten med storlockouten å konsolidere NAF selv gjennom en vellykket styrkemanifestasjon overfor motparten. Det gjaldt hverken å «knuse» eller på noen måte eliminere fagorganisasjonen, noe slikt hadde de dominerende sjikt innen NAF hverken planer eller ønske om. Imidlertid gjaldt det gjennom en seierrik kamp å vise fagorganisasjonen og andre – kanskje ikke minst andre – at det var klare grenser for LOs makt. Slik forstått kan jeg da også langt på vei være enig i en annen formulering hos Ousland: hensikten med lockouten var å « redusere hele fagforeningsrørsla til å spille en langt mer beskjeden rolle enn før ».⁴⁰

Utgangspunkt for hypotesen er at NAF i 1920-årene var preget

både av frafall og indre uenighet om politikken overfor arbeiderne og fagbevegelsen. Fra 1921 til 1927 ble medlemstilslutningen mer enn halvert og sank fra 2503 til 1182. Deretter fulgte en viss stigning, men (først) bare langsam og antallet var ikke høyere enn 1484 høsten 1930. Den indre uenigheten er ikke kartlagt, men Paul Knutsen viser til at det hele tiden fantes en «militant fløy» som konkurrerte med mer moderate holdninger og tidvis dominerte foreningen.⁴¹

Den dominerte øyensynlig i forbindelse med den harde linjen med storlockouter NAF satsset på ved tariffoppgjørene i 1924, 1926 og 1927. Den gjorde seg også gjeldende i protester mot forhandlinger for å få avviklet bygningsarbeiderstreiken i 1928.⁴² At motsetningene da til tider var så skarpe at det kunne gå på samholdet løs, har vi flere indikasjoner på. Illustrerende er for eksempel dette utsagnet:

«Hr. adv. Eriksen har konstatert at lockout er helt umulig, den vil i intet tilfælde føre frem. Jeg tror at advokat Eriksen og haandværkerne i fællesskap har begyndt at spikre den likkiste som heter Arbeidsgiverforeningens, jeg tror ikke dødsattesten er langt borte.»⁴³

Samme taler argumenterte også mer alment for dette standpunktet:

«Vil vi ikke helt opgi oss selv, og i ett og alt bli diktert fra den andre kant, *maa vi engang ta en kamp.*»⁴⁴

En annen stemte i:

«*En eller anden gang maa vi ta en ordentlig kamp*, og jeg kan ikke skjønne at vi kan finde et bedre grundlag end vi har idag.»⁴⁵

Dette må trolig forstås slik at det var nødvendig med en styrke-markering overfor fagbevegelsen av hensyn til forholdene på lengre sikt.

Under bygningsarbeiderstreiken i 1928 truet imidlertid splittelse også den andre veien innen NAF, slik det blant annet ble formulert av en håndverkerrepresentant. Kom ikke arbeidet i gang igjen

snart, var det «undergangen for os og undergangen for vort medlemsskap i Arbeidsgiverforeningen».⁴⁶

Et hovedproblem for begge fløyer var imidlertid NAFs svake posisjon. Det var bare 45 000 arbeidere innen foreningen, men 100 000 utenfor, het det. «Vi behersker altsaa kun en tredjedel av arbeidslivet.»⁴⁷ Og konklusjonen ble trukket slik:

«Jeg er tilbøilig til at tro, at om man vil forsøke en kamp, vil det bli den sidste kamp som føres her i Arbeidsgiverforeningen.»⁴⁸

Også fra de som var motstandere av lockout mot bygningsarbeiderstreiken i 1928, kom det imidlertid til uttrykk at en avgjørende kamp en gang måtte komme. Slik sa NAF-direktøren det:

«Der sies at man i Arbeidsgiverforeningen en gang maa ta en kamp og at man aldri har staat bedre end nu. *Jeg er enig i at Arbeidsgiverforeningen maa ta en kamp*, men Arbeidsgiverforeningen maa, før den tar en kamp, sørge for at konsolidere sig og faa saa stor tilslutning; at den kan ta en kamp og vite med sig selv, at den kan føre kampen gjennom.»⁴⁹

At tanken om en avgjørende styrkeprøve med fagbevegelsen ikke var et utelukkende taktisk argument i denne situasjonen, vises av at den også tidligere hadde vært framme.⁵⁰ Den var altså av mer permanent karakter.

I den følgende tiden arbeidet NAF målbevisst for å få til det til da største samlede tariffoppgjør våren 1931. Det er nærliggende å se dette arbeidet i sammenheng med forestillingene om en avgjørende styrkeprøve som måtte komme. Jeg vil mene at vi også må legge dette perspektivet på selve lockoututlysingen og den viljen til kamp som i den forbindelse ble manifestert fra NAFs side.

Forestillingen om at det var nødvendig med et generaloppgjør med fagbevegelsen ble da også sterkt stimulert i tiden forut for storlockouten. Høylytt propaganda mot «fagforeningsmonopolet», «fagforeningstyranniet» m.v.⁵¹ fikk sitt motstykke i nye formuleringer rettet mot fagbevegelsen i de politiske programmene til Høyre og Bondepartiet foran valgkampen i 1930, i stortingsdebatter og i planer om å skjerpe de «arbeiderfiendtlige lovene» av 1927.⁵²

Disse strømningene på det politiske plan hadde sin parallell innen arbeidslivet i angrepet på arbeidernes tradisjonelle kollektive oppsigelsespraksis i streikesammenheng. Angrepet ble innledet av direktøren for Follaldsgruven og resulterte i den langvarige Follaldskonflikten samt i omfattende sympatiaksjoner med både streiker (og streikebrytere), boikott og blokade, slik Terje Bekken har vist.⁵³ Viktig i den forbindelse er at Follaldsbedriften fikk støtte fra en rekke av landets mest framtreddende industriledere⁵⁴ og ovenikjøpet medhold i retten.⁵⁵ En samtidsanalyse kan gi innblikk i hvordan disse strømningene fortonet seg fra arbeiderbevegelsens side, samtidig som mitt inntrykk er at den også treffer ganske godt selve den historiske virkeligheten:

«Det synes som det innenfor Arbeidsgiverforeningen er skjedd en forskyvning. Et nytt kull arbeidsgivere er kommet i tēten. Folk med en noget anderledes mentalitet enn før. Og så har ledelsen ikke vært sterkere enn at den har latt sig drive frem av disse pågående fyrer. Vi har da også sett spor av denne knockoutpolitikk på andre hold i vårt land. Og dette gir oss et lite innblikk i arbeidsgivernes mentalitet for tiden. [. . .]

Den nye overklasse er ikke lenger fornemt konservativ. Dette begrep er nesten forsvunnet. Den er aktiv, robust, *reaksjonær*. Personlig er de sportsfolk. De biler, bokser, trener. Fulle av aktivitet, vant til å slå sig frem. Og dette lynne tar de med sig inn i samfundslivet, i økonomi og politikk.

Betrakt de svære sammenstøt mellem den yngre og den eldre generasjon innen de borgerlige partier. De unge forlanger en reaksjonær knockoutpolitikk. Intet føleri, ingen konservativ fornem overbærenhet. *Knyttnevene* frem! Slå ned arbeiderbevegelsen. Opponerer den, så i fengsel med lederne, beslaglegg kassene, stans avisene. Er det ikke lovlig – så lag nye lover. Er vår konstitusjon i veien, så et raskt lite statskupp, en liten reaksjonær revolusjon.

Er det ikke slik det prates i Fedrelandslagets små klubber, eller ved Samfundsvernets pjohterglass? Og det er heller ikke så sjelden denne mentalitet gir sig uttrykk i de reaksjonære aviser. [. . .]

Den som nøiere har lagt merke til hvor denne nye reaksjonære aktivisme henter sine ivrigste tilhengere fra, vil ha sett at det er blandt visse unge forretnings- og industrifolk. Da disse som regel er politiske analfabeter, er det rimelig nok at de ikke straks kan lage et *parti*. Men de skaper en retning, en skole bygget opp på slagord fra den utenlandske fascisme og nazisme, nærert av det moderne forretnings- og industrilivs rasjonaliserte tempo, opildnet av tidens knockout-tendenser. Og om disse folk endnu ikke kan prege samfundslivet, men bare bjeffer mot alt hvad social ånd og samfundsmessig forståelse heter – så kan de ofte prege opfatningen i visse industriers *arbeidsgiverforeninger*. Det er allerede en del unge sakførere og advokater, industriledere og forretningsmenn av den ekte nazitype, olme knockoutmenn, hvis eneste løsen når det gjelder arbeiderbevegelsen er: slå den ned! Jeg vil ikke påstå at denne type behersker alle industrier. Det tror jeg nemlig ikke er tilfelle. Men den har fått makten i visse industrier, som denne gang har vært toneangivende i kampen mot arbeiderklassen. Det var tydelig nok at «Nationen» var informert av visse arbeidsgivergrupper, når bladet like før lockouten skrev at nu hadde endelig arbeidsgiverne tatt fatt fra den riktige ende: «Frem med *knyttneven* det er det eneste sprog arbeiderne forstår.»

Det var *denne* mentaliteten som ledet Arbeidsgiverforeningen under lockoutangrepet. Hele storlockoutens psykologi må forklares ut fra at disse fascistisk innstillede arbeidsgiverkrefter med deres anhang i advokat- og forretningskretser, hadde oparbeidet en hissig opposisjon mot all forhandlings- og saklig opgjørspolitikkk overfor fagorganisasjonen. Man *vilde* ha krigen.»⁵⁶

Nå hadde det jo ikke skjedd noe lederskifte i NAF, så hvorfor bringe inn disse mer almene betraktningene i en drøfting av forklaringen på at NAF-ledelsen (arbeidsutvalget) i desember 1930 foreslo storlockout? Poenget mitt er for det første at denne analysen kan tyde på at det også innen NAFs medlemsrekker hadde skjedd en opinionsutvikling i mer fagorganisasjonsfiendtlig retning. Således var også sentrale NAF-folk med på støtten til angrepet på

tradisjonen med kollektive plassoppsigelser. Dette var i tilfelle etter min mening noe NAF-ledelsen i neste omgang både måtte ta hensyn til og i noen grad tilpasse sin politikk etter.

Et annet forhold å merke seg er at NAF-tilslutningen fra *industrien* hadde skutt fart nettopp i 1930 med en økning fra 559 til 740 industrimedlemsbedrifter.⁵⁷ I 1931 gikk til og med antall industrimedlemmer forbi antall håndverksmedlemmer, 831 mot 821 bedrifter. Dette innebar trolig et skifte også av politisk tyngdepunkt innen foreningen.

Videre må vi regne med at NAF også bevisst *satset* på å utvide medlemsstokken. I den retning peker såvel almen organisasjonsteori som kildeutsagn i form av NAF-ledernes beklagelser over den lave organisasjonsprosenten og utsagn om behov for å konsolidere foreningen i så måte. I den grad den siterte samtidsanalyse av den nye typen industriledere er holdbar, var det blant disse NAF hadde sitt viktigste ekspansjons- eller rekrutteringspotensiale. For å verve dem som medlemmer, måtte følgelig en hard linje overfor fagbevegelsen være den mest velegnede taktikken. Sagt på annen måte måtte en konfrontasjonspolitik eller styrkemanifestasjon overfor fagbevegelsen være det beste middelet til å gjøre NAF-medlemsskap tilstrekkelig tillokkende for disse nye industrilederne – igjen forutsatt den siterte samtidsanalysens holdbarhet.

For øvrig kan det her være grunn til å trekke inn et viktig trekk i planleggingen av storlockouten: samarbeidet med Papirindustriens Arbeidsgiverforening, slik Brovold har påpekt.⁵⁸ Da denne landsammenslutningen i 1925 forlot NAF, var det et meget hardt slag for foreningen. Å få papirindustrien inn igjen, må ha vært en kontinuerlig målsetting for NAF-ledelsen. Samtidig skal vi merke oss at nettopp papirindustrien av LO ble ansett som en av de mest «kriagslystne» industriene.⁵⁹ – NAFs samarbeid med Papirindustriens Arbeidsgiverforening høsten 1930 kan ha vært en rent praktisk foranstaltning i en situasjon der lockoutbeslutningen alt var fattet innen NAF. Den andre muligheten – som jeg ikke vil nøle med å foreslå som arbeidshypotese – er at lockoutbeslutningen (i NAFs arbeidsutvalg) ble fattet både i samråd med papirindustrilederne og med et visst sideblikk til muligheten av at de skulle gå inn igjen i NAF og dermed kanskje også bringe andre med seg. Gangen i resonnementet er da at nettopp en hard linje overfor fagbevegelse-

sen, måtte være måten å få med seg en «krigslysten» industri på – gitt at LOs vurdering her er holdbar.

En slik hard linje måtte imidlertid i sin tur også ha rimelig gode utsikter til å lykkes. Det kunne de synes å ha nettopp senhøsten 1930.

Mulighetene i så måte berodde dels på det direkte styrkeforholdet mellom de to hovedorganisasjonene ut fra deres respektive medlemsantall og størrelsen på konfliktfondene. Dels berodde de på hver av organisasjonenes strategiske posisjon i forhold til de økonomiske og politiske konjunkturer.

I begge disse henseender kunne det se ut til at situasjonen var maksimalt gunstig for et vellykket NAF-framstøt overfor fagbevegelsen våren 1931. Den økonomiske konjunkturedgangen med stigende arbeidsløshet svekket LO og styrket NAF rent strategisk. Samtidig var LOs streikekasser slunkne, noe også NAF var klar over. LOs store medlemstilvekst med tilhørende kontingentinngang hadde enda ikke virket tilstrekkelig lenge til at det monnet. Sånn sett gjaldt det imidlertid for NAF ikke å vente for lenge. Det samme gjaldt LOs muligheter til å få hjelp utenfra. Noen slik bistand fra russisk fagbevegelse, som hadde bidratt til at LO holdt ut i 1927, var ikke lenger påregnelig på grunn av utviklingen i forholdet til russerne fra 1928–29.⁶⁰ Avvisningen av LO-innmelding i den sosialdemokratiske faglige internasjonale – IFC – i forbindelse med LO-kongressen i 1927, hadde også svekket LOs forhold til de andre skandinaviske landsorganisasjonene og sterkt redusert mulighetene for hjelp derfra. Med storparten av LOs medlemmer ute i konflikt var utsiktene til at organisasjonen skulle klare seg utelukkende på egne midler meget begrenset, og mulighetene tilsvarende store for at NAF skulle lykkes både i styrkemarkering og etablering av et visst forhandlingsovertak i påregnelig framtid. – At NAF-ledelsen virkelig tenkte slik, antydes av at de regnet med at konflikten ville bli kortvarig, og av at noe av meningen var å skaffe «arbeidsfred for lengere tid fremover.»⁶¹

Til dette kom så de gunstige (for NAF) politiske konjunkturer. Den borgerlige valgseieren høsten 1930 var ett moment i så måte. Like viktig var øyensynlig den fagorganisasjonsfiendtligheten som nå for alvor begynte å komme til uttrykk innen de borgerlige

partiene samt i store deler av pressen. Opinionsklimaet kunne sann sett se maksimalt gunstig ut for NAF-framstøt, og betydningen av opinionen var noe NAF av erfaring var smertelig klar over, ikke minst som følge av misèren med storlockouten i 1924.

Konklusjonen ut fra dette er at NAFs beslutning om storlockout i 1931 ikke «bare» bunnet i behov for lønnsreduksjoner som følge av den økonomiske krisen. Det kunne etter min oppfatning langt på vei blitt oppnådd uten et så drastisk tiltak.⁶² Når nettopp dette middelet ble tatt i bruk, er lønnsreduksjonsbehovet en nødvendig, men ikke en tilstrekkelig del av forklaringen. Den må etter min oppfatning suppleres med mer langsiktige målsettinger hos NAF-lederne i retning av å øke foreningens størrelse og innflytelse. I og med mulighetene som i så måte meldte seg med den økonomiske og politiske utviklingen, måtte en styrkemarkering overfor fagbevegelsen for NAF fortone seg som en velegnet taktikk, samtidig som den jo også var i samsvar med lønnsreduksjonsmålsettingen.

I dette lå ikke noe ønske om at fagbevegelsen skulle endelig knuses eller gå i oppløsning. Slik Brovold har vist, var NAF-lederne fullt klar over fagbevegelsens betydning både for rolige forhold i arbeidslivet og for NAFs egen eksistens. Poenget med storlockouten var i stedet nærmest å disiplinere fagbevegelsen og samtidig tilfredsstillende og integrere de ytterliggående i «egne» rekker.

Som vi vet klarte ikke NAF å skaffe seg noen slik rask seier over fagbevegelsen som foreningen hadde regnet med. Det skyldtes de fagorganisertes evne til å holde ut samt at LO lyktes i å overbevise svensk og dansk fagbevegelse om at kampen stod om organisasjonens selve eksistens. Dermed kom det tilstrekkelig hjelp til at båten bar – såvidt.

Storlockoutens funksjon ble dermed helst en styrkemarkering fra LOs side, og det viktigste resultatet av konflikten var kanskje en erkjennelse på begge sider av at motparten nå stod så sterkt at åpen kamp ikke lenger var noe egnet middel i lønnsoppgjørene. Denne erkjennelse la i neste omgang grunnlaget for å videreføre den påbegynte tilnærmingen mellom partene, med inngåelsen av Hovedavtalen i 1935 som det viktigste uttrykk for holdningsendringen.

Gangen fram mot Hovedavtalen var likevel nokså innfløkt og

for LO særdeles tornefull, slik Jardar Seim har vist.⁶³ Utgangspunktet var en offentlig komité nedsatt av Venstre-regjeringen Mowinckel (II) i 1930 og med LO og NAF som deltakere. Denne komiteen forhandlet seg fram til grunndragene i det som skulle bli Hovedavtalen, men resultatet lot vente på seg på grunn av nye politiske initiativer rettet mot fagbevegelsen: Boikott-loven av 1933 og loven om avstemningsregler for fagbevegelsen av 1934. Særlig den siste var helt uakseptabel å leve med for LO. Den eneste måten lederne øynet til å bli kvitt den, var å få til en slik avtale med NAF om det samme (avstemningsregler) at det borgerlige flertallet i Stortinget kunne gå med på å oppheve loven.

På grunnlag av en uformell og hemmelig avtale mellom – igjen – NAF-direktøren Finn Dahl og LOs juridiske rådgiver Trygve Lie kunne LO-sekretariaret på LO-kongressen 1934 presentere og få tilslutning til et tilsynelatende offensivt opplegg i sakens anledning. Dermed lå veien åpen til de nye forhandlingene mellom organisasjonene som resulterte i Hovedavtalen av 1935 – og til at Stortinget opphevet loven om avstemningsreglene. I en viss forstand kan en si at NAF her fungerte som redningsmann for LO, på samme måte som LO hadde gjort overfor NAF i forbindelse med bygningsarbeiderstreiken i 1928. I begge tilfelle opptrådte redningsmannen likevel ut fra egeninteresse. NAF visste i 1934–35 godt at en avvisende holdning overfor LO trolig ville resultere i adskillig uro (les: streiker) i arbeidslivet, noe som jo var stikk i strid med den arbeidsfred NAF nå hadde som viktig målsetting. På ulike premisser hadde hovedorganisasjonene her felles interesse av å komme til forståelse. Og grunnlaget ble dermed samtidig lagt for den neste – sjette – fasen i forholdet mellom de to.

1935–1940: Fred og fordragelighet – samarbeidslinjen grunnlegges

Den vil jeg sette til perioden 1935–1940 og karakterisere med ordene fred og fordragelighet eller fredelig sameksistens. I tillegg til den mer almene forståelsen mellom LO og NAF hadde den også sitt grunnlag i et nytt fenomen: direkte sammenfall i interesser. I den perioden ble *arbeidsfred* like viktig for LO som det noe

tidligere hadde blitt for NAF. Det hadde sin bakgrunn i arbeiderbevegelsens nye krisepolitikk: satsingen på å bruke regjeringsmakt til å skape nye arbeidsplasser ⁶⁴ («arbeidsreising») med sikte på å motarbeide massearbeidsløsheten og den nød og elendighet den hadde skapt for store deler av folket, samt de mulighetene som kunne synes å ligge i dette for politisk ekstremisme.⁶⁵ En av forutsetningene for at «arbeidsreisings»politikken skulle lykkes, var nettopp arbeidsfred. Og LO gikk inn for dette både gjennom en tilbakeholdende – investeringsstimulerende – tariffpolitikk (den «solidariske lønnspolitikken»), gjennom forskjellige disiplinerende tiltak overfor medlemmene (blant annet aksept av «koblingsparagrafen») og gjennom å akseptere – iallfall i et tilfelle – tvungen voldgift.

Nettopp i det siste momentet kan vi se både et brudd med fagbevegelsens tradisjoner og noe som peker framover mot et hovedtrekk i hele etterkrigstidens arbeidslivssystem, bruken av lønnsnemnd.

Verdt å merke seg i vår sammenheng er at det var LO og NAF selv som i fellesskap utarbeidet lønnsnemndssystemet. Det var altså paradoksalt nok – som en skjebnens ironi – nettopp de to organisasjonene som i den første grunnleggningstiden etter århundreskiftet stod mot hverandre i det meste, men sammen om å motarbeide alle planer om tvungen voldgift.

Deres felles utarbeidelse av den nye ordningen med tvungen voldgift fant sted under krigen, og den hadde noe av sin bakgrunn i det tettere samarbeidet selve krigssituasjonen hadde skapt mellom de to organisasjonene på mange plan og i forskjellige sammenhenger. Ikke minst fordi det måtte skje illegalt, knyttet samarbeidet også varige *personlige* relasjoner mellom folk i de to organisasjonene, og også det kom til å prege etterkrigstidens forhold mellom LO og NAF.

Selve måten de to hovedorganisasjonene utarbeidet lønnsnemndssystemet på, viser for øvrig også noe om hvor nær de to hadde kommet hverandre etter den lange marsjen gjennom kamp og konflikt. Utgangspunktet var regjeringsplaner i London i 1944 om en komité til å lage retningslinjer for forholdene i arbeidslivet i forbindelse med overgangen fra krig til fred. Hvordan det hele gikk til forteller LO-formannen Konrad Nordahl:

«Spørsmålet var hvor mange medlemmer komiteen skulle ha. Dahl [NAF-direktøren] og jeg mente at det var nok med to. Departementet tilbød oss en sekretær. Vi sa nei takk. Skrivearbeidet skulle vi klare selv, når vi bare fikk hjelp i departementet til renskrivning og magfoldiggjøring, og slik ble det.»⁶⁶

Om vi så helt til slutt skal forsøke å gripe forholdet mellom LO og NAF etter krigen, vil jeg velge karakteristikken aktivt samarbeid. Det er noe langt nærmere og mer enn 1935–40-periodens sameksistens, fred og fordragelighet som vi kalte den.

Samtidig skal vi være klar over at også denne perioden har sett skiftninger i forholdet, skiftninger som kan legges til grunn for en nærmere faseinndeling også her. Til å foreta det, kreves imidlertid undersøkelser – mer historisk forskning. Trolig må slike faser konstrueres dels ut fra den tariffpolitiske utviklingen og dels ut fra produktivitets- og demokratiseringstiltak, deres ulike form og innhold over tid. Hovedtendensen er sannsynligvis økende utbygging av samarbeidet, men hva slags former det har hatt og hvorvidt det har vært brudd på hovedtendensen, vet vi ikke.

Kanskje må føres inn for de seneste årene også en annen dimensjon, nemlig forholdet til andre nye og sterke organisasjoner som later til å true de to gamles tradisjonelle hegemoni. Aner vi at de to overfor dette søker enda nærmere sammen og gjensidig aktivt støtter hverandre?

Noter

- 1 Jeg bygger her særlig på Harald Mohn-Jenssen, *Kampmidler og kontrollforhold. Regler for godkjenning og ledelse av konflikter innen Landsorganisasjonen fram til 1920*. Utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1980, s. 79 ff., 98–108
- 2 Ibid. s. 92 ff. Mohn-Jenssen bygger her vesentlig på Erling Petersen, *Norsk Arbeidsgiverforening 1900–1950*, Oslo 1950
- 3 Noe slikt ville ikke vært mulig etter utskillelsen av disse bestemmelsene i en egen hovedavtale slik det skjedde i 1935. Hovedavtalen har jo alltid siden vært gjeldende inntil *enighet* er oppnådd om nye bestemmelser eller formuleringer.
- 4 Sitert etter Gunnar Ousland, *Fagorganisasjonen i Norge*, Oslo 1949, bd. I, s. 319. Ouslands verk er i det hele tatt et hovedgrunnlag for framstillingen.
- 5 Her har vi jo en annen praksis i vår tid.
- 6 Dette utfallet og reaksjonen mot det innen arbeiderklassen blir regnet som noe av bakgrunnen for eller forklaringen på Fagopposisjonens framvekst, jfr. Jorunn Bjørgum, «Fagopposisjonen av 1911», i *TFAH*, nr. 1–1976

- 7 Sitert etter Ousland, op.cit., bd. I, s. 506
- 8 De øvrige bestemmelsene i proposisjonen dvs. Arbeidstvistloven av 1915 ble imidlertid vedtatt, deriblant opprettelsen av meglingsinstituttet (Riksmeglingsmann og fylkesmeglingsmenn) og av arbeidsretten. Dessuten ble etablert det skillet som fortsatt gjelder mellom forhandlingsprosedyren i henholdsvis rettsvister og interessevister.
- 9 Jfr. Jorunn Bjørgum, op.cit. Se også Jorunn Bjørgum, *Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund gjennom 50 år*, Drammen 1973, kap. I-II
- 10 Jeg bygger her og i det følgende i det alt vesentlige på Mohn-Jenssen, op.cit.
- 11 Ibid., s. 185. Mohn-Jenssen viser for øvrig til Petersen op.cit.
- 12 Ibid., s. 171. Mohn-Jenssen refererer her til debatt på Jern- og Metallarbeiderforbundets landsmøte i 1918 der formannen svarte på kritikk med å si at det ble sendt flere telegrammer i uken til forskjellige arbeidsplasser om at aksjoner var ulovlige og arbeidet måtte gjenopptas *for å ha formene i orden*. Medlemmene burde imidlertid forstå at det «laa noget mellem linjerne». Poenget var at forbundet gjerne ville støtte, men alltid måtte sørge for ikke å bli strafferettslig ansvarlig for dette ut fra Arbeidstvistloven.
- 13 Jfr. Bernt Bølviken, *Arbeidsfred eller revolusjon? Arbeiderkommisjonen av 1918 og diskusjonen om bedriftsråd og utbyttedeling*. Utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1981
- 14 Mohn-Jenssen, op.cit., s. 163 ff
- 15 Jfr. Synnøve Aarseth, «Storstreiken i 1921», i *TFAH*, nr. 1-1977, jfr. hovedoppgaven hennes «*Den nye retning» og storstreiken i 1921*, Universitetet i Oslo 1976. Jeg bygger i det følgende på hennes undersøkelse.
- 16 Jfr. Jorunn Bjørgum, op.cit., 1976
- 17 Synnøve Aarseth har vist at en del av generalstreikkravene også var motivert av ønsker om å få slutt på streiken på grunn av den belastning den medførte for den enkelte deltaker, siden den jo ble ført uten konfliktunderstøttelse.
- 18 Jeg bygger her på Tore Hanisch, «Paripolitikens virkninger», i *Historisk Tidsskrift*, 1977
- 19 Jfr. Sverre Bergh-Johansen, «Norges Samfundshjelp – «Borgersamfundets nødverge» i *Kontrast*, nr. 3, 1966, jfr. Sverre Bergh Johansen, *Norges Samfundshjelp – Fra konformitet til avvik*, utrykt magistergradsavhandling Universitet i Oslo 1967. Se også Helge Skaar, «Kontoret for den frivillige arbeidstjenesten», i *TFAH*, nr. 2-1982 samt Helge Skaar, «. . . med klokskap og med maatehold, men med sikker og fast haand. . . .» *En undersøkelse av teknisk nødhjelp før og under jernbanestreiken i 1920*. Utrykt hovedoppgave i historie, Universitet i Bergen 1981
- 20 Ousland op.cit. bd. II s. 90. For øvrig setter Ousland også disse norske strømninger inn i en internasjonal sammenheng og viser til den konservative pressens hylling av fascisismen og angrep på parlamentarismen. Sitatene hans fra Tidens Tegn og Aftenposten virker da også ganske overbevisende som begrunnelse for slike sammenhenger.
- 21 Sitert etter Rolf Danielsen, *Borgerlig oppdemningspolitikk 1918-1940, Høyres historie*, bd. II, Oslo 1984, s. 131
- 22 Ousland, op.cit., bd. II, s. 112
- 23 Jfr. Ousland, op.cit., bd. II, s. 115, 117
- 24 Jfr. Inger Bjørnhaug, *Jernstreiken og arbeiderbevegelsen*, utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1975
- 25 Jfr. Jorunn Bjørgum, op.cit., 1973, s. 242
- 26 Danielsen, op.cit., s. 131-133. Danielsen påpeker for øvrig at denne begivenheten trolig bidro til at sosialminister Klingenberg ved NAF-inngripen ikke ble renominert

ved neste stortingsvalg og gled ut av rikspolitikken. Danielsen viser også hvordan Høyre fra nå av forlot sin tidligere sosialreformatoriske politikk.

- 27 Sitert etter Jorunn Bjørgum, op.cit., 1973, s. 246
- 28 Jfr. Signe Wulff, *Tvers igjennom lov til arbeidsfred. Bygningsarbeiderstreiken 1928*. Utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1980
- 29 Jeg bygger her på Per Ole Johansen, «Paal Bergs megling under bygningsarbeiderstreiken i 1928, sett i lys av arbeidslivsorganisasjonenes diplomati», i *Historisk Tidsskrift*, nr. 1., 1983.

Denne framstillingen kan lett forlikes med Ouslands, selv om han understreker andre sider ved utviklingen. De innvendingene mot Johansen som har blitt reist av Paul Knutsen (i *Historisk Tidsskrift*, nr. 1 1984) kan muligens ramme noen av enkelthetene, men neppe den essens i begivenhetene som jeg har trukket ut og framstilt her. Johansens kilde her (Finn Dahls erindringer) stemmer godt overens med det vi ellers vet om forslaget innhold og dets tilknytning til forhandlingene i Arbeidsretten. Siden Finn Dahls erindringer ikke inneholder noen eksplisitte tidsangivelser her, kan holdbarheten av dem ikke avfeies, slik Knutsen gjør, med *Johansens* (eventuelle) feilslutning på det punktet. Dessuten kan Finn Dahls versjon finne indirekte støtte hos Ousland. Riktignok framhever Ousland Paal Bergs betydning, men han gir ham *ikke* æren for forslaget. Om æren *hadde* vært Paal Bergs, ville han ventelig ha fått den, ut fra hvordan Ouslands framstilling ellers er lagt an. For øvrig er Ouslands framstilling om at forslaget var framkommet ut fra uformelle drøftinger også i samsvar med almene rimelighetsbetraktninger. Et så oppsiktsvekkende utspill fra Paal Bergs side er utenkelig uten forangående klarering med partene. Siden presset på NAF var sterkest i retning av å komme til en ordning, er det også sannsynlig at forslaget stammet fra NAF.

- 30 Johansen, op.cit., s. 30
- 31 Svein Dahl, «Norsk Arbeidsgiverforening 1927–28. Tilbaketog og revurdering» i *Historisk Tidsskrift*, nr. 1, 1981. Paul Knutsen, «Norsk Arbeidsgiverforening i 1920-åra: Problemer og perspektiver», i *Historisk Tidsskrift*, nr. 1, 1984
- 32 Jorunn Bjørgum, op.cit., s. 174, note 37
- 33 Ousland, op.cit., bd. II
- 34 Jfr. Jorunn Bjørgum, op.cit., 1973, kap. VII
- 35 Ousland, op.cit., bd. II, s. 65
- 36 Arne Brovold, *Norsk Arbeidsgiverforening og storlockouten 1931*. Utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1972, s. 29, jfr. s. 69
- 37 Brovold, op.cit., jfr. Tore Arvid Pedersen, «Tariffoppjøret 1931. Fagorganisasjonen og storlockouten», i *TFAH*, nr. 1–1976, jfr. hans hovedoppgave i historie med samme tittel Oslo 1975.
- 38 Brovold, op.cit., s. 19–20
- 39 *Ibid.*, s. 17
- 40 Ousland, op.cit., bd. II, s. 434
- 41 Knutsen, op.cit., s. 54
- 42 Wulff, op.cit., s. 59, 60, Johansen, op.cit., s. 28
- 43 Sitert etter Svein Dahl, op.cit., s. 15: Schou
- 44 Sitert etter Johansen, op.cit., s. 28, understreket av jb
- 45 *Ibid.* Monrad Aas, understreket av jb
- 46 Sitert etter Wulff, op.cit., s. 53, jfr. Johansen, op.cit., s. 29–30
- 47 Sitert etter Svein Dahl, op.cit., s. 15, Eriksen (Hydro)
- 48 Sitert etter Johansen, op.cit., s. 29, Throne Holst (Freia)
- 49 Sitert etter Wulff, op.cit., s. 61–62
- 50 F.eks. sa Blystad i desember 1926 at «en gang maa slaget staa».

- 51 Jfr. Jorunn Bjørgum, «Arbeidsløshet og fascisme», i *TFAH*, nr. 1–1983
- 52 Jardar Seim, *Hvordan Hovedavtalen av 1935 ble til*, Oslo 1972, s. 42–44
- 53 Terje Bekken, «Folldalskonflikten 1929–1931», i *TFAH*, nr. 1–1977, jfr. hans hovedoppgave i historie samme år. Se også Seim op.cit.
- 54 Støtteoppfordring i Kværner Brugs arkiv. Jeg har blitt gjort oppmerksom på det av Knut Kjeldstadli.
- 55 I arbeiderbevegelsen ble dommen både i samtiden og senere – og etter min mening med rette – oppfattet som en politisk dom. Begrunnelsen var blant annet at det jo her var en hevdvunnen praksis som ble rokket ved. Dommens prinsipielle side ble for så vidt allerede «opphevet» gjennom Hovedavtalen mellom LO og NAF.
- 56 Sitert etter Ousland, op.cit., bd. II, s. 440–442. Det er sannsynlig at Ousland her siterer seg selv fra den gang.
- 57 Petersen, op.cit., s. 665
- 58 Brovold, op.cit., s. 18
- 59 Ibid., s. 101, note 20. Brovold referer til LOs Meddelesesblad, nr. 12–1932, s. 421–422
- 60 Jfr. Landsorganisasjonens *Kongressprotokoll 1927*, s. 315, 320
- 61 Jfr. Brovold, op.cit., s. 18
- 62 Denne typen kontrafaktiske hypoteser kan selvsagt ikke verifiseres, men kan etter min oppfatning likevel være nyttige i en drøfting.
- 63 Jeg bygger i det følgende på Seim, op.cit.
- 64 Med denne ble introdusert i Norge også den nye økonomiske teori og den nye politiske teori som har ligget til grunn for etterkrigstidens politiske system.
- 65 Jfr. Jorunn Bjørgum, «Krisen og arbeiderbevegelsen», i *Kriser og krisepolitikk. Møtesrapport til det nordiske historikermøtet i Uppsala i 1974*, Uppsala 1974. Jfr. også Jorunn Bjørgum, op.cit., 1983
- 66 Konrad Nordahl, *Med LO for friheten*, Oslo 1969, s. 132

Trade Unions and Employers' Association in Norway, 1899–1940

This article deals with the relationship between the Central Organisation of the Norwegian Trade Unions (LO) and the Norwegian Employers' Association (NAF) from the beginning in 1899 until World War II. It is argued that this development may be divided into six distinct phases. The first one covers the period 1899–1907 and is characterized by the words consolidation of the organizations and founding of the mutual relationship. The second phase covers the period 1907–1916, the main feature of which being that NAF acted on the offensive with extensive use of lockouts. In the next period 1916–1921 the roles had changed and LO was the offensive party especially through the members' direct actions. LO was legally forced to denounce the actions, but they

were often supported unofficially. The period ended with the LO failure in the great strike of 1921, a strike which even had revolutionary overtones. The fourth phase was characterized by both organizations being weakened and by mounting antagonism between them. Long illegal strikes, several great lockouts and extensive use of strikebreakers were some of the catchwords. The next period 1928–1935 is suggested to be characterized by rapprochement. It started with LO giving NAF a helping hand and ended with NAF helping LO, in both cases the two also acted in their own interest. The problem with this way of characterizing the period is however the great lockout of 1931. Traditionally this has been seen as an attack on LOs very existence. A more recent view is that

it was only motivated by NAF's needs of drastically reduced wages because of the economic crisis from 1930. In this article the theory is put forward that NAF's offensive was also motivated by this organization's ambition to recruit new members and consolidating its position among employers by demonstrating its strength and power versus LO and thus reduce LO's own power. Since none of the parties were victorious, the main result of the struggle was that both organizations recognized that this was not the way of settling disputes in the future. The function of the struggle therefore was to further the rapprochement. In 1935 a «main agreement» between the two was signed and this also inaugurated quite a new relationship between them.

Thus the next period 1935–1940 is characterized by the words peaceful coexistence. During the German occupation of Norway 1940–1945 LO and NAF cooperated within the «illegal» resistance movement, and even established personal relations between several of the leaders. After the war it is suggested that the cooperation was largely developed, but the author emphasises that we don't really know in what ways or on which scale this cooperation process developed. On this point more historical research is needed. The article ends with a question mark. Is it possible that these two traditionally antagonistic organisations in the 1980's are developing a new relationship of mutually active support?

Gro Hagemann

Teknologi, industrialisering og kjønnsdeling av arbeidet

Enkelte trekk fra klesproduksjonens historie*

Den amerikanske kvinnehistorikeren Joan Scott oppsummerer sin historiske gjennomgang av den moderne teknologiens innvirkning på kvinnearbeidet i en artikkel i «Scientific American» [1982] slik: «In spite of the industrial and political revolutions of the recent centuries the revolution for women is yet to come.»¹ Utsagnet er valgt som utgangspunkt for min artikkel, fordi det kort sammenfatter uttrykker den teknologi-pessimismen som har vært framherskende i kvinnehistorisk forskning. Joan Scott tar utgangspunkt i den utbredte antagelsen at mekanisering av arbeidet har hatt en revolusjonerende effekt både på de menneskene som betjente maskinene og på det samfunnet der den nye teknologien ble introdusert. Etter en bred gjennomgang av kvinnearbeidets utvikling i fabrikk, kontor og husholdning, slår hun fast at denne revolusjonen i alle fall ikke har funnet sted for kvinnenens del. Verken når det gjelder lønn, status, kjønnsdeling av arbeidet eller binding til familien er kvinnenens situasjon vesentlig endret, på tross av en økende integrering på det kapitalistiske arbeidsmarkedet. Mekaniseringen har snarere bidratt til å befeste og forsterke enn til å oppløse kvinnenens underordnede økonomiske og sosiale stilling.

En liknende pessimisme gir den tyske kvinnehistorikeren, Karin Hausen, uttrykk for i sin artikkel om symaskinens sosialhistorie, fra 1978.² Hun tar utgangspunkt i teknologihistorikeren David Landes' påstand om at symaskinen da den kom hadde en frigjørende virkning for kvinnene fordi den løste dem fra den gamle trelldommen som den ikke-mekaniserte klesframstillingen hadde

representert.³ Karin Hausen påviser at denne frigjøringen kommer i et mindre rosenrødt skjær ved nærmere ettersyn. Den viktigste virkningen av symaskinen var ikke frigjøring, men nye trelldomsforhold. Et økende antall kvinner måtte av økonomisk nød selge sin arbeidskraft ekstremt billig i tidlig industriell virksomhet. Dessuten måtte de som regel også gå inn i avbetalingskontrakter som var nesten umulige å klare, for å disponere det nødvendige produksjonsmiddelet, symaskinen. Samtidig sto kvinnenes gamle byrder ved lag. Lønnsarbeidet betød ingen frigjøring fra de tradisjonelle familieforpliktelsene. Tvert imot innebar det for mange, og især for de gifte kvinnene, snarere en utvidelse av dem. Kombinasjonen av familieforpliktelser og lønnsarbeid var i virkeligheten et slaveforhold verre enn det gamle, det betød et ufattelig slit og en evig kamp for et eksistensminimum. Symaskinen representerte utvilsomt et stort teknisk og økonomisk framskritt, konkluderer Karin Hausen. Men man kan ikke dermed slutte at den førte til sosiale framskritt.

Disse artiklene av Scott og Hausen er eksempel på en pessimisme blant kvinnehistorikere når det gjelder den moderne teknologiens frigjørende virkning. Samtidig later det også til å være en enighet om at nettopp denne teknologien har hatt en stor betydning når det gjelder industrialiseringsprosessen og kvinnenes rolle innafor den. F.eks. ser både Scott og Hausen en klar sammenheng mellom den teknologiske utviklingen på den ene siden og kvinnenes integrering på det kapitalistiske arbeidsmarkedet på den andre. I likhet med andre viser de hvordan en mekanisering av arbeidet samtidig fører til en dequalifisering, og at dette i stor utstrekning har åpnet veien for kvinnelig arbeidskraft.

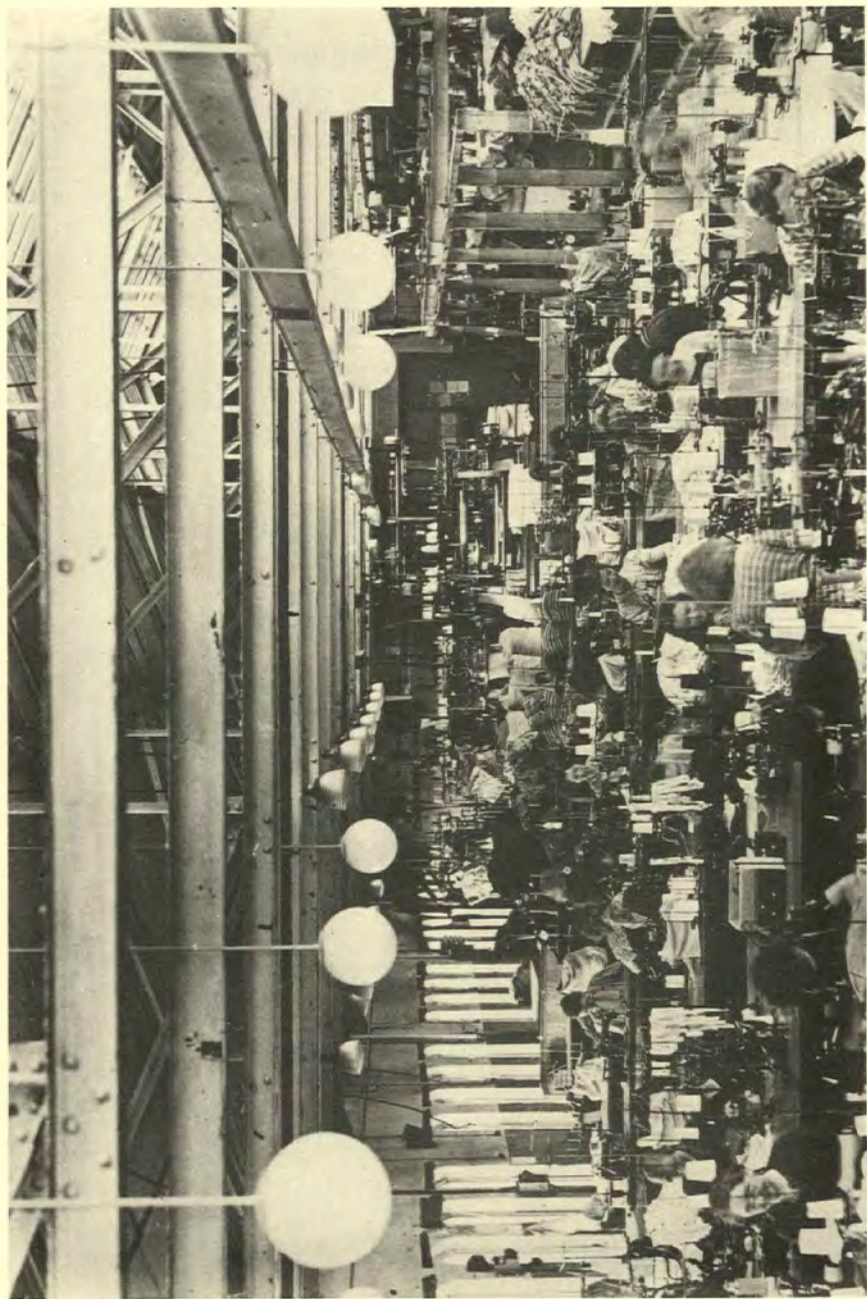
Nå er dette kjente temaer for alle som har fulgt den marxistisk inspirerte debatten om utviklingen av arbeidsprosessen under kapitalismen som først og fremst Harry Bravermans bok om arbeid og monopolkapital, fra 1974 ga opphavet til.⁴ Braverman og andre har nettopp betonert at ny teknologi for kapitalen er et middel til kontroll av arbeiderklassen gjennom en stadig oppdeling av arbeidsprosessen. Den gamle fagarbeideren med allsidige kvalifikasjoner er blitt avløst av ufaglærte arbeidere eller spesialarbeidere med kunnskaper innafor et snevert felt. Denne oppdelingen har

også innebåret en arbeidsdeling mellom ånd og hånd der den kreative delen av arbeidsprosessen, ledelsesfunksjonene og kontrollen med arbeidsprosessen fratras arbeideren. Det er også kjent fra denne debatten at omformingsprosessen i stor grad har trukket nettopp *kvinner* inn i det mest rutiniserte og minst kvalifiserte arbeidet. Mekanisering og feminisering blir dermed et stykke på vei to sider av samme sak.

Kvinnehistorikernes bidrag i denne debatten har ikke først og fremst vært å slå fast denne tendensen, men å reise diskusjonen om hvorfor nettopp kvinnene i så stor grad har fått tildelt denne rollen. For historikere ellers, som *ikke* har tatt for seg kvinneperspektivet spesielt, har dette vært sett på som forholdsvis uproblematisk. Man har tatt for gitt at dette er resultat av tradisjoner – gammel kjønnsarbeidsdeling og gamle kjønnsroller. Særlig har man ment at kvinner har hatt et svakere utgangspunkt enn menn når det gjaldt kvalifikasjoner og organisering. *Kvinnehistorikernes* bidrag har ligget i en problematisering av det uproblematiske. De har vist at mønsteret er lagt mer komplisert og motsetningsfylt enn som så. Og de har satt fokus på forhold som ikke tidligere har vært betraktet som relevante kategorier i historieforskningen, men som ved nærmere ettersyn viser seg å ha betydning. Det gjelder f.eks. de *patriarkalske* strukturene som binder kvinner til familien, som er vesentlige for å forstå hvorfor kvinner er arbeidskraft av en annen type enn menn. Og det gjelder *kjønnsmotsetninger*, bl.a. mannlige arbeideres generelle tendens til å motsette seg kvinner på sitt felt, og fagforeningene som redskap for mannlige arbeideres interesser i tilfelle kjønnskonflikt.⁵

Enkelte sider ved denne debatten vil her bli belyst med materiale om kvinners arbeid innafor sømproduksjonen i Norge i løpet av industrialiseringsprosessen.⁶ Et av temaene vil være det samme som Karin Hausen tar opp i sin artikkel: symaskinens sosialhistorie. Jeg har fulgt utviklingen av kvinnearbeidet i søm fra symaskinens barndom i midten av forrige århundre til terskelen for den moderne konfeksjonsindustriens gjennombrudd i midten av dette. Denne utviklingen skal kort skisseres her, spesielt med sikte på å få tak i den rollen teknologien spiller i utviklingsprosessen.

Symaskinen ble vanlig i Norge i løpet av 1860-åra. Den vant først innpass i skredderverkstedene, etter hvert ble den også stadig

vanligere i private hjem. I de etterfølgende tiåra ble den et av kvinnekjønnets aller viktigste produksjonsmidler. Fram mot århundreskiftet skjedde en nesten eksplosjonsartet utvikling i antallet kvinner som levde av søm. I denne perioden finner vi kvinner innafor alle typer søm, fra det enkleste til det mest kvalifiserte. Flertallet befant seg på felter der kvinnene var enerådende, damesøm og linsøm (dvs. først og fremst søm av skjorter og undertøy). Men samtidig var det også et økende antall kvinner som trengte seg inn på mennenes tidligere enemerker, det gamle, laugsorganiserte skredderhåndverket. Resultatet var en økende kjønnskurransse.

I vår sammenheng er det viktig å merke seg at konkurransen mellom kvinner og menn i sømnæringen ikke ble skapt av symaskinen. Flere hundreår før den kom på markedet kan kildene fortelle om kvinner som gikk skredderne i næringen ved å ta opp mer kvalifisert sømarbeid. På slutten av 1700-tallet hadde skredderne til og med måttet gi opp et av sine gamle felter. Da gikk den finere damesømmen over på kvinnehender, og laugsmonopolet kom fra dette tidspunktet av til å omfatte bare finere herresøm. Det var altså ikke den nye teknologien i seg selv som skapte kjønnskurranssen. Den satte imidlertid ny fart i en utvikling som allerede var igang.

På den andre siden førte den nye teknologien heller ikke til et raskt gjennombrudd for en moderne, kapitalistisk produksjonsmåte. Tvertimot skulle den industrielle revolusjonen innafor klesproduksjonen vise seg å bli en ytterst langsom og ujevn prosess. Fram til århundreskiftet foregikk produksjonen fortsatt på håndverksmessig basis. De såkalte kåpe- og skjortefabrikkene som ble startet i 1860- og 70-åra var i virkeligheten manufaktur, dvs. ikkefabrikkmessig masseproduksjon. De første moderne konfeksjonsfabrikkene ble etablert rundt århundreskiftet med Herkules i Kristiania som pioner. Men først et halvt århundre senere, dvs. etter

Symaskinene ble vanlige i Norge i løpet av 1860-åra. Hadde de en frigjørende virkning eller kastet de syerskene ut i større trelldom? Skapte de en ny konkurransse? Gro Hagemanns artikkel drøfter forholdet mellom ny teknologi, industrialisering og kjønnsdelingen av arbeidet i klesproduksjonen.

Bildet viser Lauritsen og Sørensens trikotasjefabrikk i 1930-åra.
(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

annen verdenskrig, var den industrielle revolusjonen gjennomført i den forstand at fabrikkproduserte klær dominerte markedet.

Industrialiseringsprosessen innafor sømproduksjonen var altså for det ene *langsom*. I en hundreårsperiode blomstret gamle og nye produksjonsmåter side om side: selvstendig arbeidende sydamer, små verksteder basert på tradisjonell håndverksdrift, forlagsssystem med mellommenn og hjemmearbeidersker, manufaktur og moderne fabrikkindustri. Teknologiske innovasjoner og mer rasjonell arbeidsorganisering ble introdusert i 20-åra: hurtigere maskiner, flere spesialmaskiner, kjedesøm og temposøm etter taylorprinsippet. Men heller ikke dette førte til et virkelig industrielt gjennombrudd. Enkelte fabrikker la om produksjonen, bl.a. Herkules, men i 30-åra var det igjen de ikke-fabrikkmessige produksjonsmåtene som var på offensiven. Selv moderne fabrikker fant det lønnsomt å trappe ned den egne produksjonen og satse på forlagsvirksomhet og manufaktur.

For det andre var industrialiseringsprosessen innafor søm *ujevn*. De konfeksjonsfabrikkene som ble etablert rundt århundreskiftet var alle herrekonfeksjonsfabrikker, mens linsøm og damesøm i denne perioden utelukkende foregikk på håndverksmessig basis. I mellomkrigstida skjedde det et visst gjennombrudd for linsømmen, en rekke moderne skjortefabrikker ble etablert. Men industrialiseringsprosessen innafor herrekonfeksjon stagnerte klart i denne perioden. For damesømmen var mellomkrigstida en manufakturperiode, mens overgangen til fabrikkindustri skjedde etter krigen.

Rent teknisk var altså mulighetene til stede for en fabrikkmessig framstilling av klær i større skala allerede rundt århundreskiftet, og i enda høyere grad i mellomkrigstida. Likevel ble disse mulighetene bare i liten grad realisert. Dette illustrerer klart at utviklingen av moderne teknologi – maskiner og rasjonell arbeidsorganisering – bare var én av de faktorene som bidro til en industrialisering. Men hvilke faktorer var det som virket bremsende på denne utviklingen og gjorde industrialiseringsprosessen så langsom?

En av forklaringene på dette ligger i selve karakteren av sømarbeidet som gjør konfeksjonsindustrien spesielt konkurranseutsatt. Klesproduksjon er arbeidskraftsintensiv fordi den er lite standardisert sammenliknet med annen masseframstilling. Produktene skal tilpasses enkeltindivider og skiftende moter. Produktivitetsøkning

gen som oppnås gjennom teknologiske og organisatoriske endringer har derfor vært forholdsvis begrenset. Prisen på arbeidskraften blir dermed en svært viktig konkurransefaktor, fordi den utgjør en såpass stor del av de samlede produksjonsomkostningene også etter en omfattende rasjonalisering.

En annen og helt sentral forklaring ligger dermed i forholdene på *arbeidsmarkedet*. Gjennom store deler av den perioden jeg har studert var det visse forhold på arbeidsmarkedet som skapte gode vilkår for ikke-fabrikkmessig produksjon av klær. Før første verdenskrig var det rikelig tilgang på ufaglært og billig kvinnelig arbeidskraft i Kristiania og andre større byer. Dette går med all tydelighet fram av de mange undersøkelsene av syerskenes vilkår som ble foretatt i denne perioden. Både i Kristiania, Bergen og Fredrikstad hvor slike undersøkelser ble foretatt, var det store antall syersker med ekstremt lave lønninger, og det er tydelig at konkurransen om arbeidet var hard. Flere kilder forteller om kvinner som underbød hverandre. Innehaveren av en linsømbedrift i Kristiania kan for eksempel fortelle (i 1911):

«Her kommer mange fattige koner og ber om at faa arbeide med sig hjem, ofte er de villige til at sy for halv pris, bare de kan faa noget at gjøre.»⁷

Sømarbeid var i denne perioden åpenbart en av de få mulighetene til forsørgelse for kvinner uten andre kvalifikasjoner enn den oppdragelsen hjemmet hadde gitt dem.

Men det var en forskjell mellom sømfagene. De ekstremt lave lønningene fantes først og fremst innafor linsøm og enklere damesøm. Herrefaget hadde høyere lønninger, dels fordi en større del av arbeidskraften der var menn, dels fordi arbeiderne der var organisert. Rasjonaliseringsgevinsten var derfor klart større innafor herrekonfeksjonen, dermed oppnådde man blant annet å knekke de mannlige fagarbeidernes gamle monopolstilling.

Også i mellomkrigstida, og særlig i 1930-åra, var det forhold på arbeidsmarkedet som begunstiget den ikke-fabrikkmessige produksjonen. Men mønsteret var nå et annet enn før første verdenskrig. Nå var det ikke i byene, men først og fremst på landsbygda, at de gamle produksjonsmåtene var i framgang, og det var ikke linsøm og damesøm, men først og fremst herresømmen som ble

rammet. Den kraftigste veksten fant sted på bygdene i Romsdal, der nesten hver eneste husholdning i enkelte bygder ble trukket inn i ulike former for oppsyingsvirksomhet i disse åra. Selv moderne konfeksjonsfabrikker fant det mer lønnsomt å sette ut arbeid til verksteder eller hjemmesyersker i Romsdal enn å produsere for egen rekning.

Denne stagnasjonen i herrekonfeksjonsindustrien skyldtes trolig en kombinasjon av to forhold. På den ene siden en rikelig tilgang på billig, kvinnelig arbeidskraft i det kriserammede Romsdal. På den andre siden en sterk organisering blant konfeksjonsarbeiderne i Oslo. Konfeksjonsarbeidernes fagforening her var i mellomkrigstida sterk nok til å kunne motsette seg en omlegging av lønnsystemet som gjorde en rasjonalisering etter taylor-prinsipper lønnsom. Ved å forsvare sitt gamle akkordsystem, «helstykk tariffen», sikret de samtidig at en stor del av gevinsten ved produktivitetsøkning og oppdeling av arbeidsprosessen kom til å tilfalle arbeiderne. Dette tariffsystemet ble ikke endret før i 1946.

De arbeidsmarkedsforholdene som favoriserte ikke-fabrikkmessig produksjon, hadde dels sammenheng med almene økonomiske forhold, med konjunkturer, arbeidsløshet osv. Men dels hang de også sammen med spesielle egenskaper ved nettopp den *kvinnelige* arbeidskraften. At kvinner generelt hadde færre muligheter på arbeidsmarkedet enn menn, at de var billigere arbeidskraft, og at de gjennom forpliktelser og forsørgelse hadde en annen tilknytning til familien enn menn, skapte tilgang på arbeidskraft av en spesiell type. Den var for det første *billigere* enn menns arbeidskraft, og for det andre var den heller ikke «fri» på samme måte.

Et stykke på vei er utviklingen innafor produksjonen av herreklær et eksempel på et forventet mønster. Gammelt håndverksmessig og mannsdominert fagarbeid blir mekanisert og arbeidet overtatt av kvinner. Men som vi har sett er det også uventede trekk i dette mønsteret. Et slikt trekk er de eldre produksjonsmåtenes relative konkurransedyktighet i forhold til de nye basert på moderne teknologi. Et annet overraskende trekk finner vi i resultatene av selve mekaniseringsprosessen.

Allerede med innføringen av symaskinen ble viktige deler av det gamle skredderhåndverket mekanisert, nemlig selve sømarbeidet.

Dette arbeidet gikk, som vi har sett, over på kvinnehender i løpet av industrialiseringsprosessen. Men det var andre deler av det gamle mannsarbeidet som *ikke* ble mekanisert i første omgang, og dette arbeidet ble beholdt av mannlige fagarbeidere også i konfeksjonsfabrikkene. Det gjaldt i første rekke tilskjæring og press. Tilskjærerne ble et elitesjikt i fabrikkene med ansvar også for mer kretative sider ved produksjonen, selve formgivningingen. Som gruppe ble de stående i en mellomstilling, ikke var de produksjonsarbeidere i vanlig forstand, men de tilhørte heller ikke bedriftsledelsen. Presserne på sin side var ordinære fagarbeidere med håndverksutdanning. Tallmessig var presserne en viktigere gruppe enn tilskjærerne, og selv om de var få sammenliknet med syerskene, var de ingen ubetydelig gruppe i den enkelte fabrikk.

Pressearbeidet fortsatte å være håndverksmessig arbeid i største delen av vår periode. Men i slutten av 1930-åra skjedde det en mekanisering også av dette arbeidet med innføringen av mekaniske pressesystemer. Dermed ble også de mannlige fagarbeiderne vedheng til maskinene, slik konfeksjonssyerskene hadde vært i flere tiår allerede. Imidlertid førte mekaniseringen av pressearbeidet *ikke* til de samme resultatene som mekaniseringen av sømarbeidet hadde gjort i sin tid. Presserne fortsatte å være menn, og de beholdt også sin tidligere status som fagarbeidere. De gamle lønnsforskjellene ble også beholdt. Presserne hadde et annet lønnsystem og et annet lønnsnivå enn konfeksjonssyerskene, de var fastlønnet, mens flertallet av syerskene var på akkord.

Hvorfor førte ikke mekaniseringen av pressearbeidet til samme statusfall og feminisering som mekaniseringen av sømarbeidet? Årsaken var åpenbart ikke at pressingen fortsatt var et mer kvalifisert arbeid enn sømmen. Konfeksjonssyerskene var ikke ukvalifisert arbeidskraft som mange av syerskene i småindustri og leiesøm. Fabrikkene satset på høy produktivitet og høy kvalitet på produktene, og de hadde derfor behov for arbeidskraft som ikke bare var billig, men som også holdt et visst faglig nivå. Opplæring av arbeidskraften hadde derfor vært en høyt prioritert oppgave i de mest avanserte konfeksjonsbedriftene fra starten, og ikke sjelden var utenlandsk arbeidskraft og ekspertise blitt tilkalt for å tilrettelegge forholdene. Med opprettelsen av forskolen for konfeksjonssyersker i 1936, ble et viktig skritt tatt mot fellesopplæring i

bransjen, og dette fortsatte å være en høyt prioritert oppgave på bransjenivå.

Heller ikke mangel på fagorganisering kan forklare forskjellene mellom pressearbeidere og sømarbeidere etter mekaniseringen. Tvert imot hadde fagforeningene til dels stor oppslutning, særlig i Oslo, der de fagorganiserte arbeiderne dominerte på de fleste større fabrikkene i 1930-åra. Fagforeningene hadde også, som vi har sett, til dels stor innflytelse, og det er ingen tvil om at konfeksjonssyerskene satte sitt preg på organisasjonen såvel på klubbnivå som på foreningsnivå, i alle fall i hovedstaden.

Noe svar på spørsmålet om årsakene til pressernes fortsatte fagstatus, er jeg på nåværende tidspunkt ikke i stand til å gi. Å utforske dette tilhører et framtidig prosjekt som jeg senere skal i gang med. Forklaringen kan ligge i at presserne var få, og at det derfor kostet lite å la dem beholde gamle rettigheter. Den kan også ligge i pressernes faglige tradisjoner og i en sterkere bevissthet om egen verdi som gjorde dem i stand til å yte effektiv motstand. En hypotese som jeg akter å prøve ut er imidlertid at pressernes fortsatte fagstatus kan ha sammenheng med konfeksjonsfabrikantenes arbeid for en rasjonalisering av sømproduksjonen og kampen mot den «rasjonaliseringsfiendtlige helstykketariffen». Som jeg tidligere har vært inne på, var fagforeningsmotstand en av grunnene til at en rasjonalisering etter taylorismens prinsipper ikke ble gjennomført i konfeksjonsfabrikkene i mellomkrigstida. Særlig i Oslo ble motstanden mot «svenske tilstander» og forsvaret for det gamle tariffsystemet ført med stor styrke. Tariffsystemet sikret arbeiderne en stor andel av verdiskapinga ved rasjonalisering. For konfeksjonsfabrikantene var antagelig en endring av dette systemet en forutsetning for storstilt rasjonalisering, men dette krevet en nedbryting av fagforeningens makt.

Kunne presserne ha noen rolle å spille i denne sammenhengen? Enkelte forhold kan tyde på det. For det første later det til å være et faktum at deres arbeidsfelt *ikke* ble omfattet av den storstilte rasjonaliseringen som ble iverksatt etter krigen. For det andre virker det som om mennene i løpet av 1930-åra i økende grad overtok kontrollen over den faglige aktiviteten, både på forenings- og forbundsnivå. Den faglige bevegelsen ble altså styrt av en gruppe arbeidere som ikke selv hadde primære interesser knyttet til

helstykktariffen, fordi de var fastlønte fagarbeidere. For det tredje er det også et faktum at nettopp fagforeningene etter krigen ble et viktig redskap, ja en av drivkreftene, i rasjonaliseringsbestrebelsene. Det blir dermed en nærliggende hypotese at et fortsatt skille mellom mannlige fagarbeidere og kvinnelige spesialarbeidere kunne bli et middel til å gjennomføre rasjonaliseringen. I så fall blir i dette tilfellet fagforeningene, og også selve kjønns skillet, et middel til å oppnå kontroll over arbeiderklassen.

Oppsummeringsvis er det bare å slå fast at den industrielle revolusjonen innafor sømproduksjonen har foregått som en høyst komplisert og motsetningsfylt prosess, der den kvinnelige arbeidskraften åpenbart er blitt brukt for å ivareta spesielle oppgaver i konkurransen mellom foretak og i arbeidsprosessen innafor det enkelte foretak. Det er helt klart at den teknologiske utviklingen i seg selv er utilstrekkelig for å forstå kvinnes stilling i produksjonen, og også for å forstå selve den industrielle utviklingen. Teknologien er verken noen ubetvingelig naturkraft eller noen nøytral innsatsfaktor hevet over de til enhver tid eksisterende konkurranseforhold og klasseforhold. Tvert imot er den et middel blant mange for å oppnå ønskede mål, som kan være profitt, kontroll over arbeidskraften eller konkurranseoverlegenhet.

Videre har undersøkelsen også vist at kvinnes svakere utgangspunkt når det gjelder kvalifikasjoner og organisasjon er utilstrekkelig for å forklare hvorfor det moderne arbeidsmarkedet kjønnsdeles med kvinner i det mest tempopregede og dårligst betalte arbeidet. En forklaring må også trekke inn mer generelle og strukturelt bestemte kjønnsforhold og til konkurransen mellom kjønn på arbeidsmarkedet. Den almene kjønnsarbeidsdelingen i samfunnet, og særlig kvinnes spesielle tilknytning til familien, er med på å gi kvinners arbeidskraft spesielle egenskaper. For kapitalisten blir kjønnsforhold som framstår som «naturgitte» i virkeligheten et middel til å skape en oppdeling av arbeiderklassen på grunnlag av kjønn for dermed å oppnå kontroll.

Noter

- * Dette bidraget ble opprinnelig holdt som innlegg på NAVF-konferansen om «Kvinner og arbeid» i november 1984.
- 1 Joan Wallach Scott, «The Mechanization of Women's Work», i *Scientific American*, september 1982
- 2 Karin Hausen, «Technischer Fortschritt und Frauenarbeit im 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte der Nähmaschine», i *Geschichte und Gesellschaft*, 1978, s. 148 ff.
- 3 David Landes, *The Unbound Prometheus. Technological Change and Industrial development in Western Europe from 1750 to the Present*, Cambridge 1970, s. 294
- 4 Harry Braverman, *Arbete och monopolkapital. Arbetets degradering i det tjugonde århundradet*, Stockholm 1977
- 5 For en introduksjon til denne debatten der også kvinneforskningens bidrag er integrert vises til Paul Thompson, *The Nature of Work. An Introduction to the Debates on the Labour Process*, London 1983
- 6 Dette arbeidet er en del av det større kvinnehistoriske NAVF-prosjektet «Kvinner arbeid i samfunn og familie 1870–1940». Resultatene vil bli publisert i bokform i løpet av 1985.
- 7 Utkast til lov om industrielt hjemmearbeid med motiver, Kristiania 1914. Trykket i *Ot. prp. 38, 1917*

Technologie, Industrialisierung und Geschlechterteilung der Arbeit

Der Artikel behandelt einzelne Probleme, die mit der technologischen Innovation und deren Bedeutung für die ökonomische und soziale Stellung der Frauen im Arbeitsprozess verbunden sind. Ausgangspunkt ist der allgemeine *Technologiepessimismus*, der bei vielen Frauenhistorikerinnen vorhanden ist. Mit Material der «industriellen Revolution» in der Bekleidungsindustrie als Grundlage, folgert die Autorin, dass die Technologie an sich eine begrenzte Rolle im Industrialisierungsprozess und bei der Entwicklung einer geschlechtsbestimmten Arbeitsteilung spielt. Die Technologie schafft weder Konkurrenz noch Arbeitsteilung zwischen den Geschlechtern, sie verstärkt nur Tendenzen, die sich entwickelt hatten. Sie fungiert auch nicht als unbezwingbare Naturkraft, sondern als Wirkungsmittel, das durch die bestehenden Konkurrenzverhältnisse und Klassenverhältnisse bestimmt ist.

Der Industrialisierungsprozess in der Bekleidungsproduktion illustriert, dass die Technologie nicht so entscheidend ist, wie man leicht angenommen hat. Obwohl die

Möglichkeit für Fabriken bereits um die Jahrhundertwende vorhanden war, wurde sie nur in geringem Umfang realisiert. Die «Industrielle Revolution» der Bekleidungsindustrie verlief dagegen als ein langsamer und ungleicher Prozess, in dem alte und neue Produktionsweisen durch mehrere Jahrzehnte nebeneinander blühten. Das hing u.a. damit zusammen, dass die Bekleidungsproduktion eine arbeitskraftintensive Tätigkeit war, in der der Preis der Arbeitskraft ein entscheidender Konkurrenzfaktor war. Die Verhältnisse auf dem Arbeitsmarkt spielten damit eine ebenso wichtige Rolle wie die technologische Entwicklung. In Perioden mit reichlichem Zugang von extrem billiger, weiblicher Arbeitskraft, wurde der Industrialisierungsprozess verlangsamt. U.a. kam es aus diesem Grund zu einer bedeutenden «Primitivisierung» innerhalb der Herrenkonfektionsindustrie in der Zwischenkriegsperiode, als es selbst für avancierte Fabriken lohnender wurde, die Bekleidung in Heimarbeit herstellen zu lassen.

Schliesslich zeigt der Artikel auch, dass

Innovationen von ungefähr gleicher Art nicht notwendigerweise zum gleichen Resultat führen. Die Mechanisierung der Saumarbeit führte dazu, dass eine alte Männerdomäne, der Herrensäum, von Frauen übernommen wurde und dass die Saumnäher ihren Fachstatus verloren. Die Mechanisierung des Kleiderbügelns hatte dagegen keine derartigen Folgen. Sie blieb lange Männerarbeit und die Bügeler

behielten ihren Status als Facharbeiter. Es ist ein zukünftiges Forschungsprojekt, die Gründe für diese Unterschiede herauszufinden. Eine Hypothese ist, dass sie im Klassenkampf in der Bekleidungsbranche zu finden sind. Die Trennung zwischen männlichen Facharbeitern und weiblichen Spezialarbeitern trug zu einer verstärkten Kontrolle der Arbeiter der Bekleidungsindustrie bei.

Leif Sigurd Thingsrud

DNA's «Centrum» i 1923

Det har vært vanlig å tro at de stridigheter som raste på toppene i DNA i begynnelsen av tjueåra, var å føle langt ned på grasrota i partiet. Forsåvidt er dette riktig: Intet medlem av DNA kunne på denne tida nekte for den voldsomme maktkampen som fant sted i partiets ledelse. Men den striden som raste der oppe gjentok seg antakelig svært lite i lokallagene.

Einhart Lorenz har påvist hvor ujamn oppslutninga til DNA og NKP kunne være i ensartede nabobygder.¹ Undertegnedes hovedoppgave viser hvordan splittelsene ble søkt omgått, og hvordan de, når de endelig måtte innrømmes, bare virket lammende på aktiviteten.² Satt litt på spissen, kan vi antyde at selve den ideologiske striden, tett sammenføyd i en ren maktkamp om ledelsen i DNA, bare forgikk i partiets sentrale organer samt i særskilte aktive diskusjonsfora lik «Mot Dag». Den virkelige striden på grunnplanet kom derimot først etter at splittelsene var et faktum, og den ble i store trekk en heller fortvilet kamp om å holde lagene samlet, uansett til hvilken side de gikk.

I den første fasen av splittelsene, oppgjøret om ledelsen, spilte grunnplanet en ganske underordnet rolle. I 1923, som vi her skal gå nærmere inn på, kom grunnplanet først inn i debatten etter at «Kristiania-forslaget» var lansert og fløyene innen partiets ledelse fast tømra. Det fikk ingen mulighet til å påvirke fløyene, men fikk derimot avgjøre hvilken fløy som fortsatt skulle beholde retten til DNA-navnet og endelig splittelsens geografi.

Når Håkon Meyer skrev sin DNAs historie, kunne han således helt konsentrere seg om partiledelsen. I hans framstilling av 1923-splittelsen nevnes grunnplanet knapt i det hele.³ Det er striden i partiets landsstyre og sentralstyre som fyller hele hans oppmerksomhet. Og hans oppmerksomhet er i ett og alt konsentrert om kampen mellom Tranmæls og Scheflos fløy. Den tredje, og minste, fraksjonen, «Centrum» nevnes bare såvidt, og noen forklaring på dennes standpunkter gjør han ikke noe forsøk på å gi. Man blir dermed lett sittende igjen med inntrykket av at «Centrum» var tvilen i partiet, og at det var klart at den ikke kunne få noe å si når oppgjøret skjedde.

Dette inntrykket er falskt. For det første var «Centrum» en rimelig fast fraksjon som ikke løstes opp før den hadde lidd sitt definitive nederlag. For det annet utarbeidet denne sitt program som den søkte å vinne fram med fram til novemberlandsmøtet. At «Centrum» tapte allerede før det kom til noen votering, er et forhold vi skal komme tilbake til, men først vil vi prøve å finne klarhet i fraksjonens utgangspunkt og mål.

Den sentrale skikkelse innen «Centrum» var Ole Øisang. I landsstyret fikk han rett nok støtte av sogningen Joh. A. Skjelfjord, og særlig på Sørlandet skulle rett mange fylke seg om ham. Men det synes å ha vært Øisang som var arkitekten bak fraksjonens program og opprop, og det er ham og bare ham vi kan følge i skriftlige kilder gjennom hele perioden. Han satt som bekjent som redaktør av DNAs avis i Kristiansand, «Sørlandet».

Allerede tidlig på året viser Øisang tydelig at han i de fleste spørsmål står på mindretallets side.⁴ Han holder en klar brodd mot Tranmæl, som etter hans oppfatning ypper til strid i partiet. Det han først og fremst ønsker er å få gjenopprettet roen slik at de konkrete arbeidsoppgavene kan komme i forsetet igjen. Mot Kristianiaforslaget er han blankt avvisende, og skriver at EKKIs (den kommunistiske internasjonales eksekutivkomités) beslutninger angående DNA er «kloke og veloverveiede, baade med hensyn til de prinsipielle standpunkter som slaaes fast og de taktiske og praktiske indrømmelser som gis.»⁵

Noen blankofullmakt til EKKI synes han imidlertid ikke å ville gi, og kort tid etter begynner tvilen til dette organets suverene allvitenhet så smått å melde seg. Med grasrotkontakt med det til

dels strengt religiøse sørland, var han følgelig helt klar over de ødeleggende virkningene internasjonals religionstester kunne få her hjemme, og i artikkelen «Kommunistene og religionen» skriver han at den sosialistiske ateismen var ei moteretning av vulgærdarwinistisk type, og at denne er unødvendig som bestandel i sosialismen. Han ønsker tvert om ei toleranse mellom religiøse og ikke-religiøse.⁶

Alt synes imidlertid nå å gå mot et oppgjør mellom de som var fast bestemt på å få DNA ut av internasjonals og de som var like bestemt på å følge denne i tykt og tynt. Ut fra sitt mål om å holde partiet samlet, var Øisang nå tvunget til å organisere sin egen fraksjon. Hovedpunktene i fraksjonens program var gitt, selv om det tok ennå ei tid til programmet ble skrevet. Hovedmålsetninga måtte være å holde partiet samlet. Dette kunne bare skje ved fortsatt tilknytning til internasjonals, men ikke ved blind underkastelse av alle parolene. Disse måtte søkes tilpasset de norske forhold, og komintern hadde jo hittil vist vilje til slike tillempninger.⁷ Men på en annen side anså man det også som selvsagt at kominterns beslutninger og paroler lot seg endre dersom de ikke passet.

I september 1923 kjøres så tanken på en «Centrum»s-fraksjon for alvor fram gjennom Øisangs og Skjelfjords opprop til partiets medlemmer. Hvor mange av medlemmene som fikk se dette oppropet er nokså usikkert, men antakelig forble det relativt ukjent idet få aviser ville ta det inn.⁸ Øisang antok at han ville få støtte fra andre sentrale personer i partiet som J. Friis og Langhelle. Her var han nok for optimistisk.

I «Arbeiderbladet» fikk oppropet en heller ugjestmild mottaking. Edv. Bull raste mot det i to artikler og sa at «Centrum» var urealistisk og «en appell til feigheten og halvheten».⁹ På lederplass slår avisa de i hartkorn med mindretallet.¹⁰

Blant arbeideravisene er det bare to som tar et klart standpunkt for «Centrum», «Fritt Folk» i Sogn og «Akershus Arbeiderblad» i Lillestrøm. Men Øisang kunne også registrere sympati i «Tidens Krav» i Arendal, «Ny Tid» i Trondheim, «Nybrott» i Larvik og «Telemark Arbeiderblad» i Skien.¹¹

Styret i Vest-Agder arbeiderparti slutter seg enstemmig til «Centrum» og legger fram et programforslag til en samling av fraksjo-

nene i DNA¹² Så lenge Øisang var formann i fylkespartiet og den som fra starten av lanserte «Centrum» som et tredje alternativ i innbyrdesstriden, må vi kunne gå ut fra at programutkastet om ikke helt, så i alle fall i store trekk, nettopp var Øisangs. Han fikk med dette en plattform å stå på. Kristiansands Arbeiderparti tiltrådte forslaget, men langt fra enstemmig.¹³ Flertallsforslaget ble opprettholdt og fikk tyve av de i alt femti stemmene på møtet. Vest-Agder fylkesparti sluttet seg også til «Centrum», med tredeve mot åtte stemmer. Heller ikke her ble mindretallsforslag fremmet.

Også i Lillestrøms-distriktet er mønsteret det samme: «Centrum» stilles opp mot flertallsforslaget ved voteringene. Mindretallsforslaget trekkes snart tilbake til fordel for «Centrum».¹⁴ Det synes altså som om «Centrum» fikk ei ikke ubetydelig oppslutning der de fikk komme fram med sitt budskap og at dette hovedsaklig, men ikke bare, kom på mindretallets bekostning. Men i de fleste av landets avisdistrikter forble nok «Centrum» temmelig ukjent, bare nevnt gjennom spredte angrep og nedrakninger som i Arbeiderbladet. Uten at jeg har gått gjennom arbeideravisene fra dette tidsrommet, tør jeg anta at taktikken Øisangs motstandere brukte mot ham, var å mure ham inn med sine synspunkter. Øisangs egen scrapbook fra perioden er talende tom.

Likevel var det håp for Øisang ennå. På landsmøtet håpet han å kunne spille en slags meglersrolle. Ved tidligere anledninger hadde det vist seg at EKKIs representant gjerne jenket seg litt slik at en dialog ble mulig, og et ullent kompromiss kunne inngås. En rekke med slike kompromisser ville så over tid svekke fløyenes posisjoner overfor grunnplanet i partiet og dermed styrke «Centrum».

Øisang var imidlertid ikke den eneste som forsto dette. Også Tranmæl skjønnte at han nå måtte ta et oppgjør, og i EKKI var også tålmodigheten i ferd med å bli brukt opp. På selve landsmøtet, som jeg her ikke skal gå i detalj i, gikk imidlertid Tranmæl forsiktig ut. Dermed var det EKKIs utsending, Edwin Hoernle, som måtte provosere fram bruddet med å stille et ultimatum i en slik form at situasjonen raskt skulle låse seg helt fast.

Øisang kom dermed på kanten av hele landsmøtedebatten. Partene sto fast på sitt, og Øisang måtte innse at de ville ha brudd. Tranmæls fløy insisterte på å få EKKIs ultimatum fjernet, og Øisangs forslag om å nedsette en kommisjon for at ultimatumet

etterpå skulle bli fjernet, røkket ikke ved dette. Det var Håkon Meyer som av slo dette utspillet, og han søker i sin DNAs historie bare å latterliggjøre forslaget.¹⁵

På etterskudd så Øisang også klart at det var Hoernles ultimatum som ødela hans muligheter på landsmøtet.¹⁶ Han hadde antakelig regnet med å måtte felle Tranmæl og inngå et kompromiss med Scheflo-fløyen for så å slippe med en liten splittelse til høyre. Det skulle imidlertid ikke gå slik. De fleste av «Centrum»s tilhengere bøyde seg under EKKIs ultimatum og på møtet dagen etter sto Øisang helt isolert. Tranmæl kunne så innkassere gevinsten av sin forsiktige politikk dagen før. Øisang og det meste av partiapparatet på Sørlandet ble værende i DNA.

Til slutt kan en så spørre om hvorfor Øisang feilbedømte landsmøtehendene så totalt på forskudd. Vi kan i alle fall peke på to brister: For det første må han ha regnet med å få sitt budskap bedre ut før selve landsmøtet enn han gjorde. Han opplevde derimot at fløyene nærmest enedes om å tie ham ut. For det andre regnet han med fortsatt fleksibilitet fra EKKIs side. Hans vurderinger av hva som ville bli EKKIs trekk refererte seg til vestlig sosialistisk tankegang. Den idelogoien som de russiske kommunistene bragte med seg, var derimot ganske ukjent og gjorde enhver tankelesning umulig.

Noter

- 1 Einhart Lorenz, *Det er ingen sak å få partiet lite*. Oslo 1983
- 2 Leif Sigurd Thingsrud, *Organisering og splittelse*. utrykt hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo 1984
- 3 Halvdan Koht (red.), *Det Norske Arbeiderpartis historie*, bd. 2. Oslo 1939, s. 354–362
- 4 Ole Øisangs klipparkiv i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek: Flere ledere om forholdene i partiet.
- 5 *Sørlandet*, 29.6. 1923
- 6 *Sørlandet*, 9.7. 1923, gjengitt i *Arbeiderbladet*, 16.7. 1923
- 7 Radeks kompromiss i sentralstyret høsten 1922 (Berge Furre, *Norsk historie*. Oslo 1972, s. 159).
- 8 Oppropet er gjengitt i Bilag I her.
- 9 *Arbeiderbladet*, 1.10. og 3.10. 1923
- 10 *Arbeiderbladet*, 6.10. 1923
- 11 O. Øisangs klipparkiv
- 12 *Sørlandet*, 7.10. 1923
- 13 *Sørlandet*, 9.10. 1923

14 Thingsrud, op.cit., s. 77 ff.

15 Koht, op.cit., s. 360 f.

16 *Sørlandet*, 7.11. 1923

Bilag 1

Til Det norske arbeiderpartis medlemmer

Den strid som i længre tid har raset i Det norske arbeiderparti, er stadig blit mer bitter og tilspidset. Vi har set hvordan den steile og uforsonlige fraktionspolitikk fra begge sider har virket lammende paa hele partiets virksomhet og slagkraft. Saa langt har man drevet denne oprivende partistrid, at den nu truer med at kløve partiet i to omtrent like store dele.

En slik sprængning vil være den største ulykke, som kan ramme den norske arbeiderklasse. Den vil virke ganske lammende paa arbeidernes aktionsevne, og den vil stimulere de kræfter, som bare venter paa en gunstig anledning til at undertrykke den revolusionære arbeiderbevægelse i Norge.

Paa sidste landsstyremøte viste det sig umulig at faa en forsoning istand. I flere av de spørsmål, som forelaa til behandling forsøkte undertegnede medlemmer av landsstyret at skape en *samling*.

Men forgjeves. Vort forslag i religionsspørsmålet stemte begge fraksjoner imot, og vore forslag vedrørende Den røde faglige Internationale, samt i spørsmålet om ændring i Den kommunistiske Internationales statutter fik tilslutning bare av den ene av fraksjonens medlemmer.

Vi ser det derfor som en plikt overfor partiet, at henvende os direkte til partiets medlemmer for at faa en ende paa denne oprivende partistrid.

Vi er aldeles overbevist om at vi har den store masse av medlemmer paa vor side; og disse medlemmene maa nu gi sin mening tilkjende.

For at bevare *partiets enhet* er det efter vor mening nødvendig, at der paa partiets landsmøte kan optræ et stort og sterkt *centrum*, som har til opgave at skape forbindelse mellem de to stridende fraksjoner og – om nødvendig – nøytralisere de uroselementer inden begge fraksjoner, som idag staar i veien for partiets samling.

Vi er ikke enig i alle Internationalens beslutninger. Resolutionen i religionsspørsmålet er vi saaledes imot. Vi har heller ikke været enig i alle beslutninger, som er fattet av Det norske arbeiderparti.

Men vi har bøiet os lojalt, og vi vil aldrig opgi vort medlemskap i Det norske arbeiderparti.

Like umulig er det for os at staa som passive tilskuere i denne strid, som – hvis den faar fortsætte – vil lede til sprængning av partiet og brudd med det revolutionære verdensparti – Den kommunistiske Internationale.

Vi vil arbeiderklassens samling, nationalt og internationalt.

Under dette løsen retter vi en indtrængende henstilling til alle partifæller, som sætter hensynet til *arbeiderklassen* og dens parti over hensynet til fraktionerne og de personlige særmener, om at arbeide for at der til landsmøtet sendes repræsentanter, der slutter sig til grundtanken i denne henvendelse.

Det gjælder *partiets* samling – for arbeiderklassens skyld!

Kristiansand
28. september 1923
Ole Øisang

Lærdal i Sogn
28. september 1923
Joh. A. Skjelfjord

Sørlandet, 29.9. 1923

Bilag 2

Centrums program for bevarelse av partiets enhet

Utarbeidet av styret for Vest-Agder fylkes arbeiderparti

Styret for Vest-Agder fylkes arbeiderparti slutter sig til grundtanken i «centrum»s oprop om at forsøke at skape forbindelse mellem de to stridende fraktioner for at bevare partiets enhet. Vi er fuldt klar over de store vanskeligheter som staar i veien for disse bestræbelser, men paa den anden side frygter vi for en alvorlig svækkelse av partiet, eller i værste fald for partiets sprængning, hvis den bitre fraktionsstrid skal fortsætte saa tilspidset som hittil. Alle partifæller som sætter hensynet til arbeiderklassen og dens parti over hensynet til fraktionerne, bør derfor bidra til en samling av partiet.

Fylkesstyret vil i henhold hertil antyde følgende om grundlag for disse samlingsbestræbelser:

1. Det norske arbeiderparti maa bevares og utvikles som et virkelig masseparti i nært og forstaaelsesfuldt samarbeide med den faglige bevægelse.

2. Partiet maa opretholde et godt og tillidsfuldt forhold til Internationalen. Da klassekampen ialdfald i sin form er en national kamp, maa imidlertid Internationalens paroler nøie tilpasses forholdene i vort eget land, likesom partiet maa forbeholde sig retten til at stille forslag eller eventuelt at kræve revision av Internationalens beslutninger.

3. Eksekutivkomiteens religionsparole bør av prinsipielle og taktiske grunde ikke akcepteres, idet man forutsætter, at dette ikke vil medføre noget kofliktforhold mellom Det norske arbeiderparti og Internationalen.

4. Arbeider- og bonderegjeringsparolen bør prinsipielt anerkjendes, som et forsøk paa at skape forutsætninger for en revolusionær klassesamling og klassereisning av det arbeidende folk i vort land. Det bør heller ikke betragtes som et prinsipielt, men som et taktisk hensigtsmæssighetsspørsmål hvorvidt parolen kan eller bør anvendes allerede ved første stortingsvalg; men partiet maa, i erkjendelse av det prinsipielt rigtige i parolen, stadig drive en aktiv propaganda for at skape forutsætninger for parolens anvendelse.

5. Landsorganisationen maa fortsætte arbeidet for, at de russiske fagforbund blir optat i de internationales faglige organisasjoner for derved at skape grundlag for international faglig enhet. De fagorganiserte partifæller maa videre arbeide energisk indenfor sine organisasjoner for tilslutning til Den røde faglige Internationale, idet man dog tar alt mulig hensyn til den norske fagbevægelses enhet.

6. Landsstyreflertallets forslag angaaende de dagspolitiske oppgaver godkjendes. For at samle de brede arbeiderlag om disse krav, bør der over nytaar igangsættes en planmessig og landsomfattende agitation med avholdelse av distriktsarbeiderkonferanser, hvorefter arbeiderpartiet og landsorganisationen forbereder indkaldelse av en stor alminnelig arbeiderkongress, omfattende hele det arbeidende folk.

7. Likeledes godkjendes i princippet flertallets forslag til retningslinjer for partiets politik.

8. Landsmøtet maa paalægge partifæller og partiaviser at føre diskussionen om partispørsmål paa en strengt saklig maate og begrænse diskussionen, saa den ikke skader partiets praktiske arbejde. Centralstyret har baade ret og pligt til at gripe ind overfor eventuel loyal eller partiskadelig agitation.

Forøvrig vil det for en stor del afhænge av de to fraktioners styrkeforhold paa landsmøtet hvorledes enhetsbestræbelserne bør fremmes, – ogsaa naar det gjælder valg av partiets ledelse.

For at komme bort fra den oprivende fraktionsstrid er det av særlig betydning, at man under partidiskussionen skjelner mellem de egentlige kommunistiske grundprinsipper og de forholdsbestemte taktiske og organisationsmæssige vurderingsspørsmål.

Det som maa være magtpaaliggende er at bevare og styrke partiets enhet og slagkraft, at forene partifællene i et planmæssig og maalbevisst arbejde for løsningen av de store, aktuelle kommunistiske arbejdsopgaver og samle hele det arbejdende folk til revolutionær kamp for sine fælles klasseinteresser.

Akershus Arbeiderblad, 11.10. 1923

Das «Zentrum» in der Arbeiterpartei im Jahre 1923

In der Auseinandersetzung innerhalb der Norwegischen Arbeiterpartei um die weitere Komintern-Mitgliedschaft gab es neben den beiden Flügeln, die einen klaren Standpunkt für bedingungslose Unterordnung bzw. Austritt einnahmen, noch einen kleinen Zentrumsflügel, der versuchte, den Streit beizulegen und eine tiefgreifende Spaltung zu umgehen. Dieses Zentrum, dessen wichtigster Sprecher der Redakteur der Zeitung «Sørlandet» (in Kristiansand), Ole Øisang, war, versuchte, einen Kompromiss mit der Komintern einzugehen. Er wies die Thesen zur Religionsfrage ab, akzeptierte prinzipiell die Parole von der Arbeiter- und Bauernregierung, aber wies sie aus taktischen

Gründen für die bevorstehende Wahl ab.

Die beiden Hautfraktionen versuchten, das «Zentrum» totzuschweigen. Wo seine Position durch die Presse bekannt wurde, erhielt es Zustimmung, was darauf deuten kann, dass die Parteibasis den fraktionellen Streit vermeiden wollte und die Auseinandersetzung ein reiner Machtkampf in den Führungremien war. Auf dem Parteitag im November 1923 wurde nicht über das Programm des Zentrums votiert. Der Kominterndelegierte verhinderte mit seinem Ultimatum jeglichen Kompromiss.

Im Anschluss an den Artikel werden das Programm des Zentrums und sein Aufruf an die Parteimitglieder wiedergegeben.

Terje Halvorsen

Enhet med «socialfascistene»?

NKPs forslag om samarbeid med DNA våren 1933

Helt siden NKP ble stiftet i 1923 har forholdet til Arbeiderpartiet spilt en sentral rolle. Linjen har skiftet i takt med retningslinjer og signaler i den kommunistiske verdensbevegelse, og spørsmålet har vært årsak, eller en av årsakene, til indre strid i partiets ledelse ved en rekke anledninger. Flere ganger har spørsmålet om organisert samarbeid eller til og med samling vært satt på dagsordenen, seinest ved samlingsforhandlingene i 1945. Som i dette tilfellet er det gjerne i perioder med ideologisk høyredreining for kommunistpartiene at det har vært forutsetning for å diskutere spørsmålet. Desto mer oppsiktsvekkende er derfor de samarbeidsutspill som kom fra NKP overfor DNA fra mars 1933 og utover, i en periode da sosialdemokratenes ledere, ifølge Kominterns offisielle syn, fortsatt var å betrakte som «socialfascister».

Ikke desto mindre er dette en lite kjent og lite omtalt hending.¹ Det er ikke så underlig. Ut fra det rådende klima mellom de to partiene var utsiktene til resultater små, og utspillet fra NKP løp da også raskt ut i sanden. Likevel var initiativet selv og oppfølgingen av det såvidt oppsiktsvekkende at det krever en forklaring, ikke minst fordi partiledelsen også var villig til å ta en konflikt med Komintern på spørsmålet. Likeledes kan endringene i partiledelsen året etter² bare forstås som resultat av den striden disse utspillene utløste. Denne artikkelen tar derfor sikte på å belyse årsakene til enhetsutspillene og konsekvensene de fikk for partiet. Den begynnende linje-endring Komintern foretok fra sommeren 1934, med enhetsfront med sosialdemokratene som første trinn i

og bærebjelke for folkefrontlinjen, gjør det også naturlig å spørre etter sammenheng med NKPs utspill året før. Innebar disse et bevisst eller faktisk forsøk på å foregripe denne enhetsfrontlinjen? For å belyse disse spørsmålene vil hittil ubenyttet parti-internt materiale bli trukket inn.³

Forhandlingsinitiativet i 1933

NKPs initiativ ble utløst av en Komintern-appell. Bakgrunnen var Hitlers maktovertagelse i januar 1933, den begynnende forfølgelse av arbeiderbevegelsens organisasjoner og de reaksjonene dette vakte både blant sosialdemokrater, venstresosialister og kommunister.

DNA var blant de 7 uavhengige sosialistpartier som den 6. februar 1933 sendte ut en appell fra sin konferanse til begge Internasjonaler om en «samlet arbeiderfront» mot «reaksjonenes og fascismens makt».⁴ 19. februar rettet så byrået i den sosialdemokratiske Internasjonalen SAI et opprop til Komintern der det erklærte at det var beredt til å forhandle om en enhetsfront for å bekjempe den fascistiske reaksjon i Tyskland.⁵

Siden 1928 hadde Komintern fulgt en ultravenstre-strategi som bare tillot enhetsfront *nedenfra* med sosialdemokratene. Menige sosialdemokrater skulle mobiliseres til fellesaksjoner med kommunister på det som i realiteten var kommunistenes egen politiske plattform. Samarbeid med de sosialdemokratiske ledere var utelukket, for disse skulle avsløres og bekjempes. Seinest på det 12. plenums møtet i Kominterns eksekutivkomite i september 1932 ble det slått fast at kommunistene fortsatt måtte rette hovedslaget mot sosialdemokratiet som borgerskapets sosiale hovedstøtte.⁶ Bare arbeiderklassens revolusjonære kamp, og i siste instans den sosialistiske revolusjon, kunne stanse eller eliminere den pågående fasciseringsprosessen.

Kominterns optimistiske vurdering av muligheten for revolusjonen gjaldt også for Tyskland etter at regjeringen Hitler tiltrådte. Et nazistyre ble sett som rent forbigående på grunn av sine manglende evner til å løse krisen i det kapitalistiske system.⁷

Likevel ser riksdagsbrannen og den påfølgende kommunistjaktten ut til å ha gjort et visst inntrykk også i Kominterns ledelse. 5.

mars kom et svar på henvendelsen fra SAI i form av et opprop til arbeiderklassen i alle land. Her avviste en riktignok tanken om direkte forhandlinger mellom de to Internasjonale. Men en åpnet for første gang siden 1928 for forhandlinger på det nasjonale topp-plan: de enkelte kommunistpartier ble bedt om å ta kontakt med de respektive sosialdemokratiske partiledelser for slik å «reise enhetsfronten med de sosialdemokratiske arbeidermasser» mot bl.a. fascismen og kapitaloffensiven.⁸ SAI avviste imidlertid dette, og kort etter falt begge parter tilbake i tradisjonelle posisjoner. Slik ble Kominterns forhandlingsforslag bare en episode og ikke innledning til linje-endring – den kom først i 1934.⁹

Kominterns oppfordring til medlemspartiene hadde imidlertid i første omgang ført til at flere kommunistpartier rettet en henvendelse til sosialdemokratene. Blant dem som slik fulgte oppfordringen var NKP. 11. mars foreslo de overfor sentralstyret i DNA at de skulle forhandle om «et kampfellesskap mot fascismen og de kapitalistiske fremstøt». Dette ble utdypet i form av en rekke konkrete oppgaver og tiltak, bl.a. antifascistiske kampvern i bedriftene og utenomparlamentariske masseaksjoner.¹⁰

Også for NKP innebar dette tilsynelatende en nokså oppsiktsvekkende kursendring. Redaktør – og eks-NKPer – Olav Scheflo var neppe den eneste DNA-politiker som var overrasket:

«Om noen for 14 dager siden hadde sagt oss at kommunistpartiet i nær fremtid vilde sende Det norske Arbeiderparti en skrivelse med det innhold som den vi gjengir i dagens nummer, vilde vi ha veddet 10 mot 1 på at noe slikt ikke vilde skje».¹¹

Scheflo var tydeligvis blant de relativt få DNA-redaktører som også stilte seg positiv til forslaget.¹² Svaret fra DNAs ledelse var da heller ikke særlig oppmuntrende. Riktignok erklærte en seg prinsipielt positiv til enhet mot fascisme og andre trusler NKP hadde pekt på. Men det ble samtidig presisert at bare *organisatorisk samling* i ett parti kunne skape virkelig enhet. «Ett parti – en vilje – en ledelse for arbeiderklassen mot reaksjonen».¹³ DNA ville derfor bare forhandle dersom NKP klart godtok at det var partisamling en skulle forhandle om.

NKP svarte med å gjenta forslaget om *kampfellesskap* og lovte å

avstå fra kamp mot DNA dersom dette ble realisert. Kravet om organisatorisk samling ble besvart noe unnvikende – det var ikke dette «som i den nuværende alvorlige situasjon står først på dagsordenen». ¹⁴ Men det ble pekt på at det foreslåtte kampfelleskap ville kunne påskynde utviklingen mot varig klassesamling. I virkeligheten var forhandlingene nå dømt til å bryte sammen med de uforenlige forestillinger de to partiene hadde på dette punktet. DNA svarte med igjen å insistere på samling i ett parti, hvorpå NKP i et brev nr. tre måtte slå fast at dette spørsmålet «er i dag overhodet ikke gjenstand for behandling». ¹⁵

Deretter tok partiet konsekvensen av at forhandlingene hadde brutt sammen før de overhodet hadde kommet i gang. I et opprop ble medlemmene av DNA og AUF bedt om å skape enhetsfront nedenfra, men gjennom det «også tvinge frem forhandlinger ovenfra, mellom ledelsene!» ¹⁶

Det ble imidlertid innen deler av fagbevegelsen at en kan registrere at enhetstanken hadde vunnet fram. 6. april vedtok årsmøtet for Oslo-avdelingene av Jern og Metall en uttalelse der ikke bare DNA og NKP, men også AFL, Mot Dag og Norsk Syndikalistisk Federasjon ble pålagt straks å starte forhandlinger for å «undersøke mulighetene til og eventuelt formene for en samling av alle krefter innenfor den norske arbeiderklasse til effektiv kamp mot fascismen og for arbeiderklassens interesser». En tilstrebet «hel klassesamling», men det er uklart om dette skulle tolkes som identisk med DNAs syn eller om en omfattende samarbeidsavtale også ville være akseptabel. Under alle omstendigheter forlangte en offentlighet rundt forhandlingene, «slik at de menige medlemmer [i fagforeningene, TH.] selv kan ta stilling til hvem det er som bærer det eventuelle ansvar for at splittelsen blir opprettholdt». ¹⁷ Flere fagforeninger sluttet seg til kravet, og i slutten av april sendte Mot Dag og syndikalistene et felles skriv til de øvrige berørte parter der de uttrykte vilje til forhandlinger «som tilstreber en samling av alle krefter innenfor arbeiderklassen». ¹⁸ En uke seinere ga også NKP positivt svar. Ytterligere to uker seinere presiserte DNA og AFL i et felles skriv at de var villige til å forhandle, men bare «under forutsetning av at Deres organisasjon er villig til å drøfte spørsmålet om organisatorisk samling». ¹⁹ Syndikalistene og Mot Dag godtok dette, Mot Dag oppnevnte

forhandlere²⁰ og ennå i juni ga tidsskriftet *Mot Dag* uttrykk for en viss optimisme. Det ble henvist til «den samlingsbevegelse som overalt er i gang», og det ble presisert at formene, enten det nå var partisamling, enhetsfront eller «andre overgangsformer» var «på det nuværende stadium av utviklingen av underordnet betydning».²¹

Og det var det kanskje – for *Mot Dag*. Men som vi har sett var det slett ikke tilfellet for DNA og NKP. Og dermed var også dette initiativet dømt til å mislykkes.

I slutten av mai hadde forøvrig DNAs landsmøte med overveldende flertall sluttet opp om ledelsens linje i dette spørsmålet.²² I tillegg vedtok landsmøtet å forby DNA-medlemmer å delta i det de kalte kommunistpartiets støtteorganisasjoner²³, noe som måtte forverre forholdet mellom partiene. Slik måtte i realiteten spørsmålet om samarbeid eller samling ha kjørt seg inn i en blindgate, og *Mot Dags* optimisme viste seg nokså ugrunnet. I et opprop i slutten av september, forut for stortingsvalget, rettet NKPs sentralkomite igjen de tradisjonelle krasse angrep på DNAs «socialfascistiske politikk» og anklaget partiet for å bane vei for fascismen. «Bryt med det forræderske socialdemokrati som fører dere mot fascismen og undergangen».²⁴ Kontakten mellom partene hadde således ikke ført til noen vesentlig bedring av atmosfæren dem imellom.

Konflikten med Komintern

Med sine utspill hadde NKP prøvd å følge opp de signaler de mente å ha fått fra Komintern. Men etter at kontaktbruddet på det internasjonale plan satte en bom for organisert samarbeid i større skala på det nasjonale plan, var det spørsmål om hvordan Komintern ville vurdere NKPs politikk overfor DNA, selv om DNA sto utenfor SAI. I egne øyne hadde utvilsomt NKP strukket seg langt – i Kominterns øyne kanskje for langt?

Et forvarsel om misnøye i Moskva med NKPs linje overfor DNA kom allerede på pol.byrå-møtet 16. mai der en bl.a. behandlet de pågående samlingsforhandlingene mellom AIF og det NKP-orienterte Kampforbundet for Rød Sportsenhet.²⁵ Det framgikk her at RSI i Moskva avviste en gjenforening på det politiske grunnlaget som kampforbundets ledelse hadde akseptert. «Set på

bakgrunn av den politiske situasjon i dag er det en forbrytelse å gi sig reformistene i vold . . .»²⁶

Kritikken mot kampforbundet var imidlertid en biting mot den kritikken det skandinaviske sekretariatet i Komintern rettet mot partiet selv i et brev seinere i mai.²⁷ I brevet ble det listet opp en rekke høyre-avvik fra NKPs side fra høsten 1932 og framover, avvik som ikke var tilfeldige:

«De har sine røtter i en falsk vurdering av DNAs rolle innenfor det borgerlige samfund og særlig av «venstre» socialdemokratenes rolle innenfor og utenfor DNA».

Måten det første forhandlingsutspillet overfor DNA ble fulgt opp på, ble gitt det glatte lag: både i brevene og i hovedorganet *Arbeideren* «kommer oppfatninger for dagen som på en fullstendig opportunistisk måte fordreier Kominterns politikk». Verst var den unnvikende holdningen til forslaget om partisamling i NKPs andre brev til DNA:

«Det er uten sidestykke i Kominterns historie at ledelsen for en av Kominterns seksjoner på denne måte diskuterer spørsmålet om organisatorisk sammenslutning med de socialfascistiske partier . . .»

Blant dem som deltok i debatten på pol.byrå-møtet var det bare en (Hanna Bergstrøm) som fant Kominterns kritikk berettiget. Partiformannen Henry W. Kristiansen forsvarte brevene, inklusive den angrepne utformingen av brev nummer to, som han betegnet som en taktisk manøver for å frata DNA et argument. Han mente at resultatene så langt hadde vært positive for partiet og at kritikken fra Komintern «til en viss grad slår over målet». Organisasjonssekretær Ottar Lie uttrykte utvilksomt flertallets syn da han slo fast at «vi føler oss urettferdig behandlet». Partiledelsen unnlot således i første omgang å ta selvkritikk og legge om kursen. Som en av ungdomsforbundets ledere seinere slo fast «blev korrigeringen av den feilaktige linje ignorert i 4 måneder.»²⁸

Som nevnt ble sentralkomite-oppropet i september preget av et skjerpet språk mot DNA.²⁹ Men det ser ut til at det var det skuffende valgresultatet som definitivt fikk holdningen til å endre seg i partiledelsen.³⁰ Med unntak av *Arbeiderens* redaktør Erling

Bentzen svinge nå flertallet over til å godkjenne Kominterns kritikk som berettiget. Partiformannen slo nå fast at deres brev nummer to *hadde* virket politisk forvirrende,³¹ og på et seinere møte ble Canossa-gangen formelt vedtatt:

- «1. Pol.byrådet godkjenner helt og fullt den kritikk av partiets enhetsfrontpolitikk som er reist i Kominterns brev (. . .)
2. Pol.byrådet gir Henry W. Kristiansen i oppdrag under navn å skrive en selvkritisk artikkel til partipressen om partiets enhetsfrontpolitikk, om forholdet til socialdemokratiet og partiledelsens feil og avvikelser i disse spørsmål. . .»³²

Denne forsinkede selvkritikken hindret imidlertid ikke krasse angrep fra andre partimedlemmer – og ungdomsforbundsledere – på partiledelsen. Denne ble angrepet for mangelfull forståelse av DNAs socialfascistiske rolle og, som resultat av dette, systematiske høyre-avvik fra Kominterns linje gjennom lengre tid. En kritiker pekte på at dette særlig var kommet til uttrykk i enhetsfrontinitiativene overfor DNA, der en hadde korrespondert om organisatorisk samling på topp-planet istedenfor å organisere enhetsfronten nedenfra.³³ Arvid G. Hansen fulgte opp fra Moskva med tre artikler der han tok for seg partiledelsens lange synderegister og mante til kamp mot «opportunismen i partiet, som har utviklet seg til et direkte støttepunkt for Det norske Arbeiderparti».³⁴

På eksekutivkomiteens 13. plenums møte i desember fulgte så Komintern selv opp sin tidligere kritikk med å anklage NKP for de groveste opportunistiske forvrengninger [«gröbste opportunistische Entstellungen»] av Kominterns linje i enhetsfrontspørsmålet og for i det hele tatt å ha inntatt en ubolsjevistisk stilling [«eine unbolschevistische Stellung»] i alle utslagsgivende spørsmål.³⁵ Spørsmålet var nå om en så ubarmhjertig kritikk ikke måtte få konsekvenser for ledelsen.

Som nevnt holdt *Arbeiderens* redaktør Erling Bentzen, som den eneste, fast på sin avvisning av Kominterns kritikk også etter stortingsvalget. Dette måtte i seg selv være nok til å gjøre ham til angrepsmål for Internasjonalen og deres meningsfeller i denne saken i NKP. Men i tillegg kom kjetterske valgkommentarer fra Bentzens side. Istedenfor ensidig å understreke de negative følger

det socialfascistiske DNAs valgseier ville få for arbeiderklassen, understreket han i positive ordelag de borgerlige partiers nederlag og arbeiderklassens mobiliseringsevne. «Valget beviser hva arbeiderklassens masseaksjoner kan utrette». Og han påpekte at også NKP-velgere ville støtte opp om «Socialdemokratenes stolte parole: Frem for et fritt socialistisk Norge», dersom DNA selv fulgte den opp. Og han slo fast at mot denne samlede velgermasse på bortimot halvparten av befolkningen «kan ingen regjering regjere». ³⁶ Som vi så hadde Komintern allerede i sitt mai-brev kritisert hovedorganets politiske linje. Valgkommentarene bidro nå til å gjøre Bentzen til skyteskive både for Komintern og de norske kritikere av partiledelsen, men også for partiledelsen selv.

Allerede på pol.byrå-møtet 24. oktober hadde Bentzen fått skarp kritikk, og partiformann Henry W. Kristiansen betegnet utsagnet om velgermassens betydning som «sludder». «Borgerskapet regjerer hver dag mot 90–95% av landets befolkning». ³⁷ På møtet 11. november der partiformannen ble pålagt offentlig selvkritikk, fikk Bentzen et tilsvarende pålegg: «Kamerat Bentzen pålegges i en selvkritisk artikkel under navn å ta *Arbeiderens* falske artikler op til drøftelse og korrigerings». ³⁸ Enda skarpere var de som angrep hele partiledelsen. Arvid G. Hansen brakte en rekke «avslørende» sitater fra *Arbeideren* og stilte det retoriske spørsmål: «Kan man mere åpenlyst propagere socialdemokratiske anskuelser i et kommunistisk partis presse?» ³⁹

På dette tidspunktet hadde imidlertid Komintern allerede tatt affære. Ved månedsskiftet november/desember ble Bentzen i et telegram fra Kominterns politiske kommisjon innkalt til Moskva, åpenbart for å stå til rette for sitt syn. ⁴⁰ Dette innebar at han også de facto ble avsatt som redaktør, i det minste inntil videre.

Det endelige oppgjøret med høyreavvikene til partiledelsen generelt og Bentzen spesielt kom på en partikonferanse 16.–18. februar 1934. Her ble Henry W. Kristiansen degradert fra formann til redaktør av hovedorganet, mens veteranen Adam Egede Nissen ble ny (og vel mest honorær) formann. Samtidig kom Emil Løvlien nå inn i partiledelsen for første gang, som ny politisk sekretær. ⁴¹ Bentzen ble med dette som vi ser fjernet fra redaktørposten.

Samtidig ble det vedtatt et åpent brev til partimedlemmene som rettet krasse angrep på partiledelsens linje. ⁴² I enhetsfrontspørsmå-

let ble den anklaget for hverken å ha forstått DNAs egentlige karakter eller Kominterns åpne brev som hadde utløst NKP-initiativet. Den hadde derfor i sin egen oppfølging unnlatt å organisere enhetsfronten nedenfra, hadde trukket en del av de opprinnelige krav tilbake, hadde viklet seg inn i en diskusjon om organisatorisk samling, hadde i flere uker unnlatt å kritisere DNAs politikk osv. Dessuten hadde partiledelsen unnlatt å gripe inn overfor Bentzen, «som åpent bekjempet Kominterns politikk». Det ble slått fast at partiet heretter «må hensynsløst fjerne de elementer som viker tilbake for det forræderiske norske Arbeiderparti og som vil gjøre partiet til et haleheng til dette sosialdemokratiske parti». I tråd med dette krevde da også Løvlien i innledningen til brevet at partidiskusjonen nå måtte klargjøre «hvad er sosialdemokratisk og hvad er kommunistisk politikk».

Slik kom NKPs oppfølging av Kominterns kortvarige enhetsfrontsignal til å utløse en prosess som førte til et generaloppgjør med partiledelsen og dens politikk overfor DNA et snaut år seinere. Når utskiftningene i ledelsen ikke ble mer omfattende, var årsaken trolig den samme som da den allerede dengang kritiserte Henry W. Kristiansen ble innsatt som formann tre år tidligere: personellproblemer.⁴³ Arvid G. Hansen hadde riktignok svingt Kominterns svøpe over pol.-byrået, men ble neppe vurdert som bedre egnet som toppleder i partiet. Eller sagt med *Mot Dags* mer perfide ord:

« . . . det kan ikke ha noen som helst hensikt bare å erstatte det nyeste sett av bankerotte partiledere med et gammelt sett hvis uduelighet er minst like klart demonstrert.»⁴⁴

Folkefrontlinje på forskudd?

Hadde Komintern rett i at NKPs ledelse lå under for et prinsipielt avvikende (og i deres øyne feilaktig) syn på sosialdemokratiet? Var dette synet i så fall i tråd med den faktiske omvurdering av sosialdemokratiet som ble innledet året etter og ble offisielt konfirmert på Kominterns VII. verdenskongress i 1935?

Denne folkefront-linjen innebar at hovedvekten ble flyttet fra det som skilte til det som var felles mellom sosialdemokrater og

kommunister. Sosialdemokratene var ikke lenger den taktiske hovedfiende, men ble potensielle samarbeidspartnere. Dette var igjen mulig fordi den sosialistiske revolusjon i realiteten ble fjernet fra den politiske dagsordenen og erstattet med politiske og sosiale krav som ikke sprenget rammen for det borgerlige demokrati, først og fremst kamp mot ytre og indre fascisme.

Går en så til NKP i 1933, ser en ut til å stå overfor tre ulike hovedstrømninger i enhetsfrontspørsmålet. En venstrestrømning var negativ til samarbeid selv med venstrefløyen i DNA, f.eks. innen opposisjonen i Skog-og landarbeiderforbundet.⁴⁵ Seinere manifesterte den seg som kritikk av partiledelsens enhetsfrontutspill, på linje med den Komintern framførte.

På den andre siden fantes det ifølge partiformannen også en utpreget høyre-strømning som ville gå langt for å få i stand et samarbeid med DNA:

«Høyreopportunismen er ikke fjernet. Det er tendenser til stede for å utviske partiet og å komme i forbindelse med DNA for enhver pris og jeg tror vi alle har slike tendenser . . .»⁴⁶

Trass i at diagnosen som vi så lokaliserte denne sykdommen også helt til topps i partiet, var den likevel neppe i første rekke til stede i ledelsen. Den som vel må ha stått denne strømmingen nærmest blant lederne, var Erling Bentzen. Men også i hans artikler og interne debattinnlegg finnes Komintern-linjens fordømmende holdning overfor sosialdemokratene godt representert. Og han benektet selv å ha noen avvikende holdning i forhold til Komintern i dette spørsmålet.⁴⁷ Noen bevisst og prinsipiell opposisjon mot Komintern-linjen representerte han derfor neppe.⁴⁸

Partiformannen Henry W. Kristiansen representerte en sentrumsstrømning. De sto i noen konkrete saker for en annen vurdering enn Komintern. Det gjaldt f.eks. holdningen til den sosialdemokratiske del av opposisjonen i Skog- og landarbeiderforbundet⁴⁹ og som vi så også når det gjaldt brevvekslingen med DNA i mars. Uenigheten gjaldt her bl.a. muligheten for å vinne over deler av venstrefløyen i DNA til NKP under DNAs pågående høyredreining ved hjelp av visse politiske konseksjoner. For NKP-lederne selv sto dette som en uenighet om taktikk

– typisk nok rettferdiggjorde partiformannen konsesjonene i brevene til DNA som «en taktisk manøvre».⁵⁰ Kominterns linje innebar imidlertid at venstresosialdemokratene ble definert som de farligste motstandere, fordi de var vanskeligst å gjennomskue.⁵¹ Som vi så påpekte Komintern også denne uenigheten i sitt mai-brev.

Logisk nok stemplet de derfor som vi så NKPs avvikende taktikk som uttrykk for illusjoner og manglende ideologisk klarhet. Selv om NKP-lederne ikke godtok denne vurderingen, svingte de da det skuffende valgresultatet syntes å bekrefte at deres taktikk hadde vist seg ufruktbar og at Kominterns representanter hadde sett klarere på dette punktet. Kanskje kan visse ansatser til avvik av mer prinsipiell art likevel avledes av det faktum at denne strømmingens representanter understreket at det var galt å rette hovedslaget mot sosialdemokratiet istedenfor borgerskapet.⁵²

Men samtidig advarte partiformannen mot å gå for langt i enhets spørsmålet, og behovet for fortsatt kamp mot sosialdemokratiet ble innskjerpet.⁵³ Det var således et avvik innen klare grenser, og det ble trolig heller ikke betraktet som i strid med Kominterns linje av dem som målbar dette synet. Alt i alt kan det ikke registreres noen gruppering i partiledelsen som bevisst stilte seg i opposisjon til Kominterns generallinje eller dro dens allmenne situasjonsanalyse i tvil. Noe bevisst forsøk på å bedrive enhetsfront-politikk av samme type som i folkefrontperioden lar seg derfor ikke registrere i NKP-ledelsen.

Hvordan skal en da forklare enhetsfrontutspillene og viljen til å holde sitt syn opp mot Kominterns? Den dypere liggende årsak må trolig søkes i de negative følger Kominterns sosialfascisme-linje faktisk hadde for kommunistpartiene generelt, ikke bare for NKP. Kontrasten mellom den situasjonsanalyse som lå til grunn og den virkelighet partiene møtte i sitt arbeid måtte bli stadig mer slående, ikke minst etter hendingene i Tyskland. Behovet for en mindre rigid holdning overfor sosialdemokratiets ledere må ha blitt følt i mange partier. I forbindelse med brevvekslingen mellom Komintern og SAI i februar–mars 1933 ba således både det franske, britiske og tsjekkoslaviske kommunistpartiet Komintern om å gå et skritt videre og godta forhandlinger om en avtale direkte med SAI, men forgjeves.⁵⁴ I september rettet også Kominterns organ

sterke angrep på høyreopportunistiske strømninger i det tsjekko-slovakiske partiet etter enhetsfrontutspillet i mars.⁵⁵ NKPs «avvik» var således ikke noe isolert norsk fenomen.

Nazistenes maktovertaking i Tyskland ser som nevnt ut til å ha forsterket følelsen av at en viss omlegging av politikken var nødvendig. Også innen NKP skapte dette frykt for at noe tilsvarende kunne skje her, og denne frykten må ha vært en grunn til den linjen partiledelsen sto på i enhetsfront-spørsmålet fra mars og utover:

«I landet er det ca. 170.000 arbeidsløse, og jeg behøver ikke å komme inn på hvad det betyr om vi eller fascismen skal vinne disse . . .»

slo partiformannen fast i april og understreket hvor viktig det var å hindre at de arbeidsløse «som i Tyskland blir fascismens beste tropper».⁵⁶

Så langt illustrerte NKPs holdning som nevnt de problemer som Komintern-linjen skapte for en rekke partier. Men enhetspolitikken til NKP kan likevel ikke forklares fullt ut uten å peke på et forhold til: Problemene måtte bli ekstra store for NKP. Både i egne og andres øyne hadde DNA siden 1918 stått til venstre for sosialdemokratiets hovedstrømning ellers i Europa, noe partiet bl.a. markerte ved å stå utenfor SAI. Einhart Lorenz har påpekt at Komintern-linjens pålegg til NKP om å påvise at DNA var like sosialfascistisk som sosialdemokratene ellers, ga partiet et utgangspunkt som lå «hinsides den norske realiteten».⁵⁷ Følgen var at de skiftende partiledelser aldri klarte å forfekte Komintern-linjen tilstrekkelig konsekvent, men hele tiden henfalt til «høyreavvik». Resultatet måtte slik bli ekstra ødeleggende i Norge og innebar partiets definitive nedgang.⁵⁸ Hvor virkelighetsfjernt resultatet kunne bli, illustreres godt av den analysen en av venstrestrømningens representanter seinere foretok av følgene av DNAs valgseier i 1933:

«Den kommende tid vil i stigende grad vise de norske arbeidere denne sosialfascisme, fascistiske metoder anvendt av sosialdemokratiske ledere mot arbeiderne, og man vil få se hvordan disse metoder faktisk *bereder veien for den åpne fascisme* og vokser side om side med den som dens egen tvillingbror.»⁵⁹

Ved å postulere at DNAs valgseier ville berede veien for fascismens vekst, forutsa en dermed nøyaktig det motsatte av hva som faktisk hendte. Med sin programmatisk høyre-dreining og praktiske krisepolitikk innen det kapitalistiske samfunns rammer holdt ikke DNA bare fast på de arbeidsløse, men fanget også opp flytende velgere på landsbygda og hindret dermed at de ble mottakelige for fascistisk agitasjon.⁶⁰ Stort klarere kan en neppe demonstrere hvor ekstra ubrukelig Komintern-analysen måtte bli i Norge.

Komintern-linjen hadde slik brakt NKP inn i en politisk blindgate, selv om lederne i 1933 trolig ikke var i stand til å se dette selv, men søkte forklaringen på de manglende resultater i andre forhold. Isolasjon og tendenser til resignasjon preget partiet, og siden Menstadslaget hadde bare skogsarbeiderkonfliktene kunnet holde håpet om snartlig radikaliserings av arbeiderne oppe:

«Hvis vi kunne få nye kampe som Åmotkampen, Menstad osv. hvor regjeringen vilde bruke de samme metoder mot arbeiderne som Hundseid-regjeringen, da vilde arbeiderne få øinene op for DNAs bedrag . . .»

var partiformannens hjertesukk våren 1933.⁶¹ I februar hadde partiet sammen med den øvrige opposisjon, forøvrig også lidd nederlag på landsmøtet i Skog- og landarbeiderforbundet. I denne situasjon kom Kominterns signal om kontakt med sosialdemokratene som en åpning for partiet ut av den rigide ramme Kominterns ultravenstre-linje hadde skapt. Det åpnet seg en mulighet til å sette i gang en politisk prosess der en bedre kunne knytte an til venstrestrømninger i DNA og fagbevegelsen, frata DNA et argument mot partiet og slik bringe partiet ut av isolasjonen. Det dårlige utgangspunktet illustreres ved at ambisjonsnivået i realiteten kunne uttrykkes i målformuleringen «å bli anerkjent blant arbeiderne som et alvorlig arbeiderparti». ⁶² Slik var det trolig primært en spontan følelse av at en ny vri var nødvendig – og at Kominterns utspill ga en slik utvidet manøvreringsfrihet – som lå bak utspillene i 1933. Denne følelsen var framkalt både av den manglende suksess ved den tradisjonelle politikken og bekymring over fascismens frammarsj. Noen klar og bevisst erkjennelse av at en fundamentalt

annen linje og situasjonsanalyse var påkrevet, lar seg derimot ikke registrere.

Kominterns samarbeidsutspill i mars 1933 ble en episode. Det kan derfor neppe karakteriseres som noen direkte innledning til linjeskiftet fra sommeren 1934.⁶³ Men som symptom på den tradisjonelle linjens mangler kan det retrospektivt sies å være et *forvarsel* om dette linjeskiftet. Det samme må kunne sies om NKPs initiativ våren 1933, idet dette også viste behovet for en ny politikk. Det franske partiet ble fra februar 1934 en pioner for den nye enhetsfront-linjen. Men også dette partiet gjennomløp først en prosess, for heller ikke der var den nye enhetsfront-politikken fra begynnelsen fundert i noen ny og alternativ vurdering av sosialdemokratene.⁶⁴ En kan tenke seg at en tilsvarende utvikling ville ha vært mulig også for NKP, men til det kom denne politikken ett år for tidlig. Det er et paradoks at det åpne oppgjør med NKPs høyreavvik ble foretatt i februar 1934, i den samme måned som det franske partiet tok de første usikre skritt på veien til den nye politiske plattform. En annen sak er at NKP med en tilsvarende prosess allikevel ikke kunne ha fått den samme betydning for Kominterns utvikling. Til det var partiet nå for lite, ubetydelig og perifert plassert,⁶⁵ og mulighetene for en enhetsfront og seinere folkefront i Norge var langt dårligere. Det svært ujevne styrkeforholdet mellom NKP og DNA, DNAs evne til på egen hånd å fange opp nye velgergrupper og Bondepartiets og seinere Venstres vilje til å opptre som DNAs støtteparti i Stortinget tilsier dette. Men slik utviklingen nå var kom dette under alle omstendigheter til å bli bare en oversett episode i partiets historie.

Noter

1 Just Lippe, *Norges Kommunistiske Partis historie*, bd. 1, Oslo 1963, omtaler kort NKPs initiativ (s. 280–283), men fortier den påfølgende konflikten med Komintern og internt i partiet. Det samme gjelder Erik Krogstad, *Enhetsbestrebelsene mellom arbeiderpartiene i Norge 1922–1947*, utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1980, s. 36, men her er fortielsen neppe tilsiktet, men skyldes mangelfullt kildegrunnlag på dette punktet.

2 Jfr. Lippe, *op.cit.*, s. 285

3 Det dreier seg om materiale fra Kominterns arkiv som Just Lippe brakte med fra Moskva i forbindelse med arbeidet med partihistorien og som nå finnes på mikrofilm

- i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i Oslo. Einhart Lorenz har gjort utstrakt bruk av dette materialet for perioden 1923–1931 i sin bok *Det er ingen sak å få partiet lite*. Oslo 1983. Med NKPs tillatelse har jeg her brukt materiale fra 1933, som finnes på filmrull 2, avsn. 212
- 4 De uavhengige arbeiderpartiers opprop om enhetsfront i *Hvem vil enhet?*. utgitt av NKP. Trondheim 1933
 - 5 Jürg Wegmüller, *Das Experiment der Volksfront*. Frankfurt a.M. 1972, s. 27
 - 6 Autorenkollektiv, *Die Kommunistische Internationale. Kurzer historischer Abriss*, Berlin (DDR) 1970, s. 398
 - 7 Jfr. f.eks. Niels Christian Sidenius, *Kommunistisk Internationale 1928–1935*, Århus 1976, s. 185
 - 8 Oppropet er gjengitt i *Hvem vil enhet?*, s. 5–8
 - 9 Michael Seidelin Hansen forfekter et noe annet syn i *Den franske folkefront 1935–38*, København 1980, s. 72, jfr. note 63
 - 10 *Hvem vil enhet?*, s. 9–11. I denne brosjyren er hele skriftvekslingen mellom de to partier offentliggjort. I Lippe, op.cit., s. 281 gjengis de fire punktene med konkrete oppgaver i en noe avvikende form.
 - 11 *Sørlandet*, 18.3. 1933
 - 12 Jfr. NKP-formann Henry W. Kristiansens vurdering av DNA-pressens negative reaksjon i *Arbeideren*, 21.3. 1933
 - 13 *Hvem vil enhet?*, s. 11–12
 - 14 Ibid, s. 14
 - 15 Ibid, s. 16
 - 16 Ibid, s. 20
 - 17 Uttalelsen er gjengitt i *Mot Dag*, nr. 6/1933. Jfr. også Lippe, op.cit., s. 282–283
 - 18 *Mot Dag*, nr. 8/1933 offentliggjorde både dette skrevet og den øvrige skriftveksel mellom partene. Jfr. for øvrig også Trygve Bull, *Mot Dag og Erling Falk*, Oslo 1968 (3. utg.), s. 269
 - 19 Ibid.
 - 20 Ibid. Det var Erling Falk, Erling Olsen og Aake Anker Ording. Også NKP hadde oppnevnt forhandlere: Erling Bentzen, Ottar Lie og Strand Johansen.
 - 21 Ibid.
 - 22 *Protokoll over forhandlingene på Det Norske Arbeiderpartis 29. landsmøte i Oslo 26.–28. mai 1933*, Oslo 1934, s. 106. Et forslag fra Ing. Johansen om å slutte seg til Oslo Jern og Metalls uttalelse fikk bare 4 stemmer, et forslag fra Birger Aamodt som ville åpne for gjenopptak av Mot Dags ledere fikk 26 stemmer.
 - 23 Ibid., s. 117. Det gjaldt bl.a. organisasjonen Sovjetunionens Venner.
 - 24 Oppropet er gjengitt i *Arbeideren*, 25.9. 1933
 - 25 Jfr. Petter Larsen, *Med AIF-stjerna på brystet*, Oslo 1979, s. 86–88
 - 26 Oskar Hansen i redegjørelsen for sine samtaler i Moskva, Pol.byrå-møte 16.5. 1933, protokoll nr. 22, Lippes film. Hos Larsen, op.cit., legges skylden for det resultatløse samlingsforsøket våren 1933 på kampforbundets kretser i Bergen og Trondheim. Referatet fra pol.byrå-møtet viser imidlertid at først og fremst RSI, men også NKPs ledelse hadde motforestillinger mot det omforente samlingsgrunnlaget. Det negative vedtaket fra Trondheim var derfor også et bestillingsverk fra NKPs ledelse.
 - 27 Pol.byrå-møte, udatert, Lippes film. Det framgår at brevet må være mottatt før DNAs landsmøte 26.–28. mai, mens dette pol.byrå-møtet fant sted etter landsmøtet, trolig i begynnelsen av juni. Selve brevet finnes ikke på filmen, men deler av det siteres i møterefaterat.
 - 28 Harald Larsen på den Kommunistiske Ungdomsinternasjonals plenums møte i januar 1934, gjengitt i *Klassekampen*, nr. 1/1934

- 29 Utfallene mot DNA forhindret ikke at det samme nummer av *Arbeideren*, 25.9. 1933, som brakte oppropet, også innholdt bred dekning av en fellesaksjon mot et Quisling-møte på Grünerløkka i Oslo der bl.a. Einar Gerhardsen talte side ved side med framtrekkende kommunister.
- 30 NKP fikk 1,8% av stemmene, en framgang på 0,1%, og ble fortsatt urepresentert på Stortinget.
- 31 Pol.byrå-møte 24.10. 1933, protokoll nr. 45, Lippes film
- 32 Beslutning på pol.byrå-møte 11.11. 1933, protokoll nr. 48, Lippes film
- 33 Signaturen «V. O.» i *Arbeideren*, 11.12. 1933. Etter Valget. Einhart Lorenz har opplyst til forfatteren at det må være Ny Tid-journalisten Viktor Olsen som har skrevet artikkelen.
- 34 *Arbeideren*, 19.12. 1933, Kampen mot opportunismen. De to første artiklene sto 14.12., Valgresultatet I og 15.12., Valgresultatet for NKP.
- 35 «Heranreifen der revolutionären Weltkrise . . .», i *Die Kommunistische Internationale*, nr. 2/1934, s. 105
- 36 *Arbeideren*, 20.10. 1933, Frem for et socialistisk Norge
- 37 Pol.byrå-møte 24.10. 1933, protokoll nr. 45, Lippes film
- 38 Pol.byrå-møte 11.11. 1933, protokoll nr. 48, Lippes film
- 39 *Arbeideren*, 14.12. 1933, Valgresultatet I
- 40 Pol.byrå-møte 3.12. 1933, protokoll nr. 52, Lippes film
- 41 Lippe, op.cit., s. 285. Det gis her en svært tilslørende forklaring på endringene. Hverken Kominterns misnøye eller de interne angrepene på partiledelsen nevnes med ett ord, til tross for at Lippe selv i 1933 var en av kritikerne.
- 42 Åpent brev til medlemmene av Norges kommunistiske parti, *Arbeideren*, 3.3. 1934. Brevet hadde en innledende kommentar av Løvlien.
- 43 Jfr. Lorenz, op.cit., s. 125
- 44 *Mot Dag*, nr. 1/1934
- 45 Jfr. f.eks. Haavard Langseth på pol.byråets konferanse i begynnelsen av februar 1933: «I partiet er det endog stemninger mot enhetsfronten. I partiet gjør de betraktninger sig gjeldende at de som vil samarbeide med venstreførerne selv ligner dem», udatert diskusjonsreferat som ut fra innholdet for øvrig må tidfestes til ca. 5.-6. februar, Lippes film
- 46 Ibid., Henry W. Kristiansen
- 47 Jfr. f.eks. Bentzens innlegg på pol.byrå-møtet i juni (se note 27), Lippes film
- 48 En annen sak er hvorvidt det overhodet er realistisk å forvente å kunne finne slike ytringer i andre enn helt private sammenhenger. De vil trolig være ensbetydende med politisk selvmord på denne tiden.
- 49 Jfr. Erling Heiestads innlegg på møtet i februar 1933 (se note 45).
- 50 Henry W. Kristiansen på pol.byrå-møtet i juni 1933 (se note 27), Lippes film. Om denne taktiske målsettingen generelt, se f.eks. skriv av 24.8. 1933 fra NKPs sekretariat, Kommunistenes oppgaver innenfor masseorganisasjonene i anledning valgkampen, Lippes film
- 51 Jfr. Sidenius, op.cit., s. 186
- 52 Henry W. Kristiansen, Ola Hofmo og Erling Heiestad på møtet i februar 1933 (se note 45). Jfr. note 6 når det gjelder Kominterns offisielle vedtak om å rette hovedslaget mot sosialdemokratene.
- 53 Ibid., Henry W. Kristiansen
- 54 Autorenkollektiv, *Die Kommunistische Internationale*, s. 405
- 55 *Die Kommunistische Internationale*, nr. 14/1933, s. 685-698
- 56 Henry W. Kristiansen på pol.byrå-møtet 25.4. 1933, protokoll nr. 20, Lippes film. En tilsvarende vurdering og frykt kan også registreres i DNA, j.fr. J. Bjørgum m.fl.,

«Krisen og arbeiderbevegelsen», i *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*, Uppsala 1974, s. 271

57 Lorenz, op.cit., s. 96. Jfr. også s. 193

58 Ibid., s. 198

59 Just Lippe, «Er fascismen slått på flukt i Norge?», i *Arbeideren*, 25.10. 1933

60 Jfr. J. Bjørgum, op.cit., s. 265

61 Henry W. Kristiansen på pol.byrå-møte 25.4. 1933, protokoll nr. 20, Lippes film

62 Ibid.

63 M. Seidelin Hansen ser samarbeidsutspillet som innledning til en utvikling som ender opp med linjeskiftet 1934–35, til tross for tilbakefallene underveis, op.cit., s. 71 ff. Dette forutsetter imidlertid en form for kontinuitet som er diskutabel, noe ikke minst Kominterns reaksjoner overfor NKP viser.

64 Ibid., s. 79 ff. Jacques Doriots konflikt og brudd med partiet og Komintern nettopp i enhetsfrontsspørsmålet illustrerer dette.

65 Betegnende for NKPs manglende betydning i internasjonalt perspektiv er det faktum at den nevnte kritikken av *dets* høyreavvik på det 13. plenum ikke omtales i litteratur som understreker den tilsvarende kritikken av det tsjekkoslovakiske partiet, jfr. f.eks. Wegmüller, op.cit., s. 35–37. *Die Kommunistische Internationale* viet heller ikke egne artikler til NKPs avvik i 1933, slik de gjorde med avvik i flere andre partier.

Unity with the «Social fascists»?

The initiative of the Communist Party of Norway for co-operation with the Norwegian Labour party in spring 1933

The Nazi seizure of power in Germany at the beginning of 1933 made both the Socialist International and the Comintern proclaim their readiness to start negotiations, on international or national level respectively, in order to bring about unity of action against the Fascist threat. No results were achieved, and communists and social democrats continued attacking each other fiercely. The Communist Party of Norway, (NKP) however, stuck to this new attitude of co-operation for nearly half a year, although their proposals of co-operation with the Labour Party (DNA) led to rebukes from the Comintern, accusing the NKP leaders of forgetting the true social fascist character of the DNA.

This initiative for co-operation was unsuccessful, because the DNA rejected to discuss any other question than a formal unification in one party. But which were the motives of the NKP leaders? Why did the party try to bring about co-operation

with the «social fascists» in spite of the rebukes from the Comintern? Was this shift of policy a conscious attempt to break with the official ultra left line of the Comintern and initiate a «Popular Front» policy of their own?

Inner party sources examined, i.e. reports from the 1933 meetings of the Political Bureau, give no proof of conscious opposition to the general policy of the Comintern. Nevertheless, the new policy of co-operation reflected the basic faults and fatal consequences of the ultra left strategy imposed on the communist parties. Because the DNA's general position was to the left of most other socialist parties the effect of this strategy to the NKP was extremely disastrous, reducing it to an isolated sect. This was probably the main reason why the NKP leaders seized this opportunity to get out of the dead end, thus hoping at least to improve their ability to win over to them parts of the left wing of

the DNA. They therefore regarded the quarrel with the Comintern as a disagreement about *tactics*, whereas the Comintern condemned the NKP policy as an act of ideological heresy. Disappointed by the outcome of the elections in autumn 1933,

the NKP leaders shifted position and openly confessed their errors. Only after the 7th Congress of the Comintern in 1935 the NKP leaders once again shifted to an attitude of co-operation towards the DNA.

Ole Johnny Olsen

Makt mot klassesolidaritet

Om streiken på Torp Bruk i 1954 og hvordan støtte til den blei forhindret

Kamp eller samarbeid, klassesolidaritet eller samfunnsansvarlighet har vært sentrale dimensjoner både i forskning og debatt for å ordne norsk arbeiderbevegelses historie. Tradisjonelt har det blitt sett som en hovedoppgave å undersøke hva som har ligget til grunn for samarbeidsideologiens dominans i fagbevegelsen de siste 50 årene og i hvilken grad klasseperspektivet har vært levende på grunnplanet. Denne artikkelen om streiken på Torp Bruk i 1954 bringer et lite bidrag av nytt materiale til den tradisjon, anført av Jens Arup Seip, som har understreket motsetningene mellom grunnplan og arbeiderbevegelsens ledelse, og ikke minst denne ledelsens evne til å ha tatt i bruk organisasjonenes interne kontrollapparat.

1. Innledning

Kampen arbeiderne på Herøya førte for å oppnå 42-timers arbeidsuke for skiftarbeidere i 1948, har blitt stående som den mest kjente arbeidskonflikten i norsk etterkrigshistorie. Den blir gjerne framstilt som en særegen og enkeltstående hendelse i norsk arbeidsliv i denne tida.¹ Dette skyldes den veldige omtalen aksjonen fikk i massemedia, Arbeiderpartiets og LOs fordømmelse av den og hvordan den blei brukt i kampen mot kommunistene.² Naturligvis skyldes det også at saken var ganske enestående. Aksjonen var et klart uttrykk for vilje til klassekamp i arbeiderklassen i en tid fagbevegelsens ledelse fullt ut satset på samarbeid.³

Men det fantes også andre bitre konflikter i 10-året etter krigen, også etter at kommunistene var drevet langt på defensiven og hadde mistet mye støtte. Arbeidernes kamp på Torp Bruk utenfor Fredrikstad i 1954 er et eksempel på det. Denne kampen var for meg helt ukjent før den dukket opp i granskningen av Herøya Arbeiderforenings (HAFs) historie i forbindelse med hovedoppgaven.⁴ Den eneste historiske framstilling jeg har funnet om denne saken er Torp Fagforenings egen framstilling som de la fram i et eget hefte.⁵ I HAF kom saken opp da det blei reist forslag om å støtte streiken. Solidaritet fra andre var avgjørende for å vinne kampen på Torp – som det hadde vært avgjørende for arbeiderne på Herøya i 1948. Når HAF hadde måttet trekke seg etter syv ukers aksjon, var det mye fordi arbeiderne tapte kampen om opinionen. Støtten var stor, men ikke stor nok.

Fra motstanderne var HAF blitt møtt med krav om organisasjonsansvarlighet og samfunnsansvar. Motstanderne hadde først og fremst vært sosialdemokratiets ledelse i Arbeiderpartiet og fagbevegelsen. Hele organisasjonsapparatet var blitt brukt mot aksjonen med eksternt propaganda og intern kontroll. Et spørsmål jeg drøfter i hovedoppgaven er hvordan kontroll av organisasjonen blei brukt nettopp for å hindre støtte på arbeidsplassene. Konflikten på Torp kan på mange måter sammenlignes med Herøya-konflikten. En analyse av behandlingen av denne saken i HAF gir en innfallspport til å forstå hvordan sosialdemokratiet kunne styre arbeiderbevegelsen gjennom det Jens Arup Seip har kalt et «indre kontrollapparat».⁶

2. Kampens innhold, arbeidernes reaksjon og fagbevegelsens svar

Bakgrunnen for konflikten var tillitsmennenes forhold til ulovlig streik i henhold til Hovedavtalens bestemmelser. Torp Fagforening hadde tatt opp problemet med vilkårlig overtidsarbeid som følge av høykonjunkturen tidlig i 50-årene. Foreningen fattet vedtak som krevde at fagbevegelsen måtte ha kontroll med overtidsspørsmålet. Vedtaket framholdt at hvis denne «kontroll ikke ble gjenopprettet, så ville alt overtidsarbeid ved bedriften som ikke er fastsatt i fellesoverenskomsten blir innstilt.»⁷ Denne saken blei løst med

arbeidsgiveren. Men Torp Bruk ga varsel om at de ville si opp foreningens formann Torbjørn Martinsen. Begrunnelsen var at han som foreningens formann hadde stemt for vedtaket som varslet nektelse av overtidsarbeid. Hvilket var i strid med Hovedavtalens bestemmelser om tillitsmenns plikter i tariffperioden.

Foreningen ba om at oppsigelsen måtte bli trukket tilbake. Bedriften ville ikke etterkomme henstillingen og reiste saken for Arbeidsretten. Denne ga bedriften medhold. Foreningen ville ikke godta Arbeidsrettens kjennelse og svarte med arbeidsnedleggelse. Fra 27. februar 1954 var 385 arbeidere i streik. Begrunnelsen for streiken lå i kravet om retten til å velge sine egne tillitsmenn og mot «svinebinding av de faglige tillitsmenn på arbeidsplassene og i bedriftene.»⁸ Streiken varte i 23 uker.

Umiddelbart etter streikens utbrudd blei Torp Fagforening ekskludert fra Norsk Papirindustriarbeiderforbund. LO sendte i mars og april rundskriv til alle forbund og foreninger. Skrivet dømte streiken ulovlig og henviste til mulighetene for erstatningsansvar. Det ble også henvist til Arbeidstvistlovens §40 («tukthusloven»), som kunne settes i kraft overfor den som støttet en ulovlig streik. Støtten fra arbeidsplassene omkring i landet var stor. Den var «enestående» i følge foreningens egen oppsummering. At LO sendte ut nye advarsler mot å støtte streiken i rundskriv til foreningene kan også tyde på det. Bedriften reiste konflikten for Arbeidsretten som dømte forening, tillitsmenn og arbeidere til en erstatning på til sammen 270.888 kroner.

Som det går fram hadde saken en del likhetstrekk med Herøya-konflikten i 1948. Kampen ble en konflikt mellom grunnplan og ledelse i fagbevegelsen. Innholdsmessig dreide den seg om respekten for «lov og rett». Foruten ledelsen i fagbevegelsen, stod hele den borgerlige siden i politikken og den norske offentligheten mot arbeiderne. Dessuten var det kommunistene som gikk i spissen for saken på Torp og i støttearbeidet rundt om i landet. At det også i samtiden blei trukket sammenligninger til Herøya-konflikten, gir en leder i tidsskriftet Kontakt signal om. Lederen var skrevet av redaktøren Torolf Elster. Jeg vil anta at hans syn var relativt representativt for sosialdemokratiets oppfatning av denne saken, og det kan være interessant kort å referere innholdet i lederen som blei skrevet 1.7. 1954.

Henvendt til arbeiderne ved Torp Bruk sier han:

«Det er arbeiderklassen som vil stå seg på at lov og rett respekteres. [. . .] Den veien som fører fra de første maskinstormerne over den organiserte klassekamp fram til kollektivavtaler og arbeidsrett, er ryddet av arbeiderklassen og har brakt den fram til innflytelse og trygge arbeidsforhold. [. . .]. Arbeiderklassen har vunnet sin makt i samfunnet gjennom solidarisk opptreden og den rettsorden den selv har skapt. Men den er ikke sterk nok til å tvinge sin vilje gjennom med de midler arbeiderne ved Torp har valgt. [. . .] . . . de streikende ved Torp må få vite at de ikke gagnar arbeiderklassens sak i Norge.»⁹

Men han hevder også at «Arbeiderpartiet og fagbevegelsen bør tenke over denne streiken», og han vil «holde dette med kommunistene utenfor». Ikke for det at «det er saken uvedkommende, tvertimot, men det er forholdsvis enkelt og gjennomskuelig». Ett problem er i følge Elster at: «Tross bedre rettsbeskyttende arbeidsforhold, er ikke arbeiderne tilfredse – *de har ikke noe å si*» [understreket i teksten]. Spørsmålet om «produksjonsutvalg og industrielt demokrati» må det arbeides mer med. Det er fagbevegelsen som må ta ansvar for at produksjonsutvalgene ikke hadde fått den funksjon de var tiltenkt, hevder han. Og med referanse til konflikten ved Torp, slutter han med at «hvis arbeiderne tar en slik holdning som i dette tilfellet, kan det ikke stimulere bedriftsledelsen til å ta sin del av ansvaret. Og det var liten mening å reise kravet om arbeidernes medbestemmelsesrett.»¹⁰

3. Samfunnsansvar eller klassesolidaritet i HAF

Konflikten på Torp sto på dagsorden i HAF første gang i styremøte den 8.3.¹¹ Her blei den utsatt. På neste styremøte er den oppført på sakslisten, men behandlingen av den er ikke referert.¹² På et styremøte som forbereder et medlemsmøte som skal holdes samme dag, blir den heller ikke behandlet ifølge protokollen.¹³ Et forslag til støtteuttalelse blir likevel lagt fram på medlemsmøtet 22.3.¹⁴ Forslagsstiller er Gunnar Sørbø, NKP-er. Nils Larsen, styremedlem og DNA-er, legger fram motforslag. Jeg skal først studere

innholdet i de to forslagene og i tillegg gå inn på et tredje «mellomforslag», som blir lagt fram på et seinere møte. Deretter vil jeg drøfte ulike årsaker til at forslaget om støtteerklæring lider nederlag i foreningen og hvilken funksjon kampen rundt denne saken hadde for styrkeforholdet mellom de ulike linjene i foreningen.

I Sørbøs forslag heter det:

«Vårt syn er at det som må være fagbevegelsens mening og innhold er en sammensveiset arbeiderklasse som alltid støtter sine egne i kampen mot arbeidsgiverne. Det er et grunnsyn som bestemmer vår stillingstagen til konflikten. Vi ser i Arbeidsrettens dom en fare for enhver tillitsmann som konsekvent går inn for arbeidernes sak og vil derfor på det kraftigste protestere mot dommen. Vi stiller oss fullt solidarisk med Torp fagforening.»¹⁵

Forslagsstilleren stilte altså klassesolidariteten framfor respekten for lov og rett.

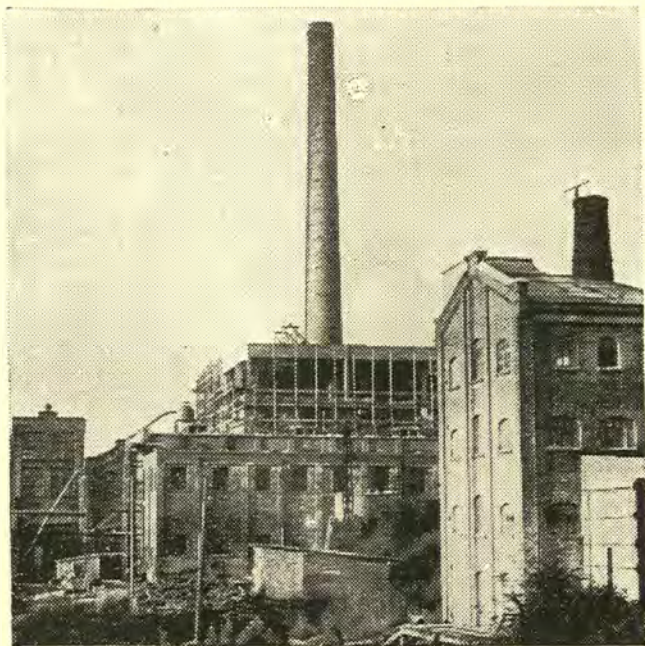
Larsens forslag hevder nødvendigheten av at arbeiderne følger «norsk lov og rett». Forslaget som karakteriserer saken som «den ulovlige streiken ved Torp Bruk,» framholder:

«Den rettsavgjørelse som Arbeidsretten er kommet fram til må respekteres. Å fortsette konflikten kan bare oppfattes som en demonstrasjon mot norsk lov og rett. Sympatierklæringer og økonomisk støtte gavner ikke Torparbeidernes sak og er ulovlig. Herøya Arbeiderforening kan ikke være med på å gi arbeiderne ved Torp bruk støtte i denne ulovlige konflikt. Vi vil samtidig henstille til Torp Arbeiderforening å oppta arbeidet igjen, for dermed å få istandbrakt forhandlinger og en løsning av de tvistspørsmål saken gjelder.»¹⁶

Argumentasjonen i dette forslaget er i tråd med LO-ledelsens syn i denne saken.¹⁷ Og det er i tråd med den sosialdemokratiske argumentasjonen arbeiderne på Herøya var blitt møtt med etter arbeidsrettsdommen mot streiken for 42-timers uke i 1948.

Ifølge protokollen falt Sørbøs forslag «med stort flertall». Larsens forslag blei vedtatt «med stort flertall».¹⁸ Et mellomforslag lagt fram av Edvard Støland¹⁹ falt med 69 mot 59 stemmer.

Torp-arbeidernes kamp

Torp Brug i Fredrikstad.

Utgitt av Torp Fagforening

Stølands forslag var i tråd med et forslag Håkon Ødegaard²⁰ la fram da saken kom opp igjen i juni. Der heter det bl.a. at

«ingen tillitsmann i den faglige og politiske arbeiderbevegelse kan stille seg likegyldig til den kjensgjerning at arbeiderne har mistet sitt eksistensgrunnlag, at den enkelte familie så vel som samfunnet blir hardt rammet.» Forslaget går inn for å «henstille til *LO og de enkelte forbund om å ta initiativ for å få gransket arbeidsgivernes disposisjoner før konflikten* [understreket i forslaget]. Ved å kartlegge den egentlige årsak til konflikten vil det danne grunnlaget for at arbeidet blir gjenopptatt og *alle* arbeiderne inntatt i sitt arbeide igjen. [. . .] Arbeidernes rettsbevissthet tilsier at dette blir gjort.»²¹

Uten ved å indirekte tillegge arbeidsgiverne avgjørende skyld i konflikten, kan ikke dette oppfattes som noe støtteforslag til Torp-arbeiderne. Forslaget vil at fagbevegelsens ledelse skulle gå mer inn på arbeidsgivernes ansvar, utfra en tro på at dette ville kunne løse konflikten.

Dette mellomforslaget blei ikke satt under votering. Det blei foreslått å opprettholde vedtaket fra 22.3. (Larsens forslag). Opp mot dette blei det nok engang stilt forslag om støtterklæring. Harry Halvorsen (NKP) la fram forslag der det heter:

«Vi forstår fullt ut betydningen av den kamp arbeiderne ved Torp Bruk fører. Det er en kamp for et gammelt prinsipp i fagbevegelsen, arbeidernes rett til å velge sine tillitsmenn selv. Vi henstiller til arbeiderne ved Torp Bruk om å gjøre alt for å føre kampen fram til seier og vi stiller oss fullt solidariske med dere.»²²

Streiken ved Torp Bruk ved Fredrikstad i 1954 har tidligere ikke vært gjenstand for historisk forskning, trass i at den var en av de bitreste konfliktene i 1950-åra. Den eneste framstillingen har Torp Fagforening selv levert med brosjyren «Torp-arbeidernes kamp».

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Det blei stemt over forslaget til Larsen som blir vedtatt med 204 mot 194 stemmer. Hva skyldtes det at klassesolidariteten led nederlag på medlemsmøtene, og hvilken betydning hadde kampen omkring dette spørsmålet for forholdet mellom linjene i foreningen?

4. Splittelse i opposisjonen

For det første ser vi at opposisjonen ikke er enhetlig. At det fra Støland og Ødegaard blir lagt fram et «mellomforslag» som ikke direkte støtter Torp-arbeiderne, kan til en viss grad oppfattes som en ideologisk «glidning» fra deres side. De hadde begge vært framtrepende representanter for det NKP-dominerte foreningsstyret åra etter krigen og for aksjonsledelsen i 1948. For Stølands vedkommende kan det videre være at han ikke ville risikere sin posisjon som foreningsformann. Hovedavtalen forbyr tillitsmenn å støtte ulovlige aksjoner, og det er mulig at han så det som sannsynlig at sosialdemokratene i foreningen eller forbundet ville bruke en overtredelse av Hovedavtalen fra hans side som et påskudd for å sette ham utenfor igjen. Sjølv husker han ikke denne saken i dag.²³

Ødegaard mener at han sannsynligvis handlet utfra den mening at et enhetlig vedtak, som han forsøkte å få til, ville fått størst slagkraft, et «enstemmighetsprinsipp» han fulgte som formann i HAF seinere.²⁴

Uansett hva som lå til grunn for Stølands og Ødegaards handlinger, må deres posisjon ha ført til svakere mobilisering for et solidaritetsvedtak. En klar linje fra foreningens formann, som ved formannsvalget i 1953 hadde vist seg å være svært populær, ville trolig ha ført til en annen kraft over solidaritetsarbeidet.

Vi kan oppsummere at opposisjonen var splittet, dels som følge av et press fra ledelsen i LO og sosialdemokratene i HAF på de «gamle» opposisjonslederne, og dels som følge av en ideologisk glidning fra disse ledernes side bort fra sentrale prinsipper i klassesolidaritetsperspektivet. Dette førte til at mobiliseringen for en støtteresolusjon for Torp-arbeiderne blei svekket. At de «gamle» opposisjonslederne ikke gikk fullt og helt inn for mobilisering til støtte for arbeidere i kamp, ga sosialdemokratiets argumentasjon lettere innpass. Som helhet blei klasseperspektivet stående svekket tilbake.

5. Intern kontroll

Hvilke krefter mobiliserte sosialdemokratiet mot støtteresolusjonen, og hvilke metoder ble brukt? Presset overfor tillitsmennene har vi vært inne på. Men advarslene fra LO-ledelsen gjaldt ikke bare tillitsmenn. De gjaldt hele foreningen og alle medlemmene. Ved første behandling av saken i medlemsmøtet 22.3. blei LOs rundskriv referert. I dette blei det slått fast at støtte til streiken kunne medføre «økonomisk ansvar overfor den bedrift som er rammet av streiken.»²⁵ I tillegg til dette blei også spørsmålet om straffeansvar trukket inn. Det heter i skrevet:

«Endelig vil foreningen og dens medlemmer kunne pådra seg straffeansvar i henhold til Arbeidstvistlovens § 40 som bl.a. fastsetter at det kan idømmes bøter fra 5 til 25.000 kroner eller fengselstraff inntil 3 måneder eller begge disse straffene overfor den som er med på beslutning om å iverksette, fortsette, støtte med bidrag eller godkjenne ulovlig streik, eller som oppfordrer til å begynne eller fortsette slik streik, eller som støtter den eller utdeler innsamlede bidrag til streikens iverksettelse eller fortsettelse.»²⁶

Det er vanskelig å si hvilken direkte innflytelse markeringen av denne loven hadde å si på medlemmenes stemmegivning. Men sammen med den offensiven som blei iverksatt fra sosialdemokratiets side for å følge opp linjene som stakes opp i rundskrivet, må det ha hatt en viss betydning. Offensiven ble gjort mulig ved at det var sosialdemokratiet som satt med kontrollen i styret.

Et element i det indre kontrollapparatet i sosialdemokratiet kalles Seip «indre sensur»: «en systematisk gjennomført kontroll for å hindre avvikende meningsdannelse eller overhodet meningsbevegelse innen partiet.»²⁷ Redskapene i denne sensuren var bl.a. «parolesystem, dirigert argumentasjon, kontroll ved valg av foredragsholdere i foreninger, en raffinert møteteknikk og resolusjonsteknikk.»²⁸ Disse redskapene finner vi igjen i fagbevegelsen. For det første blei LO-ledelsens linje presentert og uten videre fulgt opp med vedtaksforslag som gikk i tråd med denne linjen («dirigert argumentasjon»). For det andre blei en underskriftsaksjon stoppet av et enstemmig styre og stemplet som «i

strid med organisasjonsmessige vedtak»²⁹ (formaljustis). For det tredje lot det seg gjøre å forhale et møte med en representant for Torp-arbeiderne og en ny behandling av saken: Etter henvendelse fra noen grupper og opplysninger om at Samorg skulle arrangere et informasjonsmøte om Torp-saken, gikk styret inn for å ta opp saken igjen på medlemsmøte der det kunne bli presentert to syn.³⁰ På medlemsmøtet der dette blei tatt opp, blei det reist motforslag som gikk inn for realitetsbehandling. Forslagsstilleren kunne opplyse at Torbjørn Martinsen var i byen og mulig å få tak i omgående. Dette forslaget fikk oppslutning og den opprinnelige dagsorden forkastet, mot styrets innstilling. Resultatet blei at møtet blei avlyst uten noen protokollert begrunnelse.³¹ Man må gå ut fra at styret var redd det tidligere vedtaket ville bli omgjort («raffinert møteteknikk»).

Det fjerde eksemplet på styrets rolle for å iverksette sosialdemokratiets offensiv mot Torp-arbeiderne, var gjennomføringen av et nytt møte om saken. Det blei i medlemsmøte foreslått fra styret at det skulle holdes nytt møte (tiltenkt forslag på møtet 18.5.). Til dette møtet hadde styret innkalt forbundets forretningsfører, Karsten Torkildsen.³² Det kom ikke fram noen eksplisitt begrunnelse for dette, men jeg antar at dette oppfattes som en styrke for styrets posisjon. På møtet blei det hard diskusjon om hva som skjedde 18.5., uten at det refereres til hva som blir sagt.³³ Forslaget om nytt møte vedtas med 118 mot 90 stemmer. Det nye møtet kommer i stand den 21.6. Til dette møtet er det et oppbud av representanter fra «partene». Fra motstanderne av streiken var det overrettssakfører Medbye fra LO, Karsten Torkildsen fra NKIF, Bratlie fra Norsk Papirindustriarbeiderforbund og to representanter fra motstanderne blant arbeiderne på Torp. For å tale til støtte for aksjonen var Martinsen og en til fra Torp Fagforening til stede. Av møteprotokollen framgår det at alle de innbudte folkene tok ordet, 3–4 av de kjente streikemotstanderne i HAF, to fra styret, mens bare 2 fra opposisjonen tar ordet, Haugland og Nordbø. Medlemsmøtet blir dominert av motstanderne, bl.a som følge av en overvekt i antall innbudte folk. («kontroll ved valg av foredragsholdere»)³⁴

6. Oppsummering

Sosialdemokratiets linje i Torp-saken seiret i HAF som følge av en splittet opposisjon, etter kraftig press og trusler fra LO-ledelsen som knebler foreningens tillitsmenn, og en glidning bort fra konsekvent klassesolidaritetslinje fra sentrale opposisjonstillitsmenn. Dessuten skjedde det også som følge av at mobiliseringen fra sosialdemokratiets side kunne bli særlig effektiv gjennom kontroll med styret hvorigjennom det kunne føres en «dirigert argumentasjon», solidaritetsarbeid kunne hindres ved formell argumentasjon, et mulig «kupp» fra opposisjonen kunne forhindres ved «raffinert møteteknikk» og offensiven overfor medlemmene før endelig avstemning kunne sikres ved «kontroll ved valg av foredragsholdere.»

At sosialdemokratiets seier ble såvidt knapp som den gjorde (204 mot 194), tar jeg allikevel som et tegn på at stemningen på grunnplanet til en stor grad var til støtte for Torp-arbeiderne, sett på bakgrunn av den sterke offensiven sosialdemokratiet hadde ført. Saken viste at det i foreningen *var* mulig å mobilisere arbeiderne bak paroler som bygget på klassesolidaritet mot sosialdemokratiets paroler om respekt for lov og rett.

Noter

- 1 Se f.eks. Yngvar Ustvedts populærvitenskapelige framstilling av etterkrigstidens Norge: *Det skjedde i Norge*, Oslo 1978
- 2 Dette siste gjaldt ikke bare under konflikten i 1948. I arbeiderbevegelsen blei Herøya-konflikten brukt som skrekk-eksempel under hele McCarthy-tida. Haakon Lie ga i 1952 ut i hefteform på Fram Forlag protokollene fra Herøya bedriftscelle av NKP fra årene 1945–1950. *Cella på Herøya* blei et begrep fylt med anti-kommunisme.
- 3 En grundig analyse av konflikten er gjort av Paul Knutsen i «Statsbærende og opposisjonell reformisme», i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 2/1977. Streikens plass i HAF's historie er også undersøkt i min hovedoppgave. *Makt og motstand – bedriftsorganisasjon og fagorganisasjon ved Eidanger Salpeterfabrikker 1945–1970*, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, Våren 1984. Oppgaven er også trykt som nr. 12 i prosjektet «Mot en rasjonell ledelse» sin skriftserie.
- 4 Se *ibid.*
- 5 *Torp-arbeidernes kamp*, utgitt av Torp fagforening, 1954. Heftet finnes i Arbeiderbevegelsens arkiv. Sammenholdt med referater og dokumenter fra behandlingen i HAF, var det ingen uenighet om saksinnholdet i konflikten. Dette heftet og materiale fra HAF's arkiv er det viktigste kildemateriale for framstillingen her.

- 6 Jens Arup Seip, «Fra embedsmannsstat til ettpartistat» i *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*, Oslo 1963
- 7 *Torp-arbeidernes kamp*, op.cit., s. 4
- 8 *Ibid.*, s. 7
- 9 *Kontakt*, nr. 7, juli/aug. 1954
- 10 Alle sitat, *ibid.*
- 11 HAF's Styreprotokoll, 8.3. 1954
- 12 HAFs styreprotokoll, 15.3. 1954
- 13 HAFs styreprotokoll, 22.3. 1954
- 14 HAFs medlemsprotokoll, 22.3. 1954
- 15 Gjengitt i styreprotokoll, 24.3. 1954
- 16 *Ibid.*

Siste avsnitt i vedtaket må fortone seg noe underlig for Torp-arbeiderne. «Saken» gjaldt jo oppsigelse av en tillitsmann. Oppsigelsen ville arbeidsgiverne ikke trekke tilbake og de fikk støtte i Arbeidsretten for sin beslutning. Hva slags løsning for arbeiderne ville det være å respektere Arbeidsretten i en slik situasjon, slik vedtaket foreslår?

- 17 Jfr. rundskriv nr. 12 fra LO sendt ut i rundskriv nr. 5 fra NKIF den 15.3. 1954. HAFs arkiv.
- 18 HAFs medlemsprotokoll 22.3. 1954
- 19 Edvard Støland var i 1953 valgt til formann som eneste ikke-DNA-er i styret, etter benkeforslag. Han var veteran i foreningen, kommunist, og formann eller sentralt styremedlem i foreningen de første 5 åra etter krigen. Han blei ekskludert fra NKP i forbindelse med oppgjøret med Furubotn i 1950, men gikk inn igjen i partiet midt på 50-tallet.
- 20 Også Ødegaard sto sentralt i det NKP-dominerte foreningsstyret etter krigen, og også han blei som «Furubotn-mann» ekskludert fra NKP i 1950. Han gikk imidlertid ikke inn i partiet igjen. Han var formann i HAF i perioden 1958–1962. I 1962 blei han sekretær i NKIF, i 1968 nestformann i forbundet og i 1974 formann.
- 21 HAFs medlemsprotokoll 21.6. 1954
- 22 *Ibid.*
- 23 Samtale med meg, 1982
- 24 Samtale med meg, 1982
- 25 Rundskriv 12-54 fra LO, note 17
- 26 *Ibid.*

Denne loven går under betegnelsen «Tukthusloven», og blei brukt mot fagforeningsledere særlig i 20-årene. Det er å merke seg at i «Herøya kaller» (HAFs omfattende beretning om konflikten i 1948) er nettopp problemet med denne loven satt som «ramme» omkring oppsummeringen av Herøya-konflikten. Etter tittelbladet kommer en side med bilde av Viggo Hansteen og et sitat fra hans brosjyre «Tukthusloven» fra 1927, der loven blir karakterisert som «et våpen farligere enn noe tidligere brukt, skal søkes rett mot arbeiderklassen ved hjelp av deres egne organisasjoner.» Overskriften på denne siden lyder: «En profeti som er blitt røyndom». Denne profetien er et tilbakevendende tema i hele «Herøya kaller». Dette er en indikasjon på at problemstillingen denne loven reiser var godt kjent blant foreningens tillitsmenn og medlemmer.

Straffeloven blei ikke bare brukt som trussel i forbindelse med Torp-streiken. På flere steder i landet blei det utstedt forelegg mot folk som støttet streiken. Etter at streiken var over blei disse trekt tilbake. Det blei holdt én rettsak: Mot redaktøren i Friheten som fikk 30-dagers betinget fengsel (*Torp-arbeidernes kamp*).

- 27 Seip, op.cit., s. 30

28 Ibid.

29 Styreprotokoll, 29.4. 1954

30 Styreprotokoll, 10.5. 1954

31 Medlemsprotokoll, 18.5. 1954

32 Styreprotokoll, 31.5. 1954

33 Medlemsprotokoll, 10.6. 1954

34 Saken fikk et etterspill i foreningen som også vitner om former for «indre sensur». Det går fram av korrespondanse mellom grupper og forbundet, med foreningsstyret som mellomledd, at det etter møtet 21.6. blei spredd informasjon om forbundets syn på gruppenes behandling av Torp-saken, ut fra vedtektene for faggrupper. Indirekte går det fram at forbundet mente at vedtektene ikke ga gruppene anledning til å ta opp støtte eller oppfordre til støtte til ulovlige aksjoner. For fra bygningsgruppen blei det sendt brev hvor de sier: «Vi er av den mening at såvel enkeltpersoner som faggrupper må ha anledning til å henstille til foreningsstyret å oppta saker av almen interesse til behandling, og denne praksis har alltid vært fulgt i Herøya Arbeiderforening. Hvis denne praksis skal opphøre, vil det etter vår mening virke lammende på den faglige aktivitet, og være til skade for foreningen og fagbevegelsen.» Brev av 25.6. til styret i HAF, som anmodes om å sende saken til forbundet, HAFs arkiv. Av svaret fra forbundet (22.7. 1954, HAFs arkiv) framgår det at forbundet ikke kunne ta stilling til saken, men kunne fortelle at anmodningen om å ta saken opp i landsstyret til avgjørelse ville bli etterfulgt.

Macht kontra Klassensolidarität

Kampf oder Kooperation, Solidarität mit der Klasse oder Verantwortung gegenüber der Gesellschaft waren zentrale Dimensionen sowohl in der Forschung als in der Diskussion über die Strukturierung der Geschichte der norwegischen Arbeiterbewegung. Traditionell hat man eine Hauptaufgabe darin gesehen zu untersuchen, was der Dominanz der Partnerschaftsideologie in der Gewerkschaftsbewegung in den vergangenen 50 Jahren zu Grunde gelegen hat und in welchem Grad die Perspektive des Klassenkampfes an der Basis erhalten geblieben ist. Der vorliegende Artikel stellt an Hand neuen Materials einen Beitrag zu dieser Tradition dar, die von dem norwegischen Historiker Jens Arup Seip angeführt wird. Sie hat die Gegensätze zwischen der Basis und der sozialdemokratischen Führung der Arbeiterbewegung unterstrichen und nicht zuletzt auch die Fähigkeit dieser Führung, den internen Kontrollapparat der Organisation zu gebrauchen.

Der Artikel behandelt einen heute relativ vergessenen, einst aber bedeutungsvollen Streik des Jahres 1954 bei Torp Bruk in Fredrikstad. Der Streik war ein Kampf gegen das Recht der Arbeitgeber, den Vorsitzenden einer Lokalgewerkschaft zu entlassen, der gegen Verpflichtungen verstossen hatte, die der Hauptvertrag zwischen Gewerkschaftsbund und Arbeitgeberverband gewerkschaftlichen Vertrauensleuten auferlegte. Der Gewerkschaftsvorsitzende hatte in seiner Gewerkschaft für eine verbotene Aktion gestimmt und war daraufhin entlassen worden. Die lokale Gewerkschaft antwortete darauf mit Streik. Das Arbeitsgericht gab den Arbeitgebern Recht und verurteilte den Streik als tarifwidrig. Der Vorstand des Gewerkschaftsbundes schloss sich der Verurteilung an.

Für einen siegreichen Streik war die Unterstützung von ausserhalb entscheidend. Im Artikel wird gezeigt, wie in Norwegens grösster lokaler Gewerkschafts-

ganisation, der Arbeitervereinigung Heröya, um eine Unterstützung des Torp-Streiks gekämpft wurde. Der Vorschlag der kommunistischen Opposition, den Torp-Streik zu unterstützen, stiess auf harten Widerstand der Sozialdemokraten, die den Vorstand kontrollierten. Letztere meinten, dass die Torp-Arbeiter sich an Recht und Gesetz zu halten hätten, dass eine Unterstützung tarifwidrig war und den Arbeitern nicht nützte. Die Opposition verwies in ihrem Vorschlag auf das Prinzip der Arbeitersolidarität.

Dass der sozialdemokratische Vorschlag mit der knappen Margin von 204 gegen 194 Stimmen verabschiedet wurde, sieht der Autor als Ausdruck dafür, dass es in der Gewerkschaft starke Tendenzen von Klassensolidarität gab. Den Sozialde-

mokraten kam nämlich zugute, dass ihnen eine gesplante Opposition gegenüberstand. Führende Vertreter der alten KP-Opposition der unmittelbaren Nachkriegszeit machten einen Kompromissvorschlag, der zwar keine grosse Zustimmung erhielt, aber der zeigte, dass die Opposition nicht geschlossen war. Ausserdem hang über den Mitgliedern die Drohung einer Schadensersatzpflicht, mit der von offizieller Gewerkschaftsseite immer wieder gedroht wurde. Mit Hilfe von Formen der «dirigierten Argumentation», «raffinierten Versammlungstechnik», «Kontrolle bei der Referentenwahl» (Seips Terminologie) und anderen Methoden der «inneren Zensur» konnten die Sozialdemokraten in der Gewerkschaft eine Mehrheit für ihre Auffassung sichern.

Hvem skal redde organisasjonsarkivene?

Husker du Tom og Martin? Ikke det? Så har vel døgnfluejournalistikken åpnet din erindring for raske gjennomstrømninger. Vi nærmer oss raskt Andy Warhols visjon av mediasamfunnet der vi alle blir berømte – i femten minutter – før vi viker plassen for neste berømthet.

Bak Tom dekket seg en forholdsvis ung mann som var kommet i besittelse av etterlattenskaper etter Quisling og Nasjonal Samling. Tom været storgevinst: Her var Himmlerbrev og Quislings navnetrekk. Fikk han ikke en høy pris her hjemme, fantes det nok pengesterke kuriosasamlere ute. Enden på visa ble at Universitetsbiblioteket fikk overlatt papirene.

Så trådte Martin fram. Umiddelbart virket hans stoff mer interessant for historikere. Her

var f.eks. NS-papirer fra en periode som man til da hadde hatt lite primærmateriale om. Nå stod der altså en lensmannsbetjent fra Våler med kasser fulle av slikt stoff, en stor del av det gave fra den berømte «ukjente mann». I dag inngår rettens dom over lensmannsbetjenten i vernet av våre offentlige arkiver, og Tom og Martin vil snart være glemt. NS-papirene er nå i Riksarkivet.

Først med den neste arkivsak ble det en mer prinsipiell diskusjon: Et velrenommert Oslo-antikvariat hadde lagt ut papirer fra Mot Dag til salg. 15.000 kr. ville de ha for en del regnskapsmateriale, korrespondanse og protokoller samt noen nummer av bladet «Mot Dag». I noen hektiske dager var gamle Mot Dag-medlemmer, Arbeiderbevegelsens Arkiv, Riks-

arkivet og Universitetsbiblioteket alle sterkt inne i bildet. Sammen medvirket de til at antikvariatet etter noe om og men donerte samlingen til Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek. Der utfyller den nå samlingene arkivet allerede hadde etter Mot Dag. Vi får håpe at sakens utfall stanser en utvikling i retning av å privatisere og kommersialisere unike organisasjonsarkivalia.

Hvorfor er organisasjonsarkiver viktige?

Når mennesker i dag hører om organisasjonspapirer, ser de for seg svære kopimaskiner som styr ut dette ikke alltid helt nødvendige onde. Kommer man over en klatt papirer etter en avdød slektning, vil man derfor lett tro at dette allerede er betryggende oppbevart et eller annet sted. Kopieringsteknikken har på få år svekket forståelsen for at slike papirer som oftest bare fins i det ene eksemplaret.

Tom og Martin fører bl.a. til at alminnelige mennesker møter historien som sensasjon, som nyhetsoppslag verdt tusenlapper. Hvorfor da bry seg med papirer etter bestefar og gamle tanter, de hører da ikke hjemme

i Historien med stor H? De var da ikke så merkvverdige, og ikke drev de det så langt her i verden, heller.

Sensasjonsverdi og kildeverdi ikke det samme

Den første oppgaven må derfor være å svekke den populære koplingen mellom sensasjon og historisk nytteverdi. Et nederlag er i historisk sammenheng ofte et like interessant faktum som framgang og seier. Og de mange små, udramatiske forløp tegner til sammen et bilde med flere farger, større dybde og perspektiv. Sensasjonsjournalistikk på fortida sperrer lett for en egentlig forståelse av hva organisasjonsliv har betydd i det 20. århundres Norge.

Vil vi verne den ikke-offentlige arkiv-arven, må vi derfor ta i bruk virkemidler som mange arkivarer kjenner seg fremmede overfor. Vi må anskueliggjøre organisasjonenes kulturelle, sosiale og politiske betydning. Utstillinger, filmer, læremidler og konkrete redningsplaner for bestemte distrikter eller typer organisasjoner bør kunne skape en slik økt årvåkenhet hos historie- og samfunnsinteresserte lekfolk. Veltilpassede byråkrater og bib-

liotekarer synes lett at det dermed kommer inn noe urolig larmende, amatørmessig geskjeftig i den daglige dont. For i jakten på systematikk og gode rutiner har de glemt at det var dette myndige lekfolk som skapte organisasjonene og gav dem deres oppgaver og innhold.

Ikke bare kulturpolitiske argumenter, men også mer faglige momenter taler for *en rask, bred og godt synlig aksjon* for å redde organisasjonsarkiver. Sentraliserings-, byråkratiserings- og profesjonaliserings-trekkene ved moderne organisasjoner vil antakelig gi oss organisasjoner som er meget forskjellige fra de folkebevegelser og kulturreisninger som preget Norge i en hundreårsperiode. Da Hazelius og Aall dannet våre store sentralinstitusjoner for det førindustrielle bondesamfunnet, forstod de at tida var knapp. En ny tid ville om kort tid fjerne de siste minner. Kanhende befinner vi oss i en etterindustriell æra som vil gjøre de brede kulturelle folkebevegelser til ugjenkallelig fortid. Det er så lett å slå seg til tåls med at den moderne stat og dens halvkorporative organisasjoner produserer papirberg. Forskerne kan med raffinerte analyseteknikker gå til dette

berget og fravriste det de innerste hemmeligheter og sammenhenger.

Men når vi leser den grundige studien av et konkret hendelsesforløp eller går gjennom store kvantitative analyser av fordelinger og sammenhenger på kryss og tvers, hva slags spørsmål er det da som melder seg? Bare på ti-femten år har disse endret seg. Interessen for sosial-, kvinne- og mentalitetshistorie definerer problemer som 1940- og 50-års historikere tenkte lite på. Samfunnsforskningen butter mot en vegg. Enkeltdata fra isolerte individer på tilfeldig avklippede tidspunkter eller statistiske aggregatdata svarer så dårlig til de spørsmål som stadig flere samfunnsforskere stiller seg, om f.eks. aktørens motivasjon, resonnement og nærmeste organisasjonsmiljø. Tid og rom på overindividuell nivå fordrer nye data, nye metoder. Her vil bl.a. data fra de laveste organisasjonsnivåer få en annen plass enn tidligere, og det er nettopp disse arkivtyper som er i faresonen. Jeg er mindre redd for at de sentrale organisasjonsarkivene vil forsvinne.

Kan staten redde arkivene?

Når interessante kilder til norsk historie står i fare for å bli kommersialisert og privatisert, er det lett å svare at staten må vedta en arkivlov og få orden. Det er forståelig at de som forvalter statlige arkiver, uttrykk for eneveldets og embetsmannsstatens kontroll med undersåttene, tenker i slike baner. Men det er korttenkt, og kommer ikke til å gi de intenderte resultater.

I organisasjonene skulle den skriftlige framstilling og dens systematisering i form av arkiv, idealtypisk sett sikre kontroll nedenfra. Medlemmene skulle ha tilgang til informasjon slik at de kunne treffe vedtak i egen interesse og kontrollere sine til-litsvalgte. Protokoller, referater, rundskriv og regnskaper er selvfølgelig påvirkningsmidler, men ikke bare ovenfra og ned, slik eneveldets og embetsmannsstatens skriftlige arv beretter om. Den skriftlige framstilling er en del av demokratiet i organisasjonen og forteller samtidig om foreningens bestrebelser på å forme samfunnsutviklingen. Nettopp fordi foreninger ikke er privateiendom, frambringer de arkivalia. Disse tilhører ideelt alle som har lagt krefter i organisasjo-

nen. De er en type sivil felleseiendom som verken kan privatiseres eller statliggjøres.

Det er en viktig grunn til at dette er lite regulert: I Norge har vi tradisjonelt hatt få offentlige inngrep i foreningers selvstyre, liv og virke. Vi har ikke, som f.eks. Finland, registreringsplikt for foreninger. Partiene kan selv utpeke sine valgkandidater uten detaljerte regler fra staten. Organisasjoners registre er særbehandlet i vårt personvern. Organisasjoners overskudd beskattes ikke, og det gjelder særlige regler også for rent forretningsmessige sider ved foreninger, f.eks. for borettslag, samvirkelag, jordbruks- og fiskerisamvirke.

Organisasjonsfriheten og foreningers selvstyret er i Norge en historisk, ja Konstitusjonel, kjensgjerning. Arkivinteressene bør være varsomme med å pådytte frivillige organisasjoner arkiveringsregler gjennom lov. Selv om dette ikke er ment som noen innsnevring av hevdvunne demokratiske rettigheter, kan slike bestemmelser åpne for misbruk.

Arkivskaperne må være med

Det beste svar på kommersialisering-, destruksjons- og van-

daliseringsfarene er å aktivisere organisasjonene selv. En god del har skjønt at de er med på å forme norsk historie, hverdag og idéliv hos tusener av nordmenn. Leserne av dette tidskrift er selvsagt kjent med den innsats arbeiderbevegelsens eget arkiv har gjort gjennom år, også andre organisasjoner har, delvis ved bistand fra Norsk Privatarhivinstitut, berget verdifullt materiale F.eks. en omfattende arkivmateriale etter Høyre nå deponert i Riksarkivet.

Likevel: Ser vi organisasjons-Norge under ett, må det sies at arkivsaker oppfattes som et nødvendig onde, dømt til å støve ned på loft og i kjeller. Svært mye, særlig fra lokalforeninger, er ødelagt og borte for alltid. (Det samme gjelder en annen arkivtype, nemlig materiale fra små bedrifter.)

Gjennom sine studieforbund underviser partiene i møteledelse og sang, men jeg har aldri hørt om kurs i arkivering. Det fins håndbøker om makramé og oppdrett av dvergkaniner, men når kommer *Håndbok for arkivering i foreninger?*

Også landets tillitsmenn blir eldre, og ikke alle trives vel med handleturer til Arvika og kurvfletting? Kanskje noen

hadde mer igjen for en studiering i foreningshistorie der man samtidig oppsporet og ordnet gamle lagspapirer?

I dag burde det være mulig å få til et bredt tverrpolitisk arkivredningsarbeid. Hvis de store organisasjonene gikk sammen om dette, etter mønster av de svenske folkebevegelsenes arkivforbund, kunne dette få tyngde og gjennomslag.

Denne kulturoppgaven må plasseres der den hører hjemme, i det sivile samfunn. Å redde sitt arkivstoff, trygge sin hukommelse, burde være en naturlig del av foreningslivet, som jo vil engasjere mennesker til samfunnsinnsats og personlighetsvekst.

Arkivering er også et fag

Denne oppgaven har også noen faglige sider der entusiasme, dugnad og skippertak neppe vil frambringe et betryggende vern av arkivmaterialet. Her vil stat, fylker og kommuner måtte samarbeide med organisasjonene. Det er flere oppgaver som arkivverket må ta seg av og som må få de nødvendige økonomiske tilskudd fra staten.

For det første vil selve mengden av arkivmaterialet og dets beskaffenhet kreve offentlige

løsninger. Det kommer til å trenges plass, mye plass, ikke bare til magasiner, men også til forskerrom og konserveringsverksteder. Det 20. århundres papirsorter er langt mindre bestående enn gammelt dokumentfast bøttepapir. Informasjon lagres på datamagnetbånd, i mikrofilm, audio- og videokassetter osv. Nye medier stiller oss overfor nye konserveringsproblemer, og behovet for utdannede fagfolk, laboratorier og anvendbare praktiske teknikker er påtrengende.

For det andre blir vi nødt til å systematisere informasjonen om og i arkivene på en annen måte enn før. Bedre registranter og arkivkataloger, enten tilgjengelig fra database eller som ajourførte mikrokort, må komme inn som et nytt nødvendig ledd på veien fra den første nyfikenhet til forskningsrelevant faktum. Den boktrykte katalogen er allerede et fortidsminne. Nå må opplysningene om arkivskaper, arkivtype, periode, det enkelte arkivalium osv. systematiseres og standardiseres i former som er på høyde med den teknologiske utvikling. Dette er nødvendig vitenskapelig infrastruktur for norsk humanistisk forskning i dette og det neste århundre. Om

nødvendig får oppbyggingen av en slik database for arkiver gå på bekostning av noen enkeltprosjekter. Ellers blir standarden på vår forskning skadelidende. Det er ingen andre enn norske forskere og forskningsinstanser som føler ansvar for og har kompetanse til å bygge opp dette hjelpemidlet for norsk forskning.

For det tredje må de eksisterende institusjoner få bedre kapasitet til å oppspore og kartlegge arkivalia. Arkivverket er for dårlig kjent blant folk som sitter med arkivstoff. Kanskje burde det få en ny type fagfolk som bedre forstod å pleie kontaktflaten med omverdenen. Kanskje kunne arkivinstitusjonene få et bedre forhold til allmennhet, presse, donatorer og antikvariater hvis man var bedre i stand til å gi disse service, råd og veiledning.

For det fjerde kommer dette til å koste penger. Atskillig mer enn hva forsiktige bibliotekarer tør be om, mye mer enn foreningene selv har råd til å betale. Vi verner fortidsminner og driver museer, vi har biblioteker og samlinger. I dag er dette selvsagt, men i forrige århundre måtte man satse dristig for å få det til. I dag setter vi alle opp statsfinansielle og praktiske

sperrer for visjonene. Ta f.eks. Try-utvalget som Norsk Kulturråd oppnevnte for å utrede lokalhistoriske samlinger. En kan være uenig med utvalget i mye, men en må si seg enig i at her trengs det forsøk med forskjellige modeller. Og så smelter utvalget til med 500.000 kr. til forsøk (s. 102 i *Om lokalhistoriske samlinger*). Det er jo bare lønn til en eneste kompe-

tent person i tre år! Hadde det 19. århundrets kulturpolitikere krøpet så forsiktig fram, ville vi neppe hatt folkemuseum, nasjonalgalleri, kunstindustrimuseum eller folkebiblioteker. Søren Jaabæk ville gjenkjent den bygdetrange smålåtenheten. Lorentz Dietrichson og Haakon Nyhuus ville ha fnyst og sagt så det hørtes: Vi har ikke råd til å la være!

Lars Alldén

Mot Dag-arkivet

Mot Dag-arkivet i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek kommer i hovedsak fra to kanter. Den første delen er det materialet Trygve Bull tidligere hadde deponert i Universitetsbiblioteket i Oslo og som danner hovedtyngden av kildematerialet for hans bok *Mot Dag og Erling Falk*. Den andre delen er det materialet som ble budt fram til salgs hos Damms antikvariat og siden gitt som gave til Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek. Fra før hadde Arkivet et par protokoller.

I tillegg til det arkivmaterialet som er oppbevart i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek kjenner vi til noe materiale som eies av Universitetsbiblioteket i Oslo. Dette består av 16 enheter som delvis overlapper, delvis supplerer materialet i Arkivet.

Noen kommentarer til innholdslisten:

I Mot Dag-arkivet er det beholdt materiale etter andre organisasjoner som var underlagt Mot Dag eller hvor motdagerister hadde en vesentlig styring med virksomheten. Dessuten er det beholdt en del privat korrespondanse fordi det er vanskelig å skille ut hva som er privat.

Møtereferatene er tildels svært detaljerte med store deler av debattene utskrevet. Dette gjelder spesielt de maskinskrevne referatene.

Korrespondanse 1930-33 inneholder brev fra Hegna, Torben Gregersen, Boysen, Gleditsch og Gundersen. Flere av brevene er adressert til Falk. Hvem som har skrevet de utgående brevene er uklart, siden

det bare er gjennomslagene som er bevart. Mange av brevene er omfattende rapporter og gir brukbar innsikt i organisasjonens virksomhet. Dette gjelder også spesielt korrespondansen mellom Mot Dag sentralt og Mot Dag i Trondheim.

I Mot Dag sentralt

Mot Dag

Forhandlingsprotokoller

- 30.3.1922–19.11.1924 [tre bind]
- Møteprotokoll 2.3.1931–6.7.1933 [protokollen inneholder også oppmøteprotokoll fram til 25.5.1934]
- Møteprotokoll Minnesund 17.6.1933–9.9.1933
- Møteprotokoll 23.8.1933–8.12.1933 [maskinskrevet]
- Representantskapsprotokoll 15.11.1935–7.6.1936 [maskinskrevet]
- Styreprotokoll 24.11.1932–24.6.1933
- Styreprotokoll 29.9.1933–27.9.1935 [maskinskrevet]
- Sekretariats-/styreprotokoll 9.10.1935–24.6.1936

Medlemsoversikter

- Medlemsprotokoll 1921–24
- Medlemsliste 1934
- Medlemsopplysninger 1922
- Medlemsanalyse 1934
- Medlemsoversikt v/Trygve Bull
- Oppmøteprotokoller u.å.
- Oppmøteprotokoller 1931–34 [i møteprotokoll 1931–33]

Avisklipp

Diverse

Korrespondanse [se også enkeltpersoner og lokale lag]

- Korrespondanse NKP 1929
- Korrespondanse 1930–33
- Korrespondanse Communist Party USA (Opposition) 1933
- Korrespondanse ang. samlings-spørsmålet 1933 [bl.a. med fagforeninger]

Leksikonet

- Diverse
- Forslag til arbeidsplan 2.9.1934
- Liste over medarbeidere

Lover

Rapporter/Referater

- Rapport om «arbeidet i Skiens og Porsgrunns distriktet»
- Rapport fra Bergen 1932
- Rapport fra Oslo 1934
- Rapport fra reise til Nordland og Telemark 1932
- Referater, diverse
- Referat fra debatten mellom Kilbom, Walcher og Strobl på Minnesund 1933
- «Beretning fra de revolusjonære sosialistiske partiers internasjonale konferanse 14.–16. februar 1935»

Regnskapsbøker

Rundskriv

Saker

- «Beslutninger på Mot Dags organisasjonskonferanse 30/12 og 7/1»
- Filologisirkelen – forhandlingsprotokoll 1932 + oppmøteprotokoll
- Forhandlingene mellom Mot Dag og DNA 1936 – protokoll m.v.
- Hegnas foredrag i Trondheim januar 1931 – diskusjonen i Mot Dag
- Organisasjonsplan for Mot Dag
- «Organisatoriske beslutninger»
- «Politisk oversikt. Forholdene til DNA» v/Gundersen
- Studentersamfunnet
- Byggesaken

Forhandlingsprotokoll for arbeidsgruppen ved bygget Uranienborgveien 9
Vogt, Johan: «Bericht nr. 1 von Mot Dag. Oslo» 18.6. 1933

Mot Dag – bibliotek

Tilvekstprotokoll

Mot Dag – kvinnegruppe

Gruppemøteprotokoll 9.9. 1933–28.4. 1934 [maskinskrevet]
Styreprotokoll 19.10. 1933–17.9. 1934 [maskinskrevet]

Mot Dag – studentgruppe

Medlemsfortegnelse
Protokoll 4.9. 1933–29.11. 1934 [maskinskrevet]

«Mot Dag» – tidsskriftet

Forhandlingsprotokoll for redaksjonen 4.4. 1932–20.6. 1932
«Kontingentprotokoll» 1921–26
Korrespondanse 1922–23
Rundskriv 1922, 1928

Mot Dag – ungdomsgruppe

Lagsavisa «Hustelefon» – påbegynt 19.9. 1924 + i samme: medlemsfortegnelse

Mot Dag – økonomiutvalget

Forhandlingsprotokoll
12.7. 1924–4.11. 1924 og
20.1. 1930–5.3. 1930

II Lokallag og enkeltpersoner

Mot Dag – Oslo

Forhandlingsprotokoll 5.1. 1934–24.5. 1935 [maskinskrevet]

Mot Dag – Stavanger

Rapport nr. 1, 10.11. 1934

Mot Dag – Trondheim

Diverse
Forhandlingsprotokoll 9.5. 1925–11.1. 1934

Korrespondanse med Mot Dag sentralt 1932–35
Korr(saker) 1936
Korr(saker) – tidsskriftet 1935–37 [bl.a. abonnementlister]
Møtereferater u.å., 1935–36

Anker-Ording, Aake

Diverse
Diverse ang. avtjening av militærtjeneste
Brev fra Erling Falk til Aake Anker-Ording, 3.9. 1925
Korrespondanse mellom Arne Ording og Aake Anker-Ording, u.å., 1919–27
Korrespondanse, u.å., 1919–36

Falk, Erling

Korrespondanse 1925, 1932–1939
Manus
Manus: «Maktkonstellasjonene foran en ny verdenskrig»
Personlig

Gleditsch, Kristian

Korrespondanse ang. skogsarbeiderkonflikten 1932–33

Hegna, Trond

Diverse

Nordby, Ragnar J.

Dagbok 3.8. 1925–1927

Ording, Arne

Notathefte

III Andre Organisasjoner

Kommunistisk Aftenskole/ Arbeidernes Aftenskole

Diverse og rundskriv 1922–28

Arbeidernes Aftenskole

Forhandlingsprotokoll 3.7. 1925–1928

Elevprotokoll 10. 1928–4. 1929

Arbeideropposisjonen

Medlemsprotokoll

Fram forlag

Diverse
Forlagsmøtereferater 1934
Regnskapsbøker 1929–35

Norges Kommunistiske Parti

Agitasjonskorpset – medlemsfor-
tegnelse
Diverse
Diverse økonomisaker
«Informasjonsskrivelse til NKPs
distriktsstyrer. Samlingskongres-
sen»
Korr(saker) ang. NKPs konkurs-
behandling 1929
Pressekomiteen/økonomirådet –
forhandlingsprotokoll
6.11.1923–25.2.1927
Regnskapsbøker 1927–29
Øreinsamlingen 1927

Clarté

Diverse
Forhandlingsprotokoll 6.7.1926–
11.7.1929 [tre bind]
Studiesirkelprotokoller
Årsmøteprotokoll 1928
Medlemsliste/regnskapsbok
1926–28
Medlemsprotokoll 1930–32
Nordiske kongresser, protokoller
1932, 1935

Clarté – Fredrikstad

Medlemsmøteprotokoll 1.8.1934
Rapport 19.11.1934

Clarté – Oslo

Styreprotokoll 25.8.1933–
3.4.1935

Clarté – Trondheim

Clarté – Island

Korrespondanse 1929

Diverse organisasjoner

Akademisk klubb – medlemsliste
Arbeider-Litteratur, Stavanger
Arbeider-Litteratur, Trondheim –
korr(saker) 1923–33
«Arkitektgruppen» – medlems-
møteprotokoll 23.10.1933
Forum-foreningen av sosialistiske
åndsarbeidere
Melding fra styret for høstse-
mesteret 1938
Avis 12.3.1940
Den Frisinnede Studentforening –
referat
Marxistisk Forening, Oslo –
rundskriv
NSGF-Oslogruppe – diverse og
protokoll sept.–okt. 1935
Sosialistiske Juristers og Økono-
mers forening – medlemsmøte-
protokoll oktober 1934
Sosialistiske åndsarbeidere/
intellektuelle – adresseliste og
diverse
Welt-Film, Norge – diverse og
korrespondanse 1929

IV Diverse

V Manuskripter

Maskinskrevne artikler av bl.a.
Keynes, L. Meyer, Meyrink,
Johan Vogt og Øverland.

Einar A. Terjesen

Datavern og arkivvesen

*Den vesttyske regjeringens
utkast til en arkivlov*

I august 1984 framla den vesttyske forbundsregjeringen et «Utkast til en lov om sikring og bruk av Forbundsrepublikkens arkivalier»¹ som skulle behandles i forbundsrådet. Under denne nøkterne tittelen skjuler det seg høye ambisjoner. I begrunnelsen heter det at «verdifulle kulturgoder» skal vernes mot «tilintetgjøring, oppdeling og tyveri». Det er videre tale om at arkivene «ikke lenger» skal tjene til «å sikre makt- og eiendomskrav» og at det er på tide å garantere «borgernes rett til å få innsikt i offentlig arkivmateriale», – en rett «som allerede den franske revolusjonen postulerte og anerkjente.»²

Rent praktisk er hensikten først og fremst at Forbundsrepublikkens arkivvesen får et lovgrunnlag. Til nå har en bare hatt et vedtak fra forbundsregje-

ringen fra 1950. SPD-FDP-regjeringen begynte arbeidet med en lovregulering. Da data-loven kom, fikk den ikke gyldighet for arkivvesenet, og en lovregulering var derfor høyst påkrevd.

For å komme til resultatet med én gang: Selv om innledningen understreker at «den naturlige konflikten mellom grunnretten til informasjons- og vitenskapsfrihet på den ene side og personvernet på den andre skal bli løst på rettferdig vis»,³ tar utkastet likevel ensidig hensyn til dataaspektet.

Dersom utkastet virkelig blir lov, ville borgerne, historikerne og arkivarene ikke bare måtte akseptere begrensninger og innskrenkninger gjennom lange tidsklausuler. De kan framfor alt regne med svære inngrep i selve kildematerialet.

Dermed blir lovutkastets i og for seg positive intensjon langt på vei opphevet. En må uten tvil hilse det velkomment at det detaljert skal fastslås hvilke institusjoner det er som må levere materialet sitt til Forbundsarkivet, det vesttyske motstykke til Riksarkivet. Til det materialet som skal arkiveres i Forbundsarkivet, regner en aktene fra legislativorganene, departementene, Forbundsrepublikkens domstoler, statlige offentlige institusjoner og stiftelser. Avleveringsplikten gjelder også for materialet som er lovregulert gjennom spesielle regler for hemmeligholdelse (innen sosial- og skattevesenet) eller som – ifølge gjeldende rettsregler – helt eller delvis må tilintetgjøres. Her planlegges det i utkastet – og dermed er vi kommet til det mest omdiskuterte punktet – et særlig vern, nemlig en «anonymisering», dvs. svartsladding av materialet. Om materialets verdi dermed blir forringet, skal det i uendret stand overleveres til Forbundsarkivet «dersom det kan tas hensyn til de berørte personers vernemessige behov gjennom andre tiltak.»⁴ Dette forutsetter imidlertid at man allerede på dette tidspunktet entydig kan vurdere materialets

«verdi» for den framtidige forskningen. Faren for en overilt «anonymisering» må derfor ikke undervurderes. Det er dessuten uklart hva rimelig hensyn til de berørtes behov skal innebære.

Ifølge utkastets bestemmelser må arkivmaterialet dessuten svartsladdes når en berørt person bestrider at opplysningene er riktige.⁵ Forbundsarkivet kan i slike tilfeller riktignok kreve at den berørte skriftlig framlegger sitt syn, og at de opprinnelige opplysningene ikke svartsladdes. Men også dette gjelder bare «sålangt det tas rimelig hensyn til den berørtes verneverdige behov.»⁶

Lovutkastet og begrunnelsen til det går i det hele tatt ikke nærmere inn på begrepet «anonymisering». Det er da også denne formuleringen som har framkalt de største bekymringene. Da avisa «Frankfurter Rundschau» i slutten av desember 1984 ytret mistanken om at en her forsøkte å bruke person- og datavern for å renvaske seg for de «brune kapitlene i tysk historie»,⁷ tilbakeviste innenriksdepartementets talsmann dette som «skremselshistorie» og «grotesk vås».⁸ Ifølge ham kunne det bare være tale om at en i gitte tilfeller ville utlevere

fotokopier med svartsladding.

Men det viste seg at denne informasjonen helt og holdent var feilaktig. Den 25. januar 1985 inviterte den sosialdemokratiske forbundsdaysrepresentanten Freimut Duve historikere, arkivarer, representanter for Forbundsarkivet, datatilsynet og en representant for innenriksdepartementet til en konferanse om lovutkastet. Her ble det tydelig at en med «anonymisering» ikke mente noe annet enn en permanent svartsladding av personopplysninger i kildene. Utkastet har for bestemte tilfeller til og med en formulering som gjør svartsladding mulig *før* materialet overleveres til Forbundsarkivet.

Følgene for vitenskapelig forskning og for historieskrivningen ville være katastrofale. Selv sosialhistoriske undersøkelser basert på massedata kan ikke gi avkall på personopplysninger. Svartsladdede kilder ville definitivt være ubrukelige for bestemte problemstillinger. Dessuten har «anonymiseringen» en vesentlig politisk side: På denne måten ville det bli mulig at navn forsvinner helt ut av dokumentene. Dette ville skje dersom «berørte personer» under bestemte omstendigheter fikk rett til å svartsladde personopplys-

ningene. Intet i lovutkastet tyder på at denne bestemmelsen ikke også kan brukes for eldre dokumenter. Dette ville konkret innebære at også materiale fra nazi-tida må svartsladdes når en «berørt person» bestrider at personopplysningene er riktige og når det ikke på annet vis tas hensyn til vedkommendes «vernverdige behov». Riktignok protesterte representantene for innenriksdepartementet og Forbundsarkivet på den nevnte konferansen mot en slik fortolkning – men selve teksten i lovutkastet utelukker ikke denne muligheten. Følger vi denne tankebanen videre, så er det teoretisk mulig at materialet i Document Center i Vest-Berlin en vakker dag også svartsladdes. I sentret finnes personalpapirene fra millioner av tidligere NSDAP-, SS- og SA-medlemmer. Det administreres nå av amerikanerne, men Forbundsrepublikken prøver å overta det.

Også personer som i dag innehar offentlige stillinger, ville, dersom lovutkastet blir vedtatt, under bestemte forutsetninger få nok av muligheter til å utslette sporene av sin virksomhet.

Konsekvensene av lovutkastet er til de grader graverende at

vi må spørre oss om ikke sterke politiske interesser spiller inn. For: den nåværende forbundsregjeringen har ellers på ingen måte i særlig grad arbeidet for å verne innbyggerne mot de datalystne myndigheters grep, jfr. det heftige oppgjøret om den planlagte folketellingen i 1983.

Ellers må vi ikke se bort fra at det eksisterende lovutkastet uavhengig av «anonymiserings»-påbudene uansett inneholder en rekke tiltak med henblikk til data- og personvern. Ifølge utkastet er statlig arkivgods generelt tilgjengelig først etter 30 år. Hvis det dreier seg om materiale som er underlagt spesielle regler for hemmeligholdelse, kan forskere og andre først bruke dem etter 60 år.⁹ Denne tidsklausulen kan forlenges med ytterligere 30 år hvis det ligger «i offentlig interesse». Arkivmateriale relatert til mennesker («natürliche Personen») er først tilgjengelig 30 år etter deres død. Er dødsåret ukjent eller uforholdsmessig vanskelig å finne, er tidsklausulen på 120 år etter vedkommandes fødsel.¹⁰ Fordi størstedelen av det samlede arkivmateriale uansett gjelder mennesker, får en usedvanlig lange klausuler. Utkastet inneholder dessuten en rekke andre bestemmelser som

med sine generelle formuleringer gir plass for vilkårlige fortolkninger. F.eks. skal det ikke være mulig å bruke arkivmateriale når «en tredje persons verneverdige behov» berøres, eller når det kan medføre «uforholdsmessig stort administrativt arbeid.»¹¹ Endelig blir det slått fast at det bare er tillatt å kombinere persontilknyttede data «når de berørtes verneverdige behov ikke blir berørt.»¹² Dermed kan eventuelt hele samlinger eller til og med detaljerte innholdslistene mistenkes for å være lovovertrедende.

Sammenfattende kan en slå fast at lovutkastet tar lite hensyn til arkivvesenets og historieskrivningens spesielle behov. Utkastets talsmenn påstår at «anonymiseringen» av bestemte kilder er et nødvendig tiltak, som er begrunnet i datalovgivningens bestemmelser. Hvis dette er riktig, må dataloven på bestemte punkter suppleres. Dersom lovutkastet i sin nåværende form vedtas av forbundsdagen, ville dette åpne dørene på vidt gap for manipulasjoner. Og framfor alt: skadene ville være uopprettelige.

I de siste månedene har historikere, arkivarer og aviser samlet seg i massiv motstand mot lovutkastet. En kan bare håpe at

denne motstanden ikke blir uten
virkning på lovgiverne.¹³

Ilse Fischer

1 Bundesrats-Drucksache 371/84,
24.8.1984

2 s.st., s. 7

3 s.st., s. 1

4 s.st., s. 4, § 2

5 s.st., s. 5, § 4

6 s.st.

7 Volker Hoffmann, «Ein Hebel zur
Veränderung historischer Doku-
mente?», i *Frankfurter Rundschau*,
29.12.1984

8 Leserbrief «Bundesarchivgesetz» (av
Kowalski) i *Frankfurter Rundschau*,
5.1.1985

9 Bundesrats-Drucksache 371/84. s. 5, §
5

10 s.st.

11 s.st.

12 s.st.

13 Utkastet er i mellomtiden (sammen
med forbundsrådets kommentarer) blitt
oversendt forbundsdagen (Bundestags-
Drucksache 10/3072. 26.3.1985).

Storverk om arbeiderbevegelsens historie i Norge

Det er tidligere ikke utgitt noen utførlig historie om arbeiderbevegelsen i Norge. Et lenge følt savn vil derfor bli rådet bot på når Tiden Norsk Forlag i høst presenterer første bind av storverket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Redaksjonskomiteen består av professor Edvard Bull, direktør Jakob Sverdrup og arkivleder Arne Kokkvoll. Verket vil, når det ligger ferdig i 1988, bli på ca. 3000 sider, fordelt på seks rikt illustrerte bind. Intensjonen er å samle all tilgjengelig viten om og innsikt i arbeiderbevegelsens historie og legge det til rette for en bredest mulig leserkrets.

Seks forfattere er engasjert i prosjektet. Førstemann ut er Edvard Bull, som i første bind, *Arbeiderklassen blir til*, behandler perioden fra ca. 1850 og til århundreskiftet. Bull skal

selv føre historien fram til 1920, under tittelen *På klassekampens grunn*, før Per Maurseth overtar og loser leserne gjennom splittelser og samling til regjeringstaburetene i bindet *Gjennom kriser til makt* (1920–1935). Tore Pryser skriver fjerde bind, *Klassen og nasjonen* (1935–1948), om Nygaardsvold-perioden, krig, rettsoppgjør og ny start. Hva er arbeiderbevegelsens historie, og hva er Norges historie – det er nok et av de spørsmålene Trond Bergh stiller seg når han tar fatt på femte bind, *Storhetstid* (1948–1965). Arne Kokkvoll skal fullføre verket og føre historien inn i samtida. *Nye utfordringer* (1965–1987) heter hans bidrag. Reiulf Steen avslutter dette bindet med en artikkel om arbeiderbevegelsens framtidsperspektiver.

Organisasjonene vil stå i sentrum i dette verket, men oppmerksomheten vil i første rekke bli rettet mot medlemmene og aktivitetene. Alle grupper av arbeidere – kvinner og menn – som har sluttet opp om bevegelsen skal med, arbeidere i industri, transport, bygg og anlegg, småbrukere og fiskere, bygdenes underklasser, underordnede funksjonærer i offentlig og privat tjeneste og de intellektuelle – kort sagt: «det arbeidende folk».

Utgivelsen av *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* inngår i markeringen av Arbeiderpartiets 100-årsjubileum i 1987, men arbeiderbevegelsen er et omfattende begrep og vil i dette verket ikke begrense seg til DNA og LO, selv om de to organisasjonene selvfølgelig står helt sentralt. Alle faglige og politiske organisasjoner som vedkommer større eller mindre deler av det arbeidende folk vil få sin plass – fra Arbeiderdemokratene til AKP (m-l) og fra Fiskarlaget til Akademikernes Fellesorganisasjon. Begrunnelsen for dette vide perspektivet er dobbelt. For det første har alle deler av det arbeidende folk rett til en historie. For det andre

er det nødvendig å kjenne de andre organisasjonene når en skal forklare hvorfor de sentrale organisasjonene ble sterke – og hvorfor de ikke ble sterkere.

Verket vil følgelig ikke bare *beskrive* arbeiderbevegelsen, men også *forklare* den. Hvordan har «underklasser» greid å skape en faglig organisasjon som har større medlemstall enn noen annen frivillig sammenlutning, og et parti som har større velgertall enn andre partier i landet? På den annen side: Hvorfor har organiseringen vært så ujevn i de ulike grupper av arbeidere, og fra én landsdel til en annen? Forfatterne vil først og fremst søke svarene på sine mange spørsmål i sosialhistorien. Levekår, arbeidsforhold, kulturpreg, normer og verdier, klassebevissthet og familiemønster vil være sentrale stikkord. Men økonomiske og andre forklaringsmodeller vil selvsagt også ha relevans.

Redaktører, forfattere og forlag har tatt mål av seg til å lage standardverket om norsk arbeiderbevegelse. Massene skal få sin historie – og den skal sees nedenfra.

Øyvind Martinsen

Innkomne publikasjoner

Klaus Misgeld: *Sozialdemokratie und Aussenpolitik in Schweden*. Frankfurt/New York: Campus Verlag 1984

Oskar Verner: *Min vej gik gennem Sachsenhausen*. Århus: Modtryk 1984

Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung [IWK], nr. 1-4, 1984

Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung [BzG], nr. 1-6, 1984

Historisk Tidsskrift, nr. 1-4, 1984

Den jyske historiker, nr. 27-28, 1984: Fascismen i Italia

Den jyske historiker, nr. 29-30, 1984: Kultur, mentalitet, ideologi
Informationen. Projektteam Geschichte der Arbeiterbewegung, 9. årg., nr. 29, 30/31

Mitteilungen, utg. av Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, nr. 64-68, 1984

Petter Larsen: *Hundre år i faglig virke*. Drammen Grafiske Forening 1885-1985. Drammen 1985

Håkon With Andersen og Gudmund Stang (red.): *Historiske studier i teknologi og samfunn*. Trondheim: Tapir 1984

Medarbeidere i dette heftet:

Lars Alldén (1944): Magister i sosiologi, NAVF-stipendiat ved Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo. Har skrevet avhandlingen «Medlemmene i Sosialistisk Folkeparti 1961-1973» (1980), dessuten artikler i bl.a. «Kontrast», «Samtiden», «Syn og Segn». Har tidligere ordnet arkivsaker etter Sosialistisk Folkeparti.

Jorunn Bjørgum (1942): Cand.philol. med historie hovedfag. Universitetslektor i historie ved Universitetet i Oslo. Har bl.a. gitt ut: «Venstre og kriseforliket» (1970), «Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund gjennom 50 år» (1973), «Krisen og arbeiderbevegelsen» (sammen med C. Bogefeldt og J. Kalela i «Kriser och krispolitikk i Norden under mellankrigstiden») og en rekke artikler i TFAH. Med i TFAH-redaksjonen siden 1976.

Inger Bjørnhaug (1945): Cand.philol. med historie hovedfag. Vikarierer som amanuensis ved Oppland Distriktshøgskole. Har skrevet hovedoppgaven «Jernstreiken og arbeiderbevegelsen», dessuten «Heismontørens fagforening 1955-1980», har omarbeidet Lindqvists «Grav der du står» til norske forhold og skrevet artikler om arbeiderbevegelsens historie i «Materialisten».

Edvard Bull (1914): Professor i historie ved Norges lærerhøgskole og Universitetet i Trondheim fra 1963. Har skrevet en lang rekke bøker, bl.a. bd. 13 og 14 av «Cappelens Norgeshistorie». «Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd» (1958). «Trønderne i norsk arbeiderbevegelse» [= TFAH 2/1976] og redigert bl.a. tre bind av «Arbeidsfolk forteller». Med i TFAH-redaksjonen siden 1976.

Ilse Fischer (1947): Dr. phil., vitenskapelig medarbeider ved Archiv der sozialen Demokratie/Friedrich-Ebert-Stiftung i Bonn.

Gro Hagemann (1945): Cand.philol. med historie hovedfag. Har skrevet hovedoppgaven «Særbeskyttelse av kvinner – arbeidervern eller diskriminering?» (1973), og har sammen med Ida Blom redigert «Kvinner selv . . . Sju bidrag til norsk kvinnehistorie» (1977). Har dessuten publisert kvinnehistoriske og kvinnepolitiske artikler, bl.a. i «Materialisten». F.t. Universitetsstipendiat ved Historisk Institutt, Universitetet i Oslo.

Terje Halvorsen (1940): Cand.philol. med historie hovedfag. Førsteamanuensis ved Oppland Distriktshøgskole. Viktigste publikasjoner: «NKP i krise» (1981), «Solidaritet eller tvang?» (1984), «Ungdomsskole uten fag?» (1977). Har dessuten vært medforfatter til «Fortid og samtid 1–3» (1977–79, ny utgave 1984/85).

Einhart Lorenz (1940): Dr.phil. i Wissenschaft von der Politik. Har skrevet en rekke bøker om arbeiderbevegelsens historie, bl.a. «Arbeiderbevegelsens historie» (2 bd., 1972, 1974), «Norwegische Arbeiterbewegung und Kommunistische Internationale 1919–1930» (1978), «Det er ingen sak å få partiet lite» (1983). Vikarierer f.t. i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek. Med i TFAH-redaksjonen siden 1976.

Øyvind Martinsen (1954): Cand.philol. med historie hovedfag. Forlagsredaktør i Tiden Norsk Forlag. Har skrevet hovedoppgaven «Tiden Norsk Forlag. Organisasjon og økonomisk utvikling 1933–1951» (Bergen 1983).

Ole Johnny Olsen (1954): Cand.polit. med sosiologi hovedfag. Har skrevet hovedoppgaven «Makt og motstand – en studie i bedriftsorganisasjon og fagorganisasjon ved Eidanger Salpeterfabrikker, 1945–1970» (Bergen 1984). Arbeider som hjelpelærer ved Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.

Einar A. Terjesen (1949): Cand.philol. med historie hovedfag, historiker ved Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek. Har skrevet «De russiske kommunister, KPD og norsk arbeiderbevegelse» (hovedoppgave, Trondheim 1978). «Sosiale prosesser i utviklingen av arbeiderklassen i det 19. århundre» (ITH-rapport 1980) og artikler i «TFAH» og «Vardøger». Medlem av «Vardøger»s redaksjonsråd.

Leif Sigurd Thingsrud (1956): Cand.philol. med historie hovedfag. Har skrevet hovedoppgaven «Organisering og splittelse» (Oslo 1984) om arbeiderpartiene i og omkring Lillestrøm i 1920-åra.

Paul Engstad
**Også vi når det
blir krevet**

Hjemmefronten under
krigen 1940-1945

Denne billedboka gir noen glimt av den kamp som ble ført av hjemmefronten. Den viser mange av de dagligdagse hendinger som farget så mange menneskers hverdag.

Boka vil gi minner og ettertanke til dem som gjennomlevde denne dramatiske perioden i Norges-historien. For de unge som er født etter krigen gir den bakgrunn for den politikk Norge har ført i de førti år som er gått siden «freden brøt løs».

Innb. kr. 82,-.

Til salgs hos alle bokhandlere

Tiden
NORSK
FORLAG

TEFAH ² 1985

Inger Bjørnhaug

Kortere arbeidstid – hvorfor og for hvem?

Edvard Bull

**Kriseforliket mellom Bondepartiet og
Det norske arbeiderparti i 1935**

Einhart Lorenz

**Willy Brandt, regjeringen Nygaardsvold
og bruddet med Erling Falk**

Jorunn Bjørgum

LO OG NAF 1899–1940

Gro Hagemann

Teknologi, industrialisering og kjønnsdeling av arbeidet
Enkelte trekk fra klesproduksjonens historie

Leif Sigurd Thingsrud

DNAs «Centrum» i 1923

Terje Halvorsen

Enhet med «socialfascistene»?

NKPs forslag om samarbeid med DNA våren 1933

Ole Johnny Olsen

Makt mot klassesolidaritet

Om streiken på Torp Bruk i 1954 og hvordan støtten
til den blei forhindret

Lars Allén

Hvem skal redde organisasjonsarkivene?

Einar A. Terjesen

Mot Dag-arkivet

Ilse Fischer

Datavern og arkivvesen

Øyvind Martinsen

Storverk om arbeiderbevegelsens historie i Norge

ISSN 0-332-5539 ISBN 82-10-02763-8

9 788210 027635